

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО**

В. В. ОКорокова

**Новітня історія країн Азії, Африки та
Латинської Америки (з 1945 року):**

Навчальний посібник

(для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014 Середня освіта «Історія»)

Одеса, 2022

УДК 94 + 930

О - 51

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої Ради
Державного Закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 7 від 27 січня 2022 року)*

Рецензенти:

Гребцова І. С. – доктор історичних наук, професор кафедри всесвітньої історії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Левченко В. В. – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін Одеського національного морського університету.

Окорокова В. В. Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року): Навчальний посібник (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта «Історія»). Одеса: Ун-т Ушинського, 2022. 238 с.

Навчальний посібник «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року)» розроблено для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія). Спрямований на поглиблення вивчення здобувачами закономірностей історичного розвитку в країнах Азії, Африки та Латинської Америки з 1945 року, аналізу подій і фактів, з'ясування основних тенденцій соціо-культурної трансформації країн зазначених історико-культурних регіонів. Крім вивчення основних тем курсу, пропонуване навчальне видання покликане допомогти здобувачам організувати самостійну роботу, проконтролювати рівень підготовки до практичних занять з курсу.

© В. В. Окорокова, 2022

© ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», 2022

ЗМІСТ

Вступ.....	6
Програма навчальної дисципліни	8
<i>Тема 1. Деколонізаційні процеси в країнах Азії та Африки у другій половині ХХ століття</i>	8
1.1. Розпад колоніальної системи після Другої світової війни.....	8
1.2. Деколонізаційні процеси в країнах Сходу та Африки: передумови, етапи.....	11
1.3. Моделі деколонізації.....	18
Тести для самоперевірки знань з теми	21
Рекомендована література	23
<i>Тема 2. Японія. Економічне диво</i>	25
2.1. Післявоєнні реформи в Японії.....	26
2.2. Відродження японського милітаризму.....	27
2.3. Японія в другій половині 60 – 70-тих роках	28
2.4. Японія в 90-х роках ХХ – ХХІ ст.ст.....	31
Тести для самоперевірки знань з теми	33
Рекомендована література	37
<i>Тема 3. Китай. «Соціалізм з китайською специфікою»</i>	38
3.1. Проголошення Китайської народної республіки.....	40
3.2. Реформи в КНР у 1958-1977 рр.....	42
3.3. «Культурна революція»: періоди здійснення, причини та наслідки.....	45
3.4. Китай у 1980-тих роках – ХХІ столітті.....	52
Тести для самоперевірки знань з теми	55
Рекомендована література	57
<i>Тема 4. Індія.</i>	58
4.1. Проголошення незалежності Індії.....	59

4.2. Внутрішня та зовнішня політика Дж. Неру.....	62
4.3. Правління Індіри Ганді.....	72
4.4. Індія у 80-ті роки ХХ – ХХІ ст.ст.....	77
Тести для самоперевірки знань з теми.....	89
Рекомендована література	91
Тема 5. Війна у В'єтнамі. Соціалізм у Камбоджі	93
5.1. В'єтнам у післявоєнні роки.....	93
5.2. Війна у В'єтнамі (1955 – 1975 рр.).....	95
5.3. Політика «Дом Мій» та її результати.....	101
5.4. Камбоджа у післявоєнні часи.....	103
5.5. Громадянська війна у Камбоджі.....	105
5.6. Режим Пол Пота та його наслідки.....	107
5.7. Камбоджа у 80-ті роки ХХ – ХХІ ст.ст.....	111
Завдання для самоконтролю знань з теми.....	114
Рекомендована література	115
Тема 6. Ірак.	116
6.1. Ірак у післявоєнні роки.....	117
6.2. Іракська війна (2003 – 2011 рр.).....	120
6.3. Боротьба з ІДІЛ.....	123
Питання для самоконтролю знань.....	125
Рекомендована література	125
Тема 7. Ісламська Республіка Іран	127
7.1. Іран у післявоєнні роки.....	128
7.2. «Біла революція».....	134
7.3. Ісламська революція в Ірані.....	145
7.4. Сучасний Іран.....	157
Тести для самоперевірки знань з теми.....	169
Рекомендована література	170

Тема 8. Деколонізація Африки та створення незалежних країн	172
8.1. Питання деколонізації африканських країн.....	174
8.2. Соціалістичний шлях розвитку.....	175
8.3. Гана (Золотий Берег).....	176
8.4. Алжир.....	178
8.5. Країни Тропічної Африки.....	183
8.6. Південно-африканська республіка (ПАР).....	185
Тести для самоперевірки знань з теми.....	188
Рекомендована література	190
Тема 9. Особливості розвитку країн Латинської Америки	192
9.1. Країни Латинської Америки у післявоєнний період.....	192
9.2. Повстанський рух в країнах Латинської Америки.....	197
9.3. Особливості розвитку країн Латинської Америки.....	199
9.4. Інтеграційні процеси в регіоні.....	203
Завдання для самоконтролю знань з теми	207
Рекомендована література	208
Тема 10. Куба	211
10.1. Становище Куби на передодні революції.....	211
10.2. Початок революції.....	214
10.3. Післяреволюційні реформи. Карибська криза.....	216
10.4. Соціалістичний шлях розвитку країни.....	220
Питання для самоперевірки знань з теми.....	225
Рекомендована література	226
Тести для самоконтролю знань з курсу.....	228

ВСТУП

Навчальний посібник «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року)» розроблено для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Історія). Його основне завдання полягає в тому, щоб допомогти студентам у вивченні основних тем та питань з курсу новітньої історії країн зазначених історико-культурних регіонів, організувати самостійну роботу, проконтролювати рівень підготовки до практичних занять.

Посібник створено згідно законодавства України про вищу освіту, де найважливішим завданням закладів вищої освіти є підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації, а також конкурентоспроможних фахівців, здатних здійснювати професійну діяльність на демократичних та гуманістичних засадах.

Зміст курсу відповідає робочій навчальній програмі «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки». В процесі підготовки фахівців зазначеної вище спеціальності даний курс є обов'язковим компонентом, адже дає можливість вивчити головні тенденції історико-культурного розвитку держав Сходу з 1945 року, сформувані у студентів уявлення про історичні явища і процеси в їх взаємозв'язку і взаємозалежності, вміння ідентифікувати різні підходи світових наукових шкіл до трансформацій в афро-азійському регіоні.

До кожної теми підібрано питання та завдання для самоконтролю знань, рекомендовану літературу, яка містить нові тенденції на теоретико-методологічному рівні наукових дослідженнях даної теми. Подані завдання передбачають пошук, опрацювання й аналіз значного обсягу нової інформації із різних наукових джерел за темою, що вивчається, її систематизацію й інтерпретацію, усну презентацію та подальше критичне обговорення теми на практичному занятті. Наприкінці посібника розміщено тести для самоперевірки знань по всіх темах, що дає можливість здобувачеві здійснити самоаналіз

отриманих знань та вмінь в результаті вивчення курсу. Загалом, представлена композиція навчального посібника орієнтована на активізацію самостійної творчої роботи здобувачів вищої освіти, формуванню професійно значущих умінь, що дозволить створити необхідні умови для успішної навчальної діяльності.

Після опрацювання курсу «Новітня історія країн Азії, Африки та Латинської Америки (з 1945 року)» за даним навчальним посібником здобувачі освіти повинні:

- *знати* теоретичні основи сучасних підходів до новітньої історії країн Азії, Африки та Латинської Америки; концепції різних історіографічних шкіл з історичного шляху країн даних регіонів; головні етапи політичної та культурної історії народів регіону; базові сучасні тенденції світополітичного розвитку; економічні, екологічні, демографічні та міграційні процеси в країнах Азії, Африки та Латинської Америки; основну термінологію курсу та програмний фактичний матеріал в його послідовності;

- *вміти* використовувати знання, отримані під час вивчення курсу, для аналізу сучасного стану країн регіону, їх соціального, політичного та економічного розвитку і перспектив їх подальшого впливу на тенденції світової політики; виокремлювати міжнародно-політичні та дипломатичні сенси проблем, що виникають в афро-азійському та латиноамериканському регіонах; толерантно сприймати соціальні та культурні різниці між країнами; самостійно поповнювати свої знання новими надбаннями історичної думки з даної проблематики.

В цілому, представлений у посібнику курс формує цілісне уявлення про сутність, характер, структуру, закономірності і методологію наукових досліджень у фаховій галузі та вміння організовувати, проводити і представляти власні наукові дослідження.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1.

Деколонізаційні процеси в країнах Азії та Африки у другій половині ХХ століття

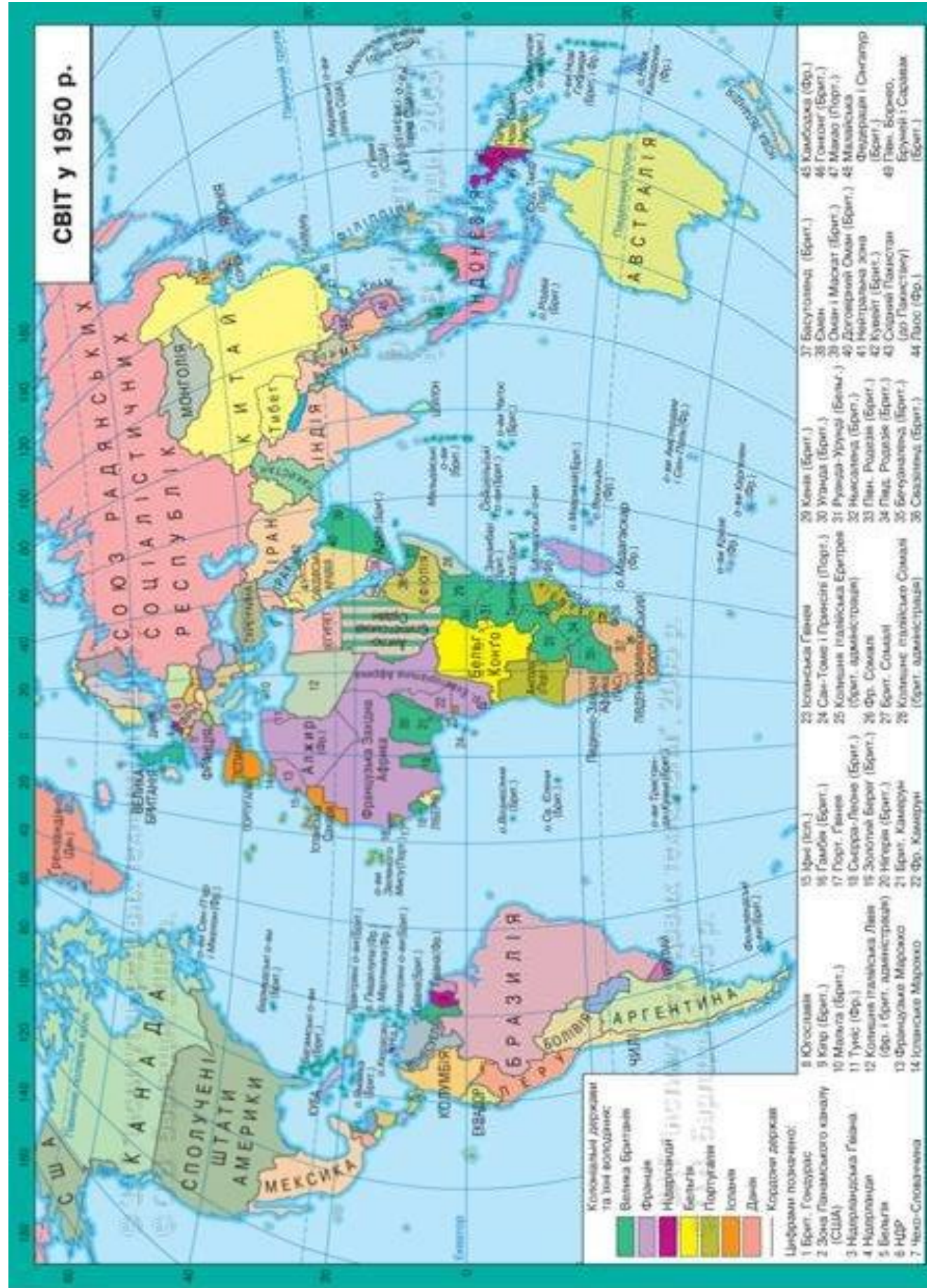
План

- 1.2. Розпад колоніальної системи після Другої світової війни.
- 1.4. Декolonізаційні процеси в країнах Сходу та Африки: передумови, етапи.
- 1.5. Моделі деколонізації.

1.1. Розпад колоніальної системи після Другої світової війни

Друга світова війна стала черговою спробою глобального переділу світу, і тому, поряд із країнами-метрополіями, до неї виявилися втягнутими і країни-колонії. Головною причиною розпаду колоніальної системи у світі послужила криза західної цивілізації, яка чітко проявилася в результаті Першої світової війни і глибоких соціально-політичних змін. За роки війн колонії накопичили досвід самостійного існування та розвитку без допомоги метрополій.

Закінчення цієї війни і розв'язана в подальшому «холодна війна», створили сприятливі умови для підйому антиколоніальних рухів, що призвели зрештою до розпаду світової колоніальної системи. Країни-метрополії вийшли з війни ослабленими, а колоніальна влада, на територіях, що зазнали японської, німецької або італійської окупації, часом були знищені. Боротьба з агресорами в період II Світової війни призвела до об'єднання місцевого населення та

боротьбу проти метрополій. Рух охопив величезні території колоніальних імперій Старого Світу та Америки, в нього виявилися втягнутими широкі верстви населення: від буржуазії та інтелігенції до селян та робітників, що створювало явну загрозу панування розвинутих держав в Азії, Африці та Океанії.

Зіткнувшись із таким широким розмахом антиколоніального руху, і не маючи сил для його придушення, правлячі кола країн-метрополій змушені були шукати нові підходи у вирішенні цих проблем. В урядах відразу сформувалося два угруповання, з кардинально відмінними один від одного позиціями:

- Колоністи традиційного типу, що виступають за придушення антиколоніальних рухів військовою силою

- Неоколоністи, які вважали, що за нових умов зберегти політичну залежність колоній неможливо, і тому необхідно робити ставку на економічну залежність. Вони пропонували піти на компроміс із буржуазними представниками національно-визвольних рухів, економічно пов'язаними з метрополіями. Крім того, політичні поступки внесуть до антиколоніального руху розкол і знизять загрозу поширення там соціалістичних ідей.

Жодна з цих позицій не стала домінуючою. Відносини з колоніями стали будуватися виходячи з політики поєднання репресій та поступок, що, в одних випадках, призвело до багаторічних кровопролитних колоніальних війн, а в інших – надання колоніям політичної незалежності.

Розпад колоніальної системи у світі набрав величезних обертів після Другої світової війни. Питання про цю проблему було навіть включено до порядку денного конференції у Сан-Франциско, яка започаткувала 1945 р. ООН. Там радянська сторона наполегливо виступала за незалежність для колоніальних народів. Незважаючи на всі протести опонентів СРСР (у тому числі і Великобританії), було прийнято формулу «до самоврядування та незалежності», яка дала початок законному та мирному звільненню величезної кількості людей

від залежності. За наступне десятиліття від колоніальної та напівколоніальної залежності звільнилося понад 1,2 млрд. осіб. На політичній карті світу виникло 15 суверенних країн. У 1960 р. Генеральна асамблея ООН з ініціативи СРСР ухвалила Декларацію про надання незалежності колишнім колоніальним країнам.

1.2. Деколонізаційні процеси в країнах Сходу та Африки: передумови, етапи

Деколонізація – історичний процес катастрофи колоніальної системи імперіалізму, набуття раніше поневоленими народами свободи, незалежності та національного суверенітету, утворення незалежних держав. Деколонізація - складова частина всесвітньо-історичного процесу соціального та національного оновлення світу, що відбувається у ХХ столітті. На основі небувалого піднесення національної самосвідомості народів небаченого розмаху набула боротьба проти імперіалізму, за порятунок від усіх форм колоніалізму.

Розпаду колоніальної системи сприяв цілий ряд чинників. Всі вони взаємопов'язані, але у тому числі можна назвати внутрішні для колоніальних імперій і зовнішні. І в тій, і в іншій групі факторів були присутні (соціально)-економічні, так і політичні. Внутрішні чинники належали до функціонування самих імперій. По-перше, це відносне економічне та військово-політичне ослаблення метрополій, яке почалося у першій половині ХХ ст., а корінням сягає останньої третини ХІХ ст., коли стало слабшати промислова могутність Великобританії.

По-друге, це обернено пропорційне попередньому процесу посилення економічних позицій національного підприємництва колоніальних країн. Так, якщо 1896 р. індійські текстильні фабрики задовольняли потреби своєї країни лише з 8%, то 1945 р. – на 75%. Під прямим впливом колоніалізму в афро-азіатському світі йшло формування нових еліт – підприємців, управлінців,

великих землевласників, котрі дедалі більше обтяжувалися владою заморської метрополії. Цей процес супроводжувався зростанням впливу у широких верствах населення політичних партій та організацій, які виражали інтереси еліт; він означав зростання можливостей цих партій мобілізувати населення різними формами антиколоніального протесту. Ступінь національної самосвідомості населення колоній загалом була прямо пропорційна силі місцевих еліт та національного капіталу.

По-третє, загострення суперечності між демократичною системою більшості метрополій та автократичною системою управління колоніями (хоча в ряді країн остання вже зазнала середини ХХ ст. часткової лібералізації за допомогою проведених владою реформ). Причиною цього загострення було подальше піднесення масового суспільства у країнах Європи та національної самосвідомості у колоніях. Правлячим колам імперій ставало дедалі важче виправдовувати “подвійний стандарт” управління, що вело до політичних поступок національним силам. По-четверте, безперервне зростання витрат колоніальних імперій утримання апарату управління (адміністрація) і примусу (поліція, армія). В умовах наростання економічних труднощів метрополій і все більш активного тиску на владу з боку національних сил утримання колоній ставало дедалі дорожчим.

Не менш важливою є група зовнішніх факторів. По-перше, піднесення двох наддержав ХХ ст. Обидві геополітичні сили, які дедалі більше визначали розвиток світу, – навіть СРСР – висловлювали негативне ставлення до колоніалізму, нехай із різних позицій й у різною мірою. У 1918 р. президент США В. Вільсон висунув ідею права націй самовизначення. Бурхливо розвивається американська промисловість потребувала ринках збуту та джерелах сировини, а існування великих колоніальних імперій з їх протекціоністськими економічними бар'єрами хоч і не блокувало, але серйозно ускладнювало доступ американському капіталу на ринки колоній. Ще більш ворожий колоніалізм курс проводив

Радянський Союз, ідеологія якого мала різко антиколоніальну спрямованість і який уже мав тривалий досвід підривної боротьби з колоніалізмом за допомогою Комінтерну (1919-1943).

По-друге, несприятливі для колоніалізму процеси у світовій економіці. У промислово розвиненому світі зростало використання штучних замінників багатьох видів природної сировини, яка робила викачування останньої з афро-азіатського світу менш рентабельним. Це синтетичні та штучні волокна, пластичні матеріали, штучний каучук та ін. Так, на початку 1960-х років. питома вага синтетичних та штучних волокон у текстильній промисловості Заходу становила понад третину; 1964 р. виробництво штучного каучуку в капіталістичному світі перевищило видобуток натурального каучуку.

По-третє, розвиток військової техніки, зокрема авіації, а потім створення ядерної зброї, що вело до падіння значення стратегічних колоній, важливих у епоху океанських флотів. Друга світова війна різко посилила інтенсивність дії всіх цих факторів, прискоривши розпад колоніальної системи. Військові дії на території Франції та Нідерландів, їх поразка від Німеччини, дивовижно (для європейських держав) легке захоплення Японією всіх колоній у Східній та Південно-Східній Азії (британські Деколонізація афро-азіатського світу 7). а також підконтрольний вішистському режиму Французький Індокитай, який наприкінці війни зазнав прямої окупації) серйозно послабили колоніальні імперії у промисловому, фінансовому, воєнному відношеннях. Різко виріс їхній зовнішній борг, скоротилися виробництво, експорт, торговий флот. Британському уряду 1949 р. довелося провести девальвацію, а 1951 р. він зіштовхнувся з кризою платіжного балансу.

Крім того, в роки війни сталося те, чого колоніальні держави завжди прагнули не допустити буквально за будь-яку ціну: непоправно похитнувся престиж їхньої влади в очах населення залежних територій. Капітуляція перед ворогом колоніальної влади, а то й самих метрополій розвіяла у народів колоній

міф про непереможність білої людини. При цьому захоплення колоній у Південно-Східній Азії азіатською ж державою (Японією) переконував їхніх жителів, що вони можуть взяти свою долю у власні руки та домогтися звільнення самі. Більше того, в роки опору японської окупації в ряді країн регіону виникли бойові організації, які отримали досвід ведення сучасної (партизанської) війни і за бажання могли звернути його проти колишніх колонізаторів (Хукбалахап на Філіппінах, В'єтмінь у В'єтнамі, Бірманська національна армія, Індійська частково, оскільки після війни вона була розформована).

Під час Другої світової війни ще більше, ніж у ході Першої, сталося ослаблення економічних зв'язків колоній із метрополіями. Ще більше, ніж тоді, це сприяло зростанню національного підприємництва, особливо в Індії, де позиції торговельно-лихварських груп (каст) були початково сильними, а індустріалізація почалася вже в середині XIX ст. До того ж термінова і небувала за масштабами мобілізація матеріальних та людських ресурсів, включаючи організацію громадських робіт задля забезпечення фронту сировиною (таких як примусова праця селян Нігерії з видобутку олова), прискорювала ламку традиційних соціально-економічних відносин. З цим пов'язане зростання національної самосвідомості колоніальних підданих. Війна різко розширила їхній політичний світогляд.

Навряд чи можна переоцінити і те, що Британії та Франції в умовах боротьби з нацизмом та фашизмом довелося послабити ідейні основи своєї влади у колоніях, наголосити на демократичних ідеалах і на спільності інтересів колонізаторів та підданих. У цих обставинах зберігати лояльність підвладного населення, керуючи колишніми методами, об'єктивно виявлялося дедалі важче. Кошти, за допомогою яких британці мобілізували величезні ресурси на військові потреби (тобто обіцянки подальших реформ), породили у населення колоній настільки великі соціальні та політичні очікування, що імперії так і не вдалося їх

виправдати: зрештою ціною оборони Британської імперії у Другої світової війни виявилася сама імперія.

У процесі деколонізації можна виділити кілька *етапів*.

На *першому етапі (1943-1956 рр.)* процес деколонізації охопив головним Азію та Північну Африку. Європейські країни відмовилися від своїх мандатів на управління Палестиною та Йорданією (Англія), Ліваном та Сирією (Франція). Було вирішено долю італійських та японських колоній та підмандатних територій. Англія надала незалежність Індії (1947 р.), попередньо розділивши її на дві держави - Індію та Пакистан, острови Цейлон (Шрі-Ланка) та Бірме. Проголосили свою незалежність Індонезія (17 серпня 1945), В'єтнам (2 вересня 1945), яку вони відстояли у тривалій збройній боротьбі. У 1953 р. Франція визнала незалежність Камбоджі та Лаосу. У 1946 р. США надали незалежність Філіппінам.

Центральною подією першого етапу деколонізації, безумовно, було надання Британією незалежності Індії, яка в демографічному та територіальному відношенні була найбільшою залежною територією⁸ в історії колоніалізму. Південна Азія була ядром Британської імперії з кінця XVIII ст., Володіння нею тривалий час приносило метрополії колосальні економічні та геополітичні вигоди. Їхня цінність стала зменшуватися після Першої світової війни, а в роки Другої світової практично зійшла нанівець. Після серії складних переговорів британської влади з основними національними силами (ІНК, Мусульманська ліга) у серпні 1947 р. відбувся розділ Індійської імперії на два домініони – Індійський Союз та Пакистан. У 1948 р. статус домініону було надано Цейлону, Бірма відразу стала республікою, а на колишній території британської підмандатної Палестини утворилася держава Ізраїль, хоча він незалежність отримав не з рук британців, які, зневірившись вирішити багато в чому ними самими роздутий арабо-ізраїльський конфлікт, передали питання у ООН.

До 1951 відноситься надання незалежності Лівії, в ході війни поділеної між британцями і французами. У тому ж році отримала непоправний удар "неформальна імперія" Британії на Близькому Сході, коли уряд Ірану націоналізував нафтові родовища своєї країни, які з початку століття перебували в розпорядженні Англо-іранської нафтової компанії; повалення прем'єр-міністра М. Мосаддика через два роки не повернуло колишню ситуацію, а зміцнило позиції американських енергетичних компаній в Ірані. У 1953 р. Франція в умовах затяжної в'єтнамської війни вважала найкращим визнати незалежність Камбоджі та Лаосу. На середину 1950-х гг. політичну незалежність здобули більшість колоній європейських держав в Азії. Центр тяжкості колоніальної системи перемістився до Африки

На першому етапі колонізатори намагалися зберегти під своєю владою значну частину володінь. Незалежність отримали лише ті держави, які утримати у колоніальному становищі стало неможливо. Однак після 1956 р. Англія та 1958 Франція пішли шляхом відмови від своїх колоніальних володінь.

Другому етапу деколонізації передував період затишшя національно-визвольної боротьби та актів передачі влади, коли значна частина правлячих кіл колоніальних імперій не вважала подальше надання незалежності справою близького майбутнього, відносячи його на більш-менш віддалений термін. Затишшя боротьби було пов'язане з тим, що до 1950 р. звільнилися ті колонії, яким ще до війни метрополії припускали надати в найближчому майбутньому самоврядування або які зуміли домогтися її відразу після війни. У інших колоніях формування антиколоніальних інтересів та його артикуляція запізнювалися, що було з уповільненістю соціально-економічних і соціально-політичних процесів у країнах порівняно з країнами першої хвилі деколонізації.

На *другому етапі (кінець 50-х-60-ті роки)* процес деколонізації охопив переважно Африку. У 1957 р. Англія надала незалежність Гані, Малайзії, а в 1958 р. - Гвінеї. Переломним став 1960 р., який назвали "роком Африки". Цього року

звільнилися 17 країн: Габон, Дагомея, Верхня Вольта, Берег Слонової Кістки, Чад, Центрально-Африканська Республіка, Конго (Браззавіль), Республіка Конго (Заїр), Камерун, Мавританія, Малі, Нігерія, Мадагаскар, Сенегал, Сомалі.

Другий етап деколонізації відкрився у 1956 р. відмовою Франції від протекторату над Марокко та Тунісом, а Іспанії – над іспанською зоною Марокко. Важко переоцінити подію 1957 - перше надання незалежності колонії в Африці південніше Сахари: Золотий Берег став Ганою. Сам факт здобуття цією країною незалежності та її шлях до неї послужили взірцем для багатьох африканських колоній. Того ж року британці дали незалежність Малайї. Французьким колоніям Африки еталоном отримання незалежності послужила Гвінея (1958 р.).

1960 рік увійшов в історію як "рік Африки", так як незалежність отримали відразу 17 колоній: вся Французька Західна та Екваторіальна Африка, французький Мадагаскар, британські Нігерія та Сомалі, бельгійське Конго. Саме 1960 р. прем'єр-міністр Британії Х. Макміллан після турне африканськими колоніями виголосив у парламенті Південно-Африканського Союзу знамениту промову про "вітер змін", що було з боку метрополії декларацією готовності позитивно реагувати на вимоги передачі влади: "Над цим континентом віє вітер змін. Подобається нам це чи ні, це зростання національної самосвідомості – політичний факт".

У наступні роки почався процес деколонізації британських володінь на Сході Африки. У 1961 р. незалежність отримала Танганьїка, в 1962 р. - Уганда, в 1963 р. - Кенія, 1964 р. - Занзібар, Замбія, Малаві, в 1965 р. - Гамбія. Таким чином, до середини 60-х років більшість країн Тропічної Африки звільнилася від колоніального гніту.

Під час третього етапу (70-ті роки) впала остання найстаріша колоніальна імперія – португальська. Першою після тривалої збройної боротьби здобула незалежність Гвінея-Бісау (1973). Після повалення військової диктатури в Португалії в результаті "Революції гвоздик" (квітень 1974), незалежність

отримали інші португальські колонії: Острови Зеленого Мису, Ангола, Мозамбик, Сан-Томе і Принсипі.

Третій етап деколонізації припав на першу половину 1970-х років. і був пов'язаний з розпадом Португальської імперії, імпульс якому дав нафтову кризу 1973 р. Вже наступного року метрополія була змушена надати незалежність Португальській Гвінеї (Гвінея-Бісау), а в 1975 р. – Анголі, Мозамбіку, Кабо-Верде, Сан та Східному Тимору. Завершальними актами деколонізації можна вважати незалежність Намібії від ПАР у 1989 р. та повернення двох невеликих анклавів Китаю – британського Гонконгу у 1997 р. та португальського Макао у 1999 р.

Під час четвертого етапу (80-90-ті роки) здобули незалежність останні уламки колоніальних імперій. Так, в 1980 р. було остаточно врегульовано проблему Південної Родезії (Зімбабве), в 1982 Англія надала незалежність Беліза, в 1990 р. під тиском світової громадськості ПАР надала незалежність Намібії, в 1997 р. Китай відновив свій суверенітет над Гонконгом. Макао.

Таким чином, на порозі XXI століття колоніальні імперії відійшли в минуле. Проте, отримавши політичну незалежність, молоді держави стали економічно незалежними. Головною їхньою проблемою стала відсталість, з якою більшість молодих держав не можуть впоратися. Війни, епідемії, голод, фінансова заборгованість, етнічні та територіальні проблеми стали звичними явищами.

1.3. Моделі деколонізації

У деколонізації можна виділити як мінімум чотири моделі: передача влади конституційним шляхом через діалог метрополії з національними суспільно-політичними силами (незалежність зверху), визнання метрополією незалежності колонії внаслідок її збройної боротьби (незалежність знизу), змішана модель та відвоювання територій вже колишньою колонією. (Під час Другої світової війни

стався розпад ще однієї колоніальної імперії – Японської, модель якого була звільнення японських колоній (Корея, Тайвань, фактично Маньчжурія) військовим шляхом ззовні, військами СРСР та США.)

Перша модель – поетапне надання незалежності згори внаслідок послідовних адміністративних реформ – й у більшості країн колоніальної системи. У багатьох із них відбувалися масштабні протестні рухи, що мали на меті тиск на колоніальну владу (Індія, Бірма; Гана та інші країни Африки). У країнах цієї моделі могли мати місце і збройні повстання, але імперії, хай не відразу, успішно справлялися з ними і незалежність надавали не під загрозою повної втрати контролю, хоча сплеск невдоволення враховували (Мадагаскар – партизанська війна 1947–1948 рр., Малайя – повстання комуністів-китайців 1948-1960 рр., Кенія - повстання Мау-Мау 1952-1956 рр.). І все ж у новітній західній історіографії підкреслюється, що особливий англійський шлях деколонізації - міф, оскільки серйозні заходи при придушенні повстань у Малайї та Кенії однотипні з колоніальними війнами французів і голландців.

Друга модель - "незалежність знизу" - була здійснена в меншій кількості колоній, але в Нідерландській та Французькій імперії таким чином звільнилися їх головні, найбільш цінні володіння - Нідерландська Індія (Індонезія), французькі В'єтнам та Алжир. Метрополії у випадках не лише грубо прорахувалися в оцінці ступеня прийнятності своєї влади, а й наполегливо намагалися відновити її військовими засобами, що було контрпродуктивно. До цієї моделі можна віднести британську підмандатну Палестину, де у середині 1940-х гг. конфлікт між арабами та євреями вийшов з-під контролю колоніальної влади. В історії Британської імперії це єдиний випадок, коли британці, граючи на протиріччях двох етнорелігійних громад, обіграли себе. До моделі "незалежність знизу" відноситься і деколонізація Адена, звідки британців у 1967 р. буквально видавили ліві повстанці і ті спішно пішли без будь-якої передачі влади.

Третя модель – змішана – є поєднанням перших двох. До неї можна віднести португальські колонії в Африці, де організований лівими партіями збройний опір колоніальному правлінню розпочався в 1960-ті роки. і було наполегливим, хоча незалежність була здобута лише завдяки зміні режиму в метрополії – “революції гвоздик” 1974 р. У ту ж модель вписується Кіпр, де в умовах терору з боку організації греків-націоналістів британці у 1955 р. були змушені запровадити надзвичайний стан по типу Малайї та Кенії, а через чотири роки вважали за краще передати владу кіпріотам, поки не став реалізовуватися палестинський сценарій.

За *четвертою моделлю* – відвоювання території державою, що вже звільнилася, причому не в колишньої метрополії – відбулася деколонізація португальських володінь Гоа, Даман і Діу в 1961 р., коли Республіка Індія ввела туди війська і анексувала їх в односторонньому порядку. Ця модель обмежується одним випадком через рідкісне поєднання: Індія як одна з небагатьох досить сильних країн “третього світу” та Португалія як найслабша з колоніальних держав. На час надання кожної колонії незалежності впливали кілька факторів: рівень розвитку національно-визвольного руху, налагодженість конструктивних зв'язків влади метрополій з місцевими елітами, рівень тиску наддержав, рівень економічної та військової цінності колонії для метрополії.

Країни з розвиненими формами протесту проти колоніального правління (чи то кампанії громадянської непокори, як в Індії, Гані, або масштабна боротьба населення зі зброєю в руках, як в Індонезії чи В'єтнамі) мали більше шансів здобути незалежність раніше. Водночас, приходу незалежності сприяли тісні зв'язки та взаєморозуміння метрополії з національними силами. Стимулювало деколонізацію та тиск однієї з наддержав, причому він коливався виходячи з кон'юнктури холодної війни.

Так, у роки Корейської війни 1950-1953 рр. США потребували підтримки колоніальних держав, а після її закінчення, в 1956 р., зайняли жорстку позицію щодо англо-французької агресії проти Єгипту. У деяких випадках США та СРСР

чинили тиск на європейську державу паралельно (освіта Ізраїлю, Суецький криза). Нарешті, чим ціннішою була колонія з економічної точки зору або чим стратегічно вигідніше вона була розташована, тим менше – за інших рівних – у неї було шансів здобути незалежність скоро (Алжир з його нафтою, Малайя з її каучуком та оловом, стратегічно вигідно розташовані колонії – Кіпр, Сінгапур, Занзібар, Аден). Однак цей фактор не варто абсолютизувати, оскільки в ряді випадків цінність колонії змушувала колоніальну владу йти на поступки національним силам задля збереження позицій після незалежності (Цейлон, певною мірою Малайя).

Важливим мотивом, який регулював терміни деколонізації Британської імперії, був курс метрополії на повоєнну стабілізацію фунта як світової валюти. У 1950-ті роки. фінансисти Сіті відводили у цьому значну роль саме колоніям. У 1958 р. повну конвертованість фунта було відновлено, після чого у фінансових колах вирішили, що британська валюта більше виграє, якщо вийде за межі стерлінгової зони. Разом із цінністю імперії для фунта зменшувалися й економічні перешкоди для деколонізації. Каскадне надання колоніям незалежності було прямим наслідком зміни фінансового курсу. Щоправда, такий курс закінчився низкою криз фунта та його девальвацією у 1967 р., але на той час більшість британських колоній встигли здобути незалежність.

Тести для самоперевірки знань з теми

1. Звільнені від колоніальної залежності країни отримали назву:
 - 1) молоді тигри
 - 2) країни третього світу
 - 3) підмандатні території
 - 4) країни соціалістичної співдружності

2. Роком Африки називають:

- 1) 1945 р.
- 2) 1954
- 3) 1960
- 4) 1990

3. Причина розпаду колоніальної системи:

- 1) територіальний поділ світу
- 2) світова економічна криза
- 3) піднесення національно-визвольного руху
- 4) перехід країн Заходу на імпортозамінну економіку

4. Найважливішою проблемою країн Азії та Африки на сучасному етапі є проблема:

- 1) ліквідація мандатної системи
- 2) застосування наукових досягнень
- 3) освоєння важкодоступних районів
- 4) подолання відставання від країн Заходу

5. Встановіть відповідність між регіоном та країнами. Одному елементу першого стовпчика відповідає один елемент другого.

Регіон

- А) Азіатсько-Тихоокеанський
- Б) Індо-буддійсько-мусульманський
- В) Арабо-мусульманський

Країни

- 1) Афганістан, Іран, Ірак
- 2) Тайвань, В'єтнам, Гонконг

- 3) Парагвай, Уругвай, Чили
- 4) Пакистан, Бангладеш, Непал.

Рекомендована література

1. Белокреницкий В. Я., Москаленко В. Н., Шаумян Т. Л. Южная Азия в мировой политике. М.: Международные отношения, 2003. 368 с.
2. Воскресенский А. Д. «Большая Восточная Азия». Мировая политика и энергетическая безопасность. М.: Факультет мировой политики МГУ им М.В. Ломоносова, 2006. 444 с.
3. Восток/Запад. Региональные подсистемы и региональные проблемы международных отношений. М.: МГИМО-РОССПЭН, 2002. 321 с.
4. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: в 2 кн. М.: Наука, 2000. 596 с.
5. Китай в мировой политике. М.: МГИМОРОССПЭН, 2001. 355 с.
6. Ланда Р. Г. История арабских стран. М.: Восточный университет, 2005. 320 с.
7. Мосяков Д. В., Тюрин В. А. История Юго-Восточной Азии. М.: Восточный университет, 2004. 84 с.
8. Наринский М. М. История международных отношений 1945–1975. М.: МГИМО-РОССПЭН, 2004. 236 с.
9. Наумкин В. В. Проблема цивилизационной идентификации и кризис наций-государств. Восток (Oriens). 2014. № 4. С. 5 – 20.
10. Сафронова А. Л. Шри-Ланка (Цейлон). История Востока. Т. 6: Восток в новейший период (1945– 2000 гг.). М.: Вост. лит., 2008. URL: file:///C:/Users/1/Downloads/Fursov_K.A._Dekolonizatsiya_Vostok_2015_2.pdf
11. Северо-Восточная и Центральная Азия. Динамика международных и межрегиональных взаимодействий. М.: МГИМОРОССПЭН, 2004. 386 с.

12. Современные международные отношения и мировая политика. М.: МГИМО-Просвещение, 2004. 896 с.
13. Фурсов К. А. Имперская экономическая политика в Русском Туркестане и Британской Индии: сходства и различия. Восток (Oriens). 2010. № 6. С. 28 – 46.
14. Черкасов П. П. Распад колониальной империи Франции: кризис французской колониальной политики в 1939–1985 гг. М.: Наука, 1985. 320 с.
15. Широков Г. К. Экономические причины распада Британской империи. Британская империя в XX веке. М.: Ин-т всеобщей истории РАН, 2010. URL: <https://na5ballov.pro/lib/evropa/1515-pegushev-am-red-britanskaya-imperiya-v-xx-veke.html>
16. Шэксон Н. Люди, обокравшие мир. Правда и вымысел о современных офшорных зонах. М.: Эксмо, 2012. 382 с.
17. Ядерное оружие после холодной войны. М.: МЦК-РОССПЭН, 2006. URL: <https://carnegie.ru/2006/07/31/ru-pub-35908>

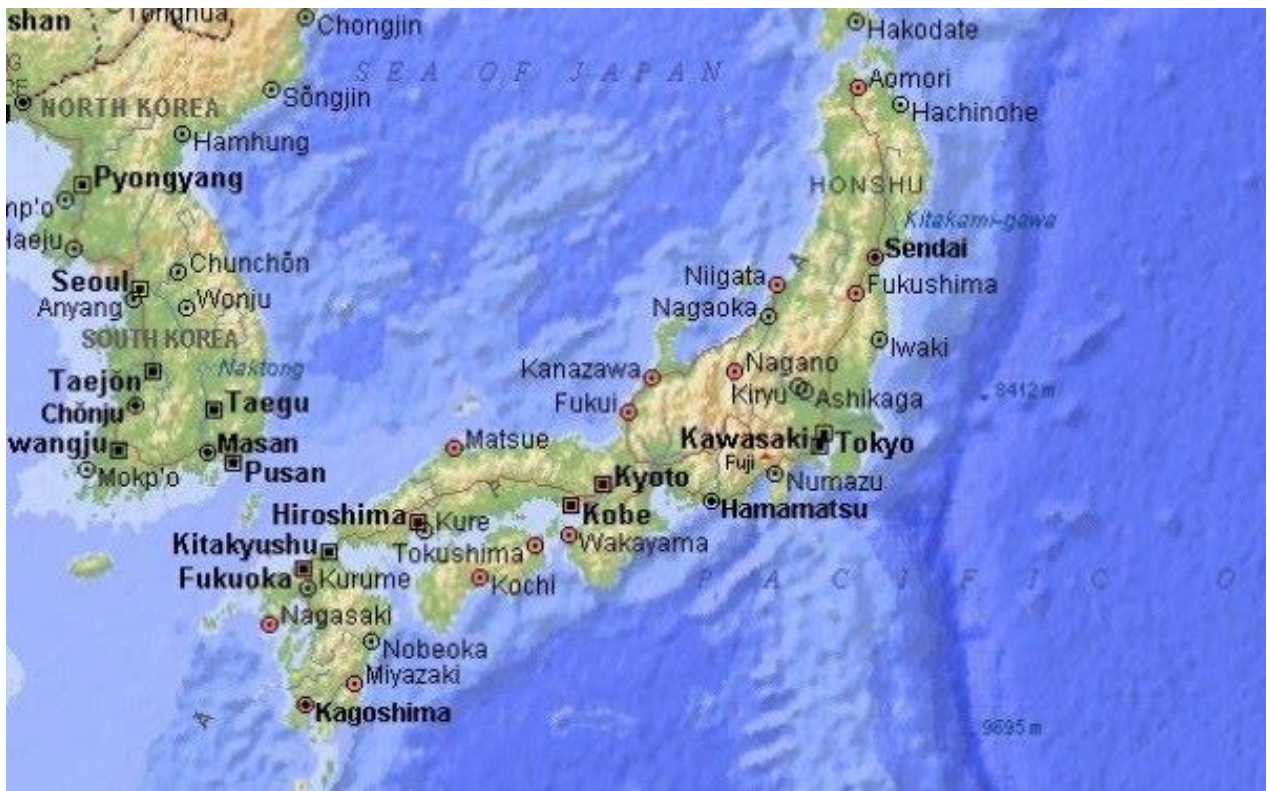
Інформаційні ресурси

1. Деколонізація, її зміст та причини. <https://studfile.net/preview/5484758/page:2/>
2. Деколонізація. Як відбувався процес деколонізації? <https://histua.com/slovník/d/dekolonizaciya>
3. Деколонізація африканського континенту. Створення та діяльність ОАЄ. <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/14.htm>.
4. Деколонізація в Азії: історія, причини, наслідки. <https://uk.warbletoncouncil.org/descolonizacion-asia-8752>
5. Ліквідація колоніальної системи. Країни Азії. Африки, Латинської Америки на шляхах незалежного розвитку. <https://geomap.com.ua/uk-wh11/1317.html>

6. Ліквідація колоніалізму, створення і розвиток незалежних держав.
<http://shkolyar.in.ua/asia-afryka-latynska-ameryka/likvidacia-kolonializmu>

7. Форми деколонізації. <https://uk.encyclopedia-titanica.com/significado-de-descolonizaci-n>

ТЕМА 2. ЯПОНІЯ. «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

План

- 2.5. Післявоєнні реформи в Японії.
- 2.6. Відродження японського мілітаризму.
- 2.7. Японія в другій половині 60 – 70-тих роках.
- 2.8. Японія в 90-х роках ХХ – ХХІ ст.ст.

2.1. Післявоєнні реформи в Японії

Згідно з Потсдамською декларацією, в Японії встановлювався окупаційний режим, який мав здійснити демілітаризацію та демократизацію країни. Окупаційні війська, переважно американські, почали висаджуватися на японських островах у вересні 1945 року.

У своїй політиці по відношенню до Японії США прагнули, з одного боку, не допустити відродження японського мілітаризму як свого головного суперника в районі Далекого Сходу та Тихого океану, з іншого, налякані революційними подіями в Азії (В'єтнам, Корея, Китай) готові були йти на союз із своїм вчорашнім суперником.

Обстановка того періоду — перемога над фашизмом, зростання сил демократії, соціалізму — створювала сприятливі умови реалізації рішень Потсдама, і США змушені були з цим рахуватися. З осені 1945 року почалися роззброєння та демобілізація збройних сил Японії, знищення військового потенціалу, суд над військовими злочинцями.

З в'язниць звільнялися політичні ув'язнені, створювалися нові партії та організації, відроджувалися зневажені фашизмом демократичні свободи. Вийшла з підпілля Комуністична партія Японії (КПЯ), утворилися Соціалістична партія (СПЯ), Конгрес профспілок, і навіть ряд буржуазних партій — ліберальна, демократична та інших.

У 1946 році була прийнята конституція Японії, що юридично закріпила ряд важливих демократичних завоювань японського народу. Згідно з 9-ою статтею конституції Японія відмовлялася від створення збройних сил та від воєн як засобу вирішення міжнародних суперечок.

З 1947 року в Японії почала проводитися аграрна реформа, буржуазно-демократична за своїм характером (поміщицька земля викупувалась державою та продавалась селянам, з яких, проте, не всі могли її купити). Поміщицька

власність на землю скасовувалась. І хоча японський селянин став об'єктом експлуатації з боку нового хижака - монополій, реформа сприяла зростанню продуктивних сил на селі, розширенню внутрішнього ринку.

Загалом, у період першого етапу окупаційного режиму (1945—1948 роки) у Японії йшов, хоча завжди послідовно і повно, процес демілітаризації, демократизації і денацифікації. З 1948 року становище почало змінюватися. Ще 1947 року до Японії прибула американська економічна місія. Внаслідок переговорів імперіалістичні кола Японії отримали американські кредити на дуже вигідних умовах.

США почали також здійснювати план перетворення Японії на свого політичного та військового партнера, готуючи в період з 1948 по 1951 роки японо-американський військовий союз.

2.2. Відродження японського мілітаризму

За період 1952—1955 роки Японія уклала зі США низку вигідних собі договорів і угод. До середини 50-х років позиції правлячих класів Японії зміцніли. Вони з'явилося прагнення більш самостійного курсу, без військової «опіки» США. Було поставлене питання про перегляд договору безпеки 1951 року. Народ відкрито висловлював невдоволення політикою уряду. З 1955 року у Японії почалися звані весняні наступи робітничого класу — специфічна форма страйків.

Під час таких страйків робітники дедалі частіше стали виступати проти воєнного договору. Гнів та обурення викликало поведінку американських військовослужбовців, проведення військових маневрів, будівництво військових об'єктів. До 1956 року у Японії налічувалося до 675 американських військових баз, займали площу 137 тис. гекторів.

У 1958 році під тиском японської прогресивної громадськості та широких народних мас уряд почав переговори щодо перегляду договору безпеки. Переговори закінчилися в 1960 році підписанням нового договору «про взаємну співпрацю та гарантію безпеки».

Це було фактично продовження на наступні 10 років колишнього договору, тільки тепер Японія була не пасивним партнером, а мала певні військові зобов'язання щодо спільних дій зі США. США, як і раніше, зберегли право розміщувати на території Японії свої військові бази. Зберігаючи у Японії понад 40 тис. американських військовослужбовців, маючи ракетні установки, США прагнули використовувати Японію як основу агресії.

Договір 1960 року викликав у японського народу нову хвилю протесту та обурення. Під керівництвом найбільшого профцентру «Сохе» було проведено загальний політичний страйк. В результаті уряд, який підписав договір 1960 року, змушений був піти у відставку. Але становище залишилося незмінним, правлячі кола Японії залишалися міцно пов'язаними з американським імперіалізмом.

Через 10 років, незважаючи на протести прогресивних політичних кіл Японії і виступи народних мас, що тривали, договір був знову продовжений на безстроковий час, Японія добилася повернення їй островів Окінава, хоча і зі збереженням на них військових баз США.

2.3. Японія в другій половині 60 – 70-тих роках

До середини 60-х років економіка Японії досягла високого рівня розвитку, посівши в капіталістичному світі за темпами виробництва перше місце. У 70-ті роки вона обігнала багато інших промислових країн за найважливішими галузями економіки: суднобудування, хімічної промисловості, виплавки сталі, електроніки, виробництва штучного шовку та ін.

Величезне значення для Японії, бідної на корисні копалини, набула зовнішня торгівля. Швидкими темпами зростали зовнішньоекономічні зв'язки, які слабо розвивалися в період окупаційного режиму. Товари Японії заповнювали ринки країн Азії, Африки, Латинської Америки, Європи; чільне місце у

Схема. Чинники „економічного дива” Японії

зовнішньоторговельному обороті зберігалася за США.

У економіці сучасної Японії панує монополістичний капітал. Виділяються 6 великих фінансово-політичних груп: Міцубісі, Міцуї, Сумітомо, Фудзі (Ясуда) та ін. Йде освіта трестів-гігантів, що контролюють цілі галузі промисловості. Велике місце у господарстві Японії займає державний сектор.

Чим пояснюються швидкі темпи розвитку країни?

Після війни зруйнована японська економіка дуже відставала від Заходу. Першим поштовхом до зростання продуктивних сил Японії були повоєнні реформи, зокрема аграрна. Важливу роль зіграло також те, що військові витрати Японії у зв'язку з її становищем переможеної держави були невеликими.

Японія вміло скористалася всіма досягненнями науково-технічної революції у країнах, що прискорило оновлення техніки та методів управління підприємствами.

У широких масштабах застосовувалося державно-монополістичне регулювання та програмування, що сприяло зростанню виробництва.

З іншого боку, в Японії (особливо у 60-ті роки) був найвищий ступінь експлуатації трудящих при найнижчій заробітній платі. Велику роль зіграли-допомога навіть навіть такий специфічно японський чинник, що з особливостями японського характеру, як низька норма особистого споживання і ощадливість.

Період «японського економічного дива» був тривалий. Вже на початку 70-х років Японія опинилася в лещатах глибокої економічної кризи, що найважче позначилася на легкій промисловості. Японія дуже постраждала від світової енергетичної кризи. Країна, яка ввозить нафту, Японія особливо гостро відчула різке підвищення ціни неї. В результаті цього приріст промислової продукції в 1974 - 1975 років впав нижче за нульовий показник.

2.4. Японія в 90-х роках ХХ – ХХІ ст.ст.

У ХХІ столітті Японія залишається одним із головних центрів сили сучасного світу. Вона займає перше місце за запасами золота та валюти. Дохід душу населення перевищив 18 тис. дол. на рік. Японія випускає понад 90% світового виробництва відеоапаратури, має 2/3 всіх роботів капіталістичного світу.

Великі досягнення відбиваються високому освітньому рівні: до середини 80-х 93% японців мали повну середню освіту, 40% молоді до 25 років – вища. Японія є найбільшим кредитором світу. Підкорення американського ринку в основному завершено, незважаючи на періодичне загострення торговельних відносин, і Японія звернула увагу на ринок ЄС та колишніх соціалістичних держав Східної Європи. Поступово здійснюється перехід від індустріального суспільства до інформаційного, у якому основними цінностями стають знання.

У політичному житті на початку 70-х років правляча ЛДП заохочувала мілітаристські тенденції, зростали військові витрати. Престиж уряду підірвали факти прямого втручання великого капіталу у виборчу кампанію (справа «Локхід»). У 1978 р. виникла ситуація близької рівності сил між правлячою партією та коаліцією.

У 80-90-ті роки тривало розширення багатопартійної системи, загострилася боротьба за виборців та масовість партії (ЛДП налічувала 1,5 млн. членів, у 1983 р. виникло 12 міні-партій). ЛДП висунула концепцію «часткової коаліції» з метою залучення центристської опозиції, яка все частіше змушена була блокуватися з консерваторами. СПЯ та центристи стали на шлях підготовки коаліційного уряду, висунули проект політичної реформи (початок 90-х років). На початку 90-х японське суспільство було готове до появи «третьої сили». У 1993 р. настав кінець монополії ЛДП і до влади прийшов коаліційний уряд.

КПЯ фактично ізольована, СПЯ була учасником коаліційних урядів з 1993 р., 1995 р. саморозпустилася. З 1996 р. повертається до активного політичного життя і входить до всіх наступних кабінетів. У другій половині 90-х років триває перегрупування політичних сил. Однак попри появу кількох нових партій, не виникла двопартійна система, забезпечене принципове партійне суперництво.

Поряд із зміцненням коаліційного характеру влади є новий політичний феномен – формування японської «середньої політики», що може гарантувати країні стійкість.

Загалом у 90-ті роки йде посилення неоконсервативних настроїв, підвищується суспільний інтерес до релігії.

Через бурхливі соціально-економічні процеси склався пріоритет інтересів власників. У 80-90-ті роки йде еволюція робітничого та профспілкового рухів на шляху до соціально-економічного компромісу. В наявності тенденція зниження чисельності профспілок (1990 р. – 25,2% найманих працівників), скорочення кількості трудових конфліктів.

Зовнішня політика 60-ті роки характеризувалася зміцненням відносин із США. Однак під впливом потреб економіки виявляла інтерес і до розвитку зв'язків із різними країнами. У 1967 р. вперше укладено п'ятирічну угоду про товарообіг із СРСР. У 70-ті роки головними завданнями було відновити престиж Японії, що похитнувся, і розширити зарубіжні ринки для японських товарів. Це призвело до спалаху антияпонських настроїв та звинувачень у торговій експансії. Тривав курс «багатосторонньої дипломатії»: зміцнення союзницьких відносин із США, стриманість щодо СРСР, всебічний розвиток зв'язків із країнами-членами АСЕАН («доктрина Фукуда»), Близького та Середнього Сходу, зближення з КНР.

На рубежі 70 - 80-х років утвердився курс на активну участь у міжнародних справах. Новим стало залучення Японії до військово-морських маневрів США. Уряд став активно підкреслювати приналежність країни до «західного табору» та АТР, необхідність віддавати пріоритет «західної солідарності», намір

перетворити Японію на «непотоплюваний авіаносець». Це різко змінило відносини між СРСР та Японією: обмежені політичні контакти та запроваджено економічні «санкції». Активізувалися територіальні претензії до СРСР, які почали пов'язуватися з взаємною торгівлею. У 1970-х, спираючись на зрослу економічну міць, уряд висунув гасло: «підбиття підсумків повоєнної політики». Він був націлений на перетворення Японії на військову державу. Під тиском масового руху ЛДП не вдалося скасувати межу військових витрат – 1% ВВП. У відносинах із СРСР почався поворот до «розвитку діалогу», але у 1987 р. був перерваний.

У 90-ті роки Японія приділяє увагу забезпеченню безпеки в АТР, енергійно освоює азіатські ринки (проробляє варіанти організації «азіатської зони вільної торгівлі, велику увагу приділяє Китаю та АТР), шукає «новий шлях» та нову роль у світі, стала членом РБ ООН, приступила до врегулювання питання про більш ніж 20 військових баз США на її території. У відносинах з СРСР та Росією відзначалися періоди піднесення та спаду, на відміну від політико-дипломатичних та військових, економічні відносини розвиваються з великою напругою. Зазначається ув'язнення їх із вирішенням територіального питання. Японія вимагає повернення їй островів Ітуруп, Кунашир, Шикотан та острівної гряди Хабомаї, які, на її думку, були незаконно відторгнуті у 1945 р. Ця проблема досі є головною перешкодою для підписання мирного договору між Японією та Росією.

Тести для самоперевірки знань з теми

1. Акт про капітуляцію Японії було підписано:
 - а) 26 липня 1945;
 - б) 6 серпня 1945 р.
 - в) 9 серпня 1945;
 - г) 2 вересня 1945;
 - д) 1 листопада 1945 р.

2. Дзайбацу - це:

- а) державні підприємства у Японії;
- б) японські монополістичні об'єднання;
- в) японські банки;
- г) селянські господарства у Японії.

3. Першими японськими концернами стали:

- а) Міцу;
- б) Ясуд;
- в) Міцубісі;
- г) Сумітомо.

3. Окупаційний період у Японії тривав протягом наступного року.

- а) 1945-1949 рр.;
- б) 1945-1951 рр.;
- в) 1945-1953 рр.;
- г) 1945-1956 гг.

4. Повоєнна модель економічного розвитку Японії базировалася на теорії:

- а) Д.М. Кейнса;
- б) М. Фрідмана;
- в) А. Маршалла;
- г) Ф. Хайєка;
- д) В. Ойкена, Л. Ерхарда.

5. У повоєнний період основний торговий партнер Японії - це:

- а) Росія;

- б) США;
- в) Великобританія;
- г) Китай;
- д) Корея.

6. Згідно з Версальським мирним договором Японія отримала слідуєчі території:

- а) Маршалові, Маріанські та Каролінські острови;
- б) територію у провінції Шаньдун;
- в) територію у Південній Маньчжурії;
- г) територію Цзяочжоу;
- д) вірні а та б;
- е) вірні а та в;
- ж) вірні а та г;
- з) вірні б і в;
- і) вірні б і г;
- к) вірні в та р.

7. Антимонопольний закон у Японії був прийнятий:

- а) 1946 р.;
- б) 1947;
- в) 1948;
- г) 1949;
- д) 1950

8. Коли набрала чинності Конституція Японії?

- а) 5 березня 1948 р.
- б) 3 травня 1947 р.

- в) 10 грудня 1947 р.
- г) 12 квітня 1948 р.

9. Спирні північні території Японія має із:

- а) США
- б) Китаєм
- в) Росією
- г) Північною Кореєю

10.Що з поданого нижче відноситься до джерел економічного піднесення

- а) інтенсифікація праці
- б) патенти і ліцензії
- в) працелюбність
- г) великі заощадження населення
- д) протекціоністська політика

11.Період "японського економічного дива"

- а) 1955-73
- б) 1945-60
- в) 1987-89

12. Яка партія в Японії перебувала при владі без перерви 38 років?

- а) комуністична
- б)ліберальна
- в) ліберально-демократична
- г) консервативна

13. Імператором Японії до 1989 року був?

- а) Нарухіто
- б) Акіхіто
- в) Хірохіто

Рекомендована література

1. Аикаро Шимкаве. Еволюція концепцій модернізації в Японії. Проблеми теорії і практики управління. 2003. № 1. С. 65 – 69.
2. Баскакова М. Японська економічна модель. ІМЭМО. 2004. № 1. С. 98 – 107.
3. Бон Зи Кад. Економіка Японії, яка вона? М.: «Економіка», 2002. 283 с.
4. Динкевич А.Н. Очерки економіки сучасної Японії. М.: Наука, 1992. 376 с.
5. Киндлбергер Ч. Мировые финансовые кризисы. Маниа, паника и крахи. СПб: Питер, 2010. 544 с
6. Латышев И.А. Лицо и изнанка «экономического чуда» Японии. М.: Наука, 1990. 119 с.
7. Мельник В. П. Основні аспекти японського «економічного дива». 2017. URL: <http://ktpe-conf.kpi.ua/ktpe2/paper/view/5033>
8. Салівончик І. Реформи міжнародного досвіду формування модернізації економіки післявоєнних країн на прикладі Німеччини, Японії, Італії. Галицький економічний вісник. 2020. № 1. URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/pdf>
9. Скоров М. С. Научно-технический прогресс и тяжелая промышленность Японии. М.: Наука, 1990. 215 с.
10. Тимошина Т. М. Экономическая история зарубежных стран. М.: Юстицинформ, 2003. С. 312 – 332.

11. Цуру Сигето. Конец японского «экономического чуда». М.: Прогресс, 1981. 272 с.

Інформаційні ресурси

1. Причини, що зумовили «японське економічне диво». URL: <http://reci.pp.ua/prichinyi-obuslovivshie-yaponskoe.html>

2. Про секрети успіху японської монархії. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planety/pro-sekrety-uspihu-yaponskoyi-monarhiyi>

3. Як виглядала Японія під час економічного дива. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_ak-viglyadala-aponiya-pid-chas-ekonomichnogo-diva-dobirka-foto/1056369

4. Японія. Повоєнне реформування країни. «Японське економічне диво». URL: <http://metodportal.net/node/138889>

5. «Японське економічне диво». URL: <http://ibib.ltd.ua/632-yaponskoe-ekonomicheskoe.html>

6. Японське економічне диво: деякі факти. URL: <https://informir.com.ua/yaponske-ekonomichne-divo-deyaki-fakti/>

7. Японське економічне диво: причини, характеристика та наслідки. URL: <https://uk.warbletoncouncil.org/milagro-japones-1896>

ТЕМА 3.

КИТАЙ. «СОЦІАЛІЗМ З КИТАЙСЬКОЮ СПЕЦИФІКОЮ»

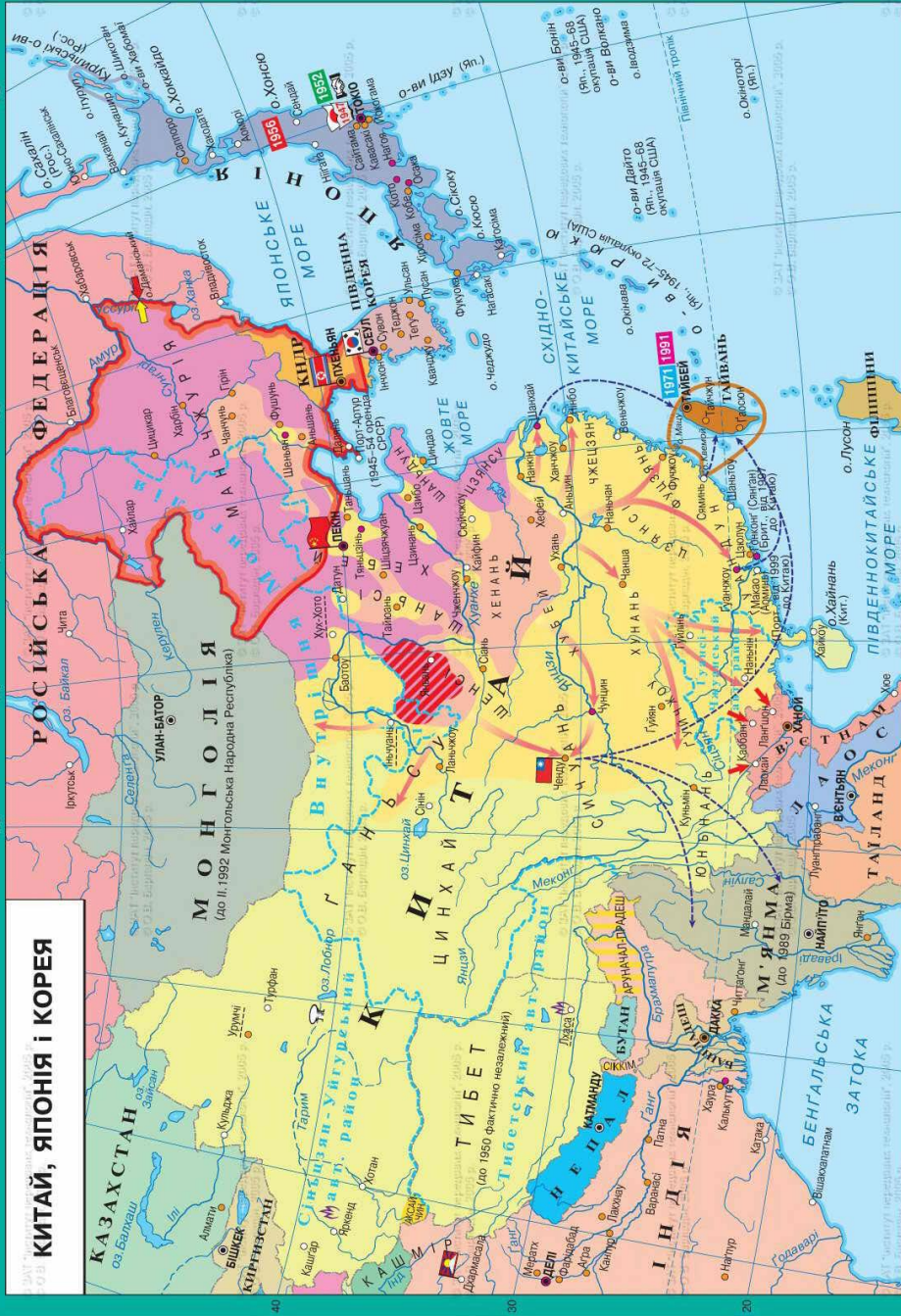
3.1. Проголошення Китайської народної республіки.

3.2. Реформи в КНР у 1958-1977 рр.

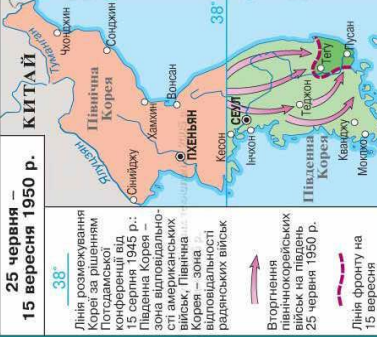
3.3. «Культурна революція»: періоди здійснення, причини та наслідки.

3.4. Китай у 1980-тих роках – XXI столітті.

КИТАЙ, ЯПОНІЯ І КОРЕЯ

КОРЕЙСЬКА ВІЙНА 1950 – 1953 рр.

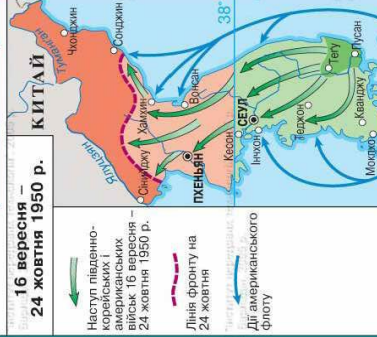

25 червня – 15 вересня 1950 р.

Лінія розмежування Кореї за рішенням Потсдамської конференції (1945 р.):
 Південна Корея – зона відновлення сті американських військ; Північна Корея – зона відновлення радянських військ

Вторгнення північнокорейських військ на південь 25 червня 1950 р.

Лінія фронту на 15 вересня

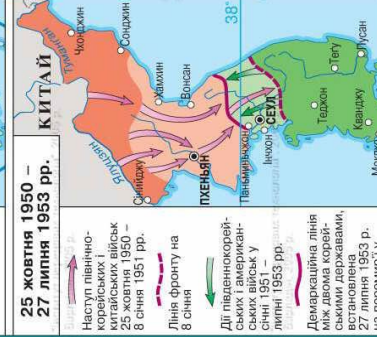

16 вересня – 24 жовтня 1950 р.

Наступ північнокорейських і американських військ 16 вересня – 24 жовтня 1950 р.

Лінія фронту на 24 жовтня

Діє американського флоту

25 жовтня 1950 – 27 липня 1953 рр.

Наступ північнокорейських і американських військ 25 жовтня 1950 – 8 січня 1951 рр.

Лінія фронту на 8 січня

Діє північнокорейських і американських військ у липні 1953 рр.

Демаркаційна лінія між північнокорейськими і американськими військами встановлена 27 липня 1953 р. на перемігті у Пам'яцькій

- 1952** Повернення суверенітету Японії, відхід з її території окупаційних військ
- 1956** Припинення стану війни між Японією і СРСР (19 жовтня 1956 р.)
- 1957** Падіння Куріма – спірна територія між Японією і СРСР (Росією)
- 1958** Проголошення Республіки Корея (Південна Корея) 15 серпня 1948 р.
- 1959** Демократичної Республіки (Північна Корея) 9 вересня 1948 р.
- 1962** Міста з населенням понад 1 млн жителів: на 1956 р. на 2007 р.
- 1967** Державні кордони на 2007 р.
- 1971** Виключення Тайваню зі складу ООН і передачі права до Китаю міжнародних відносин Тайваню
- 1979** Агресія Китаю проти В'єтнаму в 1979 р.
- 1981** Свідове припинення стану війни між СРСР і Японією
- 1984** Автономні райони Китаю та їх центри на 2007 р. Цифрою 1 позначено Нінся-Хуейський авт. район
- 1987** Прийняття нової Конституції Японії
- 1991** Подписання миру між Японією і США
- 1992** Формулювання в Берліні (1991 р.) Відмова Японії від усіх територіальних претензій, починаючи з 1854 р. (Тайвань, Південний Сахалін, Курильські острови, острови Тихого океану). Початок американсько-японської співпраці
- 1994** Початок ядерних випробувань у Китаї (з 1964 р.)
- 1995** Радянсько-китайський збройний конфлікт навколо острова Даманський наведено 1969 р.
- 1997** Територія, зайнята радянськими військами в 1945 р.
- 1998** Територія, зайнята японськими військами в 1945 р.
- 1999** Територія, контрольована китайськими комуністами: на червень 1946 р.
- 2000** Територія, контрольована китайськими комуністами: на липень 1947 р.
- 2001** Широкомасштабний наступ комуністичної Народно-визвольної армії Китаю в 1949 р.
- 2002** Збройства Пекіна (31 січня 1949 р.) і проголошення Китайської Народної Республіки (1 жовтня 1949 р.)
- 2003** Територія, зайнята комуністами до кінця 1949 р.
- 2004** Остання столиця гомінданьського Китаю (зупинка 12 грудня 1949 р.)

3.1. Проголошення Китайської народної республіки

Китайська Народна Республіка (КНР) утворилася внаслідок тривалого революційного процесу. Спочатку нова держава об'єднала звільнені райони, які називалися "радянськими". У вересні 1945 р. після розгрому мілітаристської Японії знову спалахнула громадянська війна (1946-1949).

Головною революційною базою комуністів став північний схід Китаю (Маньчжурія). Вирішальну допомогу китайським комуністам у переможному завершенні війни надав Радянський Союз.

У країні було встановлено революційна влада, головною опорою якої стала Народно-визвольна армія Китаю (НОВАК), саме так іменувалися під час громадянської війни збройні сили китайських комуністів. Головною формою революційної влади були військово-контрольні комітети НВАК, які призначалися безпосередньо військовими та політичними органами. Військово-контрольні комітети мали весь період військового контролю головними органами влади на місцях. Вони видавали велику кількість нормативних актів, що регулювали різні сторони життя у звільнених містах.

1 жовтня 1949 р. було проголошено утворення КНР. На сесії НПКРК було прийнято такі документи:

1. Загальна програма НПКРК, яка до прийняття конституції мала виконувати роль основного закону КНР. Програма визначила державну владу у Китаї як "демократичну диктатуру народу", засновану на союзі робітничого класу та селянства. На вирішення національного питання передбачалося створення автономій. Старе законодавство скасовувалося, нове формувалося з установок програми.

2. Організаційний статут НПКРК, який визначив його статус як організації Єдиного фронту.

3. Закон про організацію Центрального народного уряду. Главою уряду було обрано Мао Цзедун, він виконував функції глави держави.

4. Постанови про державний прапор, гімн, герб, перехід на нове літочислення, перенесення столиці до Пекіна.

На сесії було сформовано вищі органи влади та управління. Вищим органом влади у відновлювальний період була Центральна народна урядова рада (ЦНПС), яка здійснювала всі повноваження вищого органу влади (законотворчість, ратифікація міжнародних договорів, затвердження бюджету та звіту про його виконання, призначення вищих посадових осіб держави, вирішення питань війни та миру тощо) .д.), представляв КНР поза країною. Пленарна сесія НПКСК, що взяла він функції Всекитайських зборів народних представників (ВСНП), ніколи не збиралася, а обраний нею Всекитайський комітет НПКСК ніякими державними повноваженнями наділений був. Функції глави держави виконував ЦНПС, реалізовувалися вони переважно через діяльність голови Центрального народного уряду (ЦНП). Законодавство та політична практика 1949–1954 гг. створили голові ЦНП особливе становище у структурі – вище звичайної ролі голови колегіального органу влади. Головою ЦНП став голова Центрального комітету компартії Мао Цзедун. Він же обійняв посаду голови Народно-революційної військової ради та виконував функції глави держави.

Ряд вищих державних органів, утворених ЦНПС, разом становив ЦНП. До цих органів увійшли Адміністративна рада – вищий орган державного управління, Народно-революційна військова рада – орган керівництва збройними силами, Верховний народний суд та Верховна народна прокуратура.

Адміністративна рада займала в державній структурі становище уряду, проте відрізнялася від органів такого роду за складом та компетенцією. До нього входили в повному обсязі міністри КНР, був у ньому і військового відомства. Адміністративна рада фактично здійснювала поряд із ЦНПС законодавчу владу (наприклад, у 1951 р. ним було прийнято тимчасовий закон про митниці). У

перервах між сесіями ЦНПС Адміністративна рада була відповідальна перед головою ЦНП.

На місцях органами влади вважалися збори народних представників та народні уряди місцевих рівнів. Однак, оскільки збори народних представників не збиралися, народні уряди були єдиними органами влади. Аж до 1952-1954 років. продовжували існувати Військово-контрольні комітети НВАК.

Після утворення КНР розпочалося будівництво системи органів суду та прокуратури. Спочатку було утворено Верховний народний суд та Верховну народну прокуратуру, які були складовою частиною ЦНП. Потім створювалися нижчі ланки судової системи.

3.2. Реформи в КНР у 1958-1977 рр.

Репресивні методи не принесли сприятливих результатів, тому 1958 р. керівництвом КНР на чолі з Мао Цзедунем розробляється так звана «Програма трьох червоних прапорів»: 1) нова генеральна лінія; 2) народні комуни; 3) великий стрибок. Особливу увагу було приділено народним комунам, оскільки вони, відповідно до планів Мао Цзедуна та його прибічників, мали стати основним осередком як соціалістичного, а й комуністичного суспільства. Так у Китаї народилося гасло: «Три роки наполегливої праці – десять тисяч років щастя». На виконання цього протягом кількох місяців 740 тис. кооперативів перетворюються на 23 тис. комун. Але тепер у власність комун переходило буквально все: земля, засоби виробництва, присадибні ділянки, фруктові дерева, птах, навіть домашнє начиння.

Водночас у Китаї розпочалася так звана «битва за сталь». Вона стала складовою «великого стрибка», який дозволив би Китаю перегнати всі країни з виробництва металу. Повсюдно, головним чином містах, у масовому порядку розпочали спорудження маленьких, кустарних доменних печей, вагранок. Для цього селян (основна робоча сила) стали перекидати до міст, де збільшилася

потреба у продуктах харчування, тоді як село не справлялося із збиранням урожаю. В результаті восени - взимку 1958-1959 рр.. країна пережила голод, який забрав життя кількох сотень тисяч китайців. Вже 1958 продемонстрував провал політики «великого стрибка», проте вона, на вимогу Мао Цзедуна, тривала ще два роки. У 1960 р. економіка Китаю опинилася на межі катастрофи. Знизився життєвий рівень населення, повсюдно спостерігався дефіцит продуктів харчування та одягу, у суспільстві панували настрої невдоволення та песимізму. Тоді провели політичну кампанію боротьби з «правим опортунізмом», багато партійних працівників було репресовано, покарано. Але й це не допомогло.

У січні 1961 р. керівництво КНР почало реальне виправлення ситуації. До 1965 р. згубні наслідки «великого стрибка» було переважно подолано і Китай підійшов до рівня 1957 р. за показниками як сільськогосподарського, і промислового виробництва. На той час у керівництві країни та Компартії Китаю склалася досить сильна опозиція Мао Цзедуну, лідером якої став Голова КНР Лю Шаоці, його підтримували Генеральний секретар ЦК КПК Ден Сяопін та інші відомі діячі держави.

Але з стабілізацією економічного становища країни Мао Цзедун зробив новий ідеологічний наступ на опозиційні йому сили у лавах КПК під гаслом боротьби проти «ревізійнізму всередині партії». Він вважав, що у партію, уряд, армію проникло велика кількість представників буржуазних ревізійністів і почавши «велику пролетарську культурну революцію», можна відвоювати владу, узурповану, та його думку, «осібами, які мають владою партії і які йдуть капіталістичному шляху». Основна мета простежувалася явно: усунути з керівних органів партії та держави всіх незгодних із його політикою, а таких людей було чимало.

У травні 1966 р. на засіданні Політбюро ЦК КПК було прийнято так зване "Повідомлення ЦК КПК від 16 травня", в якому викладалися основні ідеї Мао Цзедуна про "культурну революцію". Для придушення опозиційних сил

використовувалася молодь, у складі якої формувалися штурмові загони. Молоді люди, що входили в загони, що створювалися, отримали назву хупвейбіпи (у перекладі на російську — червоногвардійці, або червоні охоронці). З ініціативи Мао Цзедуну заняття у школах та вишах було припинено, щоб ніщо не заважало молоді проводити культурну революцію. Головним підручником стала збірка висловлювань Мао Цзедуну, які мав знати та вміти цитувати у відповідних випадках кожен китаєць. Більше того, на думку китайського лідера, у тому, що до керівництва країною пробралися капіталісти та ревізіоністи, винні саме вчителі. Почалося переслідування професорів, шкільних вчителів, інших представників інтелігенції, відомих партійних та державних працівників. Потім розпочався розгром органів влади, громадських організацій. Хупвейбіпи були поставлені, по суті, над партією та державними органами. Життя в країні було дезорганізовано, економіці завдано найважчих збитків.

Усі кадрові працівники, за винятком вузької групи найближчих прихильників вождя, повинні були проходити перевиховання та опановувати ідеї Мао у так званих «школах 7 травня» (створені 7 травня

- 1967 р. Вони «перевиховувалися» мали працювати фізично і опановувати ідеями Мао Цзедуну. За 10 років культурної революції «перевиховання» у подібних школах пройшли приблизно 100 млн. людей. Зважаючи на те, що ситуація почала виходити з-під контролю, із серпня

- 1968 р. розпочинається організаційна ліквідація руху хунвейбінів. Мільйони його учасників були виселені із міст у віддалені сільськогосподарські райони.

- 9 вересня 1976 року на 83-му році життя помер Мао Цзедун. Це стало завершенням найбільшої політичної кампанії в КНР, яка тривала 10 років — «культурної революції». Цей період у своїй історії китайці назвали «десятиліттям великої смути», «десятиліттям хаосу і плутанини», внаслідок якої країна

виявилася відкинutoю далеко назад. За доходами душу населення Китай 1976 р. займав 125-те у світі, за військовими витратами — третє.

3.3. Культурна революція: періоди здійснення, причини та наслідки

Культурна революція - термін, що означає політичні події з листопада 1965 по жовтень 1976 року в історії КНР. Цей період характеризувався крайньою політизацією всіх областей міського життя, позначеного безладними виступами студентів та робітників на нижчих рівнях соціальних сходів та хаосом у партійному керівництві країни.

Періоди «Культурної революції»

Перший етап - бурхливі виступи студентів та робітників

Першим етапом прийнято вважати період із травня 1966 р. до квітня 1969 р. Сам Мао Цзедун вважав, що Культурна революція почалася з опублікування статті Яо Веньюаня 10 листопада 1965 року. 8 серпня 1966 року 11-й пленум ЦК КПК прийняв «Постанову про велику пролетарську культурну революцію».

Хоча буржуазія вже скинута, вона, тим щонайменше, намагається з допомогою експлуататорської старої ідеології, старої культури, старих звичаїв і старих звичаїв розкласти маси, завоювати серця людей, посилено прагне своєї мети — здійсненню реставрації. На противагу буржуазії пролетаріат на її виклик в області ідеології повинен відповідати нищівним ударом і за допомогою пролетарської нової ідеології, нової культури, нових звичаїв і нових звичаїв змінювати духовний образ всього суспільства. Нині ми ставимо собі за мету розгромити тих наділених владою, які йдуть по капіталістичному шляху, розкритикувати реакційних буржуазних «авторитетів» у науці, розкритикувати ідеологію буржуазії та всіх інших експлуататорських класів, перетворити освіту, перетворити літературу і мистецтво, перетворити всі галузі надбудови, базису соціалізму, аби сприяти зміцненню та розвитку соціалістичного ладу

Другий етап Культурної революції розпочався у травні 1969 року та завершився у вересні 1971 року. Деякі дослідники виносять другий етап за рамки власне Культурної революції та датують його початок серединою 1968 року.

Перші «Школи кадрів 7 травня» з'явилися ближче до кінця 1968 року. Таку назву вони отримали від Мао Цзедуна, зроблених 7 травня 1966 року, в яких він пропонував створити школи, в яких кадри та інтелектуали проходили б трудове навчання з практичними заняттями корисною фізичною працею. Для вищих чиновників було збудовано 106 шкіл кадрів 7 травня у 18 провінціях. 100 тисяч чиновників центрального уряду, включаючи Ден Сяопіна, а також 30 тисяч членів їхніх сімей було відправлено до цих шкіл. Для чиновників рангом нижче існували тисячі шкіл кадрів, у яких навчалось невідоме число середніх та дрібних чиновників. Наприклад, до 10 січня 1969 року в провінції Гуандун було побудовано майже 300 «Шкіл кадрів 7 травня» і понад сто тисяч кадрів було послано в низи для занять працею.

Основною системою, що практикувалася в школах кадрів, була система «трьох третин». Полягала вона в тому, що третина робочої години колишні кадри займалися фізичним трудом, третина – теорією та третина – організацією виробництва, управлінням та письменною роботою.

У 1970-71 роках мала місце серйозна боротьба мас і кадрів, яка виявилася у тому числі й у критиці ідеї шкіл кадрів із боку самих кадрів. У ході полеміки з «ультралевими» (Лінь Бяо, прихильники Лінь Бяо в армії, а також частина колишніх цзаофаней) прем'єр Держради КНР Чжоу Еньлай та його прихильники підкреслили центральні економічні пріоритети, включаючи потребу дотримуватися центрального планування, дотримуватися процедури обліку витрат. «Чжоуеньлайці» виступили з критикою ультралівої децентралізації, обстоюючи державне планування та регулювання, яке не справлялося з великою кількістю виробничих об'єктів, типу шкіл кадрів.

Після перемоги Чжоу Еньлая над «ультралевими», яка виразилася, зокрема, у загибелі Лінь Бяо та частини його прихильників у вересні 1971 року, Культурна революція замкнулася на проблемах культури, уникаючи нових ініціатив в економіці.

Кампанія «Вгору в гори, вниз у села». Кампанія з відправки частини студентів, робітників, військових із міст у сільські райони Китаю.

Третій етап — прагматичні заходи та політична боротьба

Третій етап культурної революції тривав із вересня 1971 року до жовтня 1976 року, до смерті Мао Цзедуна. Третій етап характеризується пануванням Чжоу Еньлая та «групи чотирьох»: Цзян Цін, Яо Веньюань, Чжан Чуньцяо та Ван Хунвень в економіці та політиці.

Причини культурної революції

Наприкінці 1950-х років стався дипломатичний конфлікт між КНР та СРСР. Пік конфлікту припав на 1969 рік. Закінченням конфлікту вважається кінець 1980-х. Конфлікт супроводжувався розколом міжнародного комуністичного руху.

Викриття сталінізму на XX з'їзді КПРС, хрущовський курс на поступову лібералізацію економіки при політиці «Мирного співіснування» викликали невдоволення Мао Цзедуна, як суперечать комуністичної ідеології і створюють загрозу його особистої влади КПК. Політика Хрущова була названа ревізіоністською, а її прихильники (Лю Шаоці та ін.) зазнали нищівної критики в роки Культурної революції.

З боку СРСР знаком невдоволення маоїстською політикою стало раптове відкликання всього корпусу радянських фахівців, які працювали в КНР за програмою міжнародного співробітництва.

Кульмінацією конфлікту стали прикордонні сутички навколо Даманського острова на річці Уссурі.

У жовтні 1964 року в КНР було успішно проведено випробування ядерної зброї.

Після провалу «Великого стрибка» позиції Мао сильно похитнулися. Тому в ході «культурної революції» Мао Цзедун ставив перед собою два головні завдання, обидва з яких зводилися до зміцнення його лідируючого місця на політичній арені КНР: знищити опозицію, у якої почали з'являтися думки про реформи економіки з частковим впровадженням у неї ринкових механізмів, та , в той же час, зайняти чимось бідні народні маси. Зваливши всю провину за провал «Великого стрибка» на внутрішню опозицію (Лю Шаоці) та зовнішніх ворогів ("ревізійністський" СРСР на чолі з Хрущовим), Мао вбивав двох зайців відразу: і прибирав конкурентів, і давав вихід народному невдоволенню.

Після рішення Мао відкрити вогонь по штабах почалася нещадна критика основних опонентів Мао. Серед них найвизначніше місце займав Голова КНР Лю Шаоці. Разом з ним під час «культурної революції» зазнали репресій та його найближчі соратники: Пен Чжень, Ло Жуйцин, Лу Дін'ї, Ян Шанкунь та Ден Сяопін. Пред'явлені їм звинувачення здебільшого ґрунтувалися на тому, що всі вони — «праві ухилисти», «ревізійністи» та «агенти капіталізму».

З початком «культурної революції» у Китаї розпочалася чергова кампанія «самокритики»: партійці та інші китайці мали у письмовій формі «покаятися у своїх гріхах» та помилках перед партією. Таку самокритику змушений був написати і Лю Шаоці. 24 липня 1966 Мао особисто піддав критиці позицію Лю Шаоці. Дружина Мао, Цзян Цін, буквально кричала: Лю Шаоці! Ти спрямовував робочі групи, які жорстоко розправлялися із молодими генералами культурної революції! Це найбільший злочин, який завдав неймовірної шкоди!» На XI пленумі ЦК КПК Лю Шаоці втратив становище людини номер два. Фактично він був усунений від роботи на якийсь час, «поки Компартія Китаю визначатиме характер його помилок». Лю Шаоці був підданий звичайної на той час у партії процедури «відходу убік». Це означало, що член партії офіційно не позбавлявся

своєї посади, але фактично усувався від роботи, перебував під домашнім арештом. У такому підвішеному стані усуненого могли тримати роками. У результаті Лю Шаоці, який опинився в ізоляції, разом зі своєю дружиною і дітьми зазнав численних принижень і знущань, в які виливались не тільки демагогічні допити, а й «стихійні демонстрації», які збиралися біля його будинку в «захист голови Мао». Навіть його малолітня дочка зазнавала знущань та побоїв у школі. В результаті цього цькування Лю Шаоці помер від запалення легенів, а його дружина Ван Гуанмей через 10 років у божевільні.

Здійснення культурної революції

Застосування класової теорії Мао практично призвело до справжньої «війни всіх проти всіх». Під демагогічні за своєю природою, розпливчасті визначення класових ворогів пролетаріату, що виходили від Мао, могла потрапити будь-яка людина: від звичайного селянина до вищого партійного працівника. Але найгірше було носіям традицій: колишнім феодалам, духовенству, інтелігенції тощо. Влада, віддана на руки мас, перетворилася на елементарне безвладдя. Її захопили ті, хто був просто сильнішим: банди молодих «бунтарів», яким, зрештою, дозволили діяти фактично безкарно. У зв'язку з цим, показовим є вислів Лінь Бяо, опублікований в одній із газет хунвейбінів у 1967 році: «... ну, вбивали людей у Сінцзяні: за справу вбили чи помилково — все одно не так уже й багато. Ще вбивали в Нанкіні та інших місцях, але все одно загалом загинуло менше, ніж гине в одній битві... Отже втрати мінімальні, тому досягнуті успіхи максимальні, максимальні... Це великий задум, що гарантує наше майбутнє на сто років уперед. Хунвейбіни - це небесні воїни, які хапають при владі ватажків буржуазії».

Культурна та наукова діяльність була практично паралізована та зупинилася. Були закриті всі книгарні із заборонаю на продаж будь-яких книг, крім однієї: цитатника Мао. Цитатник випускався у багатьох варіантах

оформлення: в одному з них обкладинка цитатника була виконана із твердої пластмаси, на якій не залишалися сліди крові. Такими цитатниками було забито багато відомих діячів партії, коли з їх губ «вибивали буржуазну отруту».

У ході кампанії «село оточує міста» від 10 до 20 млн молодих людей з вищою освітою або які отримували таку, насильно відривалися від будинку та депортувалися у віддалені села, райони та гори. Їх не споряджали практично нічим та відправляли з голими руками. Доля більшості з них невідома.

Система контролю держави над суспільством фактично самоусунулась. Правоохоронна та судова система не діяли, так що хунвейбінам та цзаофаням була дана повна свобода дій, яка вилилася в хаос. Спочатку хунвейбіни діяли під контролем Мао та його соратників. Серед них було багато кар'єристів і багатьом із них вдалося зробити собі швидко кар'єру на хвилі революційної демагогії та терору. По чужих головах вони забиралися нагору, звинувачуючи своїх університетських викладачів у «контрреволюційному ревізіонізмі», а своїх «бойових товаришів» у недостатній революційності. Завдяки кур'єрським загонам Кан Шена Пекін здійснював зв'язок із ватажками хунвейбінів.

Багато хунвейбін були дітьми з неблагополучних сімей. Малоосвічені і з дитинства привчені до жорстокості, вони стали чудовою зброєю в руках Мао. Але різоче інше: наприклад, 45% бунтарів міста Кантона становили діти інтелігенції. Навіть діти Лю Шаоці одного разу розповіли батькові, що вже перебуває під домашнім арештом, про те, які цікаві речі вдалося експропріювати в сім'ї буржуазних елементів.

Незабаром серед хунвейбинов почалося розшарування за ознакою походження. Вони поділилися на «червоних» та «чорних» — перші були вихідцями з сімей інтелігенції та партпрацівників, другі — діти бідноти та робітників. Їхні зграї розпочали непримиренну боротьбу. І ті й інші при собі мали однакові цитатники, але їх трактували по-своєму. Вбивця після зіткнення банд міг сказати, що це була «взаємовиручка», злодій, що вкрав цеглу із заводу,

виправдовувався тим, що «революційний клас повинен гнути свою лінію». Мао все гірше і гірше контролював основну масу «генералів культурної революції», але головні напрямки розвитку хаосу залишалися під його контролем.

Коли хунвейбіни відчули, що у їхній бік дме холодний вітер, вони розв'язали ще більше насильства та фракційну боротьбу. Навіть у маленькому селі Довгий яр під виглядом революційної боротьби точилася боротьба між кланами, що контролювали південь і північ села. У Кантоні в липні-серпні 1967 року в збройних сутичках між загонами організації «Червоний прапор», з одного боку, і «Вітер комунізму» — з іншого, загинули 900 людей, причому у перестрілках брала участь артилерія. У провінції Ганьсу до 50 машин прив'язали проводами або дротиками людей і кололи їх ножами, поки вони не перетворювалися на криваве місиво.

У другій половині 1968 року армія взяла ситуацію в країні під контроль. Багато міст довелося брати штурмом. Місто Гуйлінь штурмували 30 тисяч солдатів і бомбардували напалмом, після чого були вирізані всі хунвейбіни. Кампанія зі знищення хунвейбінів, що збунтувалися, тривала до 1976 року. Вона супроводжувалася масовими стратами та зачистками міст та сіл. Сам Мао вважав, що під час «культурної революції» «було 30% помилок і 70% було зроблено правильно». Більшість джерел дає цифру у 100 мільйонів постраждалих. Вперше ця цифра з'явилася в газеті «Женьмінь Жібао» 26 жовтня 1979 року. Ж.-Л. Марголен пише, що загиблих було мільйон людей. Тільки провінції Гуаньсі під час «культурної революції» загинуло понад 67 тис. чол., а провінції Гуандун – 40 тис. чол.

"Бунтарі" та хунвейбіни знищили значну частину культурної спадщини китайського та інших народів. Наприклад, було знищено тисячі давньокитайських історичних пам'яток, книг, картин, храмів тощо. Було знищено майже всі монастирі та храми в Тибеті, що збереглися до початку "культурної революції".

«Культурна революція» не була і не може бути революцією чи соціальним прогресом у будь-якому сенсі... вона була смутою, викликаною зверху з вини керівника та використаною контрреволюційними угрупованнями, смутою, яка принесла серйозні лиха партії, державі та всьому багатонаціональному народу.

Поклавши відповідальність за "культурну революцію" лише на Мао Цзедуна та партійні угруповання, оголошені "контрреволюційними", КПК легітимує свою владу в умовах ринкової економіки КНР.

3.4. Китай у 1980-тих роках – XXI столітті

Ще в середині 1970-х років Китай був не тільки однією з найвідсталіших і найбідніших, але також однією з найбільш закритих для зовнішнього світу країн Азії. Основу промисловості Китаю становили до початку 1980-х років кілька сотень великих підприємств, побудованих у 1950-і роки за технічного сприяння Радянського Союзу. Ці підприємства вже застаріли, але доступу до нових технологій у тоталітарної комуністичної країни, яким був на той час Китай, не було ні в західних країнах, ні в країнах радянського блоку. Вкрай низькою була у Китаї і продуктивність праці як у промисловості, і у сільське господарство.

Після смерті Мао Цзедуна у вересні 1976 року Китай опинився у стані соціально-політичної кризи, що реально загрожувала єдності країни та суспільства. Еліта країни була розколота, а народ деморалізовано. Ці загрози вдалося подолати 74-річному Ден Сяопіну та його найближчим соратникам, які зуміли консолідувати у своїх руках владу в країні, у партії та в армії та розпочати проведення дуже радикальних, але водночас обережних економічних реформ, головним чином у сільському господарстві.

У 70-ті роки важко судити про стан китайської економіки, оскільки тут перестали публікувати багато даних про стан справ у країні.

Лише 1980 року китайська печатка після тривалої перерви почала публікувати дані про величину національного доходу країни та інші результати

народногосподарської діяльності. За даними ДСУ КНР, національний дохід Китаю визначався за підсумками 1980 року 366,7 млрд юанів при курсі 3,7 юаня за один долар. Розмір національного доходу в розрахунку на душу населення визначався тоді в 213-223 долари, що ставило Китай за цим показником на одне з останніх місць у світі.

Хоча китайська реформа проводилася шляхом постійних пошуків, проте з погляду зміни економічної системи, особливо механізмів функціонування економіки, її шлях винятково зрозумілий – поступовий перехід від планової економіки до ринкової економіки. Реформа була попереднім проектом керівників КНР, а скоріш неминучим вибором кожного суб'єкта господарювання, який прагне отримання вигоди. Функція керівників реформи полягала у своєчасному прийнятті правильних рамкових рішень, які відповідають об'єктивним тенденціям розвитку. Стандартне опис китайської моделі економічного розвитку спирається такі терміни як «китайське економічне диво», «соціалістична ринкова економіка». За останні 15–20 років, ці терміни стали номінальними, набули статусу слоганів і як 24 більшість слоганів мають дуже обмежену роль у поясненні китайської моделі економічного розвитку.

Щоправда, абсолютні цифри не вказують на ефективність економіки КНР. Через величезного населення Китай не можна віднести до передових країн за показником доходу на душу населення. Країна страждає від нерівномірності розвитку: передові виробництва зосереджені у прибережній зоні, а основна частина глибинних районів залишається відсталою та бідною, що породжує соціальну напруженість. Тягаром для країни залишається демографічне зростання. З урахуванням цих та інших обставин, частина фахівців вважає, що Китай не зможе утримувати високі темпи зростання. Проте КНР має у своєму розпорядженні достатні ресурси для військового будівництва та активної зовнішньої політики у географічно наближених до неї районах.

У 1989 р. на площі Тяньаньмень у Пекіні відбулися виступи китайського студентства під демократичними гаслами. Виступи були жорстоко придушені. Міжнародна спільнота засудила дії китайської влади, а американський конгрес запровадив санкції проти КНР у зв'язку з порушеннями прав людини. Як тиск тиску було вирішено конгресу відкласти на рік надання КНР режиму найбільшого сприяння в торгівлі.

Проте погіршення відносин КНР із індустріальними країнами не відбулося. Незабаром після зазначених подій США у неофіційному порядку провели переговори з КНР щодо врегулювання ситуації. Президент Дж. Буш вжив заходів щодо обмеження ефекту санкцій, і режим найбільшого сприяння для КНР було відновлено. Після цього він щороку продовжувався, хоча щоразу американська сторона ув'язувала своє рішення зі поступками КНР з конкретних правозахисних питань (звільнення дисидентів, спрощення еміграції тощо).

Під «соціалістичною ринковою економікою» у Китаї розуміється модель ринкової економіки з провідною роллю державного сектора. Це означає, що в процесі переходу до ринкової економіки, основною складовою економіки залишаються державні, колективні та кооперативні підприємства. У цьому завданні «соціалістичної ринкової економіки» ставиться ефективне поєднання суспільної власності з ринковою економікою. Головні риси «соціалістичної ринкової економіки» включають: ринковий розподіл ресурсів під макроекономічним керівництвом держави, багатоукладність економіки при верховенстві суспільної власності, розширення відкритості китайської економіки та посилене залучення іноземних інвестицій, макроконтроль, що спирається на непрямі важелі, система соціального забезпечення, реформа державних підприємств та їх перетворення у повноцінних ринкових агентів, та диференційованість доходів.

1997 року Великобританія повернула КНР Сянган (Гонконг), а 1999 року Португалія повернула КНР Аоминь (Макао). Ці території набули особливого статусу у складі КНР.

На початку ХХІ століття Китай перетворився на «світову фабрику», куди перекладається ряд виробництв з розвинених країн Європи, Північної Америки та Японії. Проте бурхливе економічне зростання багато в чому пов'язане з дешевизною робочої сили, слабким рівнем техніки безпеки та поганим контролем за екологією.

У 2009 році Китай стояв на першому місці у світі серед інвесторів в енергетичні компанії та компанії-виробники електроенергії та на другому місці серед інвесторів у сировину та матеріали: частку ресурсів припало дві третини всіх угод, проведених Китаєм за кордоном. Західні фірми, як і раніше, є найпривабливішими для Китаю, тому що вони принесуть із собою не тільки природні багатства, а й знання та вміння.

Тести для самоперевірки знань з теми

1. Які дві політичні сили розпочали боротьбу за владу в Китаї після війни?
 - а) КПК та КНК
 - б) КПК і Гоміндан
 - в) Гоміндан і Ден Сяопін
 - г) КПК і СРДРП

2. Коли було проголошено створення Китайської Народної Республіки?
 - а) 1 жовтня 1949 року
 - б) 1 грудня 1949 року
 - в) 1 листопада 1949 року
 - г) 1 січня 1949 року

3. Коли розпочався рух "Культурна революція"?

- a) 1967
- б) 1987
- в) 1966
- г) 1968

4. Спеціальні каральні загони у період «культурної революції» називалися:

- a) чжурджені
- б) кидані
- в) хунвейбіни.

5. "Великий стрибок" призвів до:

- a) повного занепаду сільського господарства
- б) розвитку промисловості Китаю
- в) початку політичних репресій
- г) поліпшення життя китайців

6. Виберіть з переліку лозунгу культурної революції:

- a) Інтелігенція має працювати у селі!
- б) Потрібно, щоб живопис відповідав ідеям Чан Кайші
- в) Треба менше їсти, а більше думати
- г) Не слід робити фото, що рекламують так звану жіночу красу!

7. Що було особливістю китайських реформ за годин Ден Сяопіна?

- a) активно розвінчувався "культ особи" Мао Цзедуна
- б) вони не торкалися політичної сфери
- в) відсутність виступів протестувальників-студентів
- г) демократичні сили домоглися відсторонення від влади КПК

Рекомендована література

1. Богословский В. А., Москалёв А. А. Национальный вопрос в Китае (1911—1949). М.: Наука, 1984. 263 с.
2. Васильев К. В. Истоки китайской цивилизации. М.: Восточная литература, 1998. 319 с.
3. Дмитриев С. В., Кузьмин С. Л. Что такое Китай? Срединное государство в историческом мифе и реальной политике. Восток (Oriens). № 3. 2012. С. 5-19.
4. Дмитриев С. В., Кузьмин С. Л. Империя Цин как Китай: анатомия исторического мифа. Восток (Oriens). № 1. 2014. С. 5-17.
5. Ли Чжисуй Мао Цзэдун. Записки личного врача: в 2-х частях. М.: ИнтерДайджест, 1996. 768 с.
6. Галенович Ю. М. Мао Цзэдун вблизи. М.: «Русская панорама», 2006. 325 с.
7. Мао Цзэдун. Новая философская энциклопедия : в 4 т. М.: Мысль, 2010. 2816 с.
8. Панцов А. В. Мао Цзэдун. М.: Молодая гвардия, 2007. 867 с.
9. Шорт Ф. Мао Цзэдун = Мао. A Life. М.: АСТ, 2005. 606 с.
10. Юн Чжан, Холлидей Дж. Неизвестный Мао = Мао: The Unknown Story. М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. 845 с.
11. Не Юаньдун. Новое понимание философских идей Мао Цзедуна. Вопросы философии. 2007. № 5. С. 136 – 141.

Інформаційні ресурси

1. Культурна революція в Китаї. URL: <https://znaimo.com.ua/%D0%9A%97>.
2. Мао Цзэдун. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=63551

3. Мао Цзедун, хунвейбіни та «культурна революція». URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/kytay-shtuchnyy-tayfun-rik-1966>

4. Правила життя Мао Цзедуна. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PZ11/>

5. Що таке «китайська культурна революція». URL: https://www.bbc.com/ukrainian/multimedia/2016/05/160517_china_cultural_revolution_expl_she

ТЕМА 4. ІНДІЯ

План

- 4.1. Проголошення незалежності Індії.
- 4.2. Внутрішня та зовнішня політика Дж. Неру.
- 4.3. Правління Індіри Ганді.
- 4.4. Індія у 80-ті роки ХХ – ХХІ ст.ст.

4.1. Проголошення незалежності Індії

Друга світова війна стала переломним моментом історії людства. Крім іншого, вона спричинила і розпад колоніальної системи. На тлі декларативного єднання народів у боротьбі за свою свободу постало питання не лише про свободу від експансії фашизму, а й про свободу країн третього світу від своїх багатовікових гнобителів — колоніальних держав, які щойно з помпою відзначили перемогу над Третім рейхом.

Війна ще тривала, як у Індії розпочався новий виток національно-визвольної війни. Торішнього серпня 1942 р. ІНК звернувся до англійської влади з вимогою негайно надати Індії незалежність, дати можливість сформувати національний уряд. Великобританія відкинула ці вимоги. Тоді під керівництвом Махатми Ганді розпочалася нова «сатьяграха» під гаслом «Геть із Індії!». Ганді доводив, що тільки самі індійці можуть організувати гідну відсіч японським агресорам. У 1943–1944 роках. лідер визвольного руху вкотре перебував у в'язниці. У камері померла його дружина — Кастурбай.

У лютому 1946 р. повстали індійські моряки, якими керували одночасно ІНК, Мусульманська ліга та компартія. Ганді не підтримав цього повстання, оскільки воно суперечило його принципам ненасильницької боротьби.

Торішнього серпня 1946 р. лідер лівого крила ІНК Джавахарлал Неру отримав від британців пропозицію сформувати уряд Індії. 2 вересня тимчасовий уряд був сформований, а Неру став віце-президентом при віце-королі Уейвеллі.

Призначення Неру викликало різке невдоволення Мусульманської ліги. Почалися зіткнення індуїстів та мусульман. Останні висунули гасло освіти на частині території колонії нової ісламської держави Пакистану. Махатма Ганді особисто спостерігав за жахливою різаниною між прихильниками двох релігій у центрі Західної Бенгалії — Калькутте. Восени він подорожував Східною Бенгалією та провінцією Біхар, намагався переконати мусульман та індуїстів

припинити ворожнечу. Ганді був проти утворення окремої держави, бачачи у цьому джерело ще більшої ескалації напруженості.

Але акція Ганді не зупинила ворожнечу. 9 грудня Мусульманська ліга бойкотувала роботу Конституційної асамблеї Індії, яка обговорювала питання щодо незалежності. 23 березня 1947 р. Уейвелл, який не справився з ситуацією, пішов у відставку. На його місце було призначено лорда Маунтбаттена, який після консультацій з лідерами місцевих політичних рухів заявив, що індійські області, заселені переважно мусульманами, повинні бути об'єднані в незалежну державу. Віце-король запросив на переговори Махатму Ганді та виклав йому своє бачення проблеми. І зрештою Ганді як неминуче ухвалив рішення про поділ на дві держави.

3 червня 1947 р. англійський уряд опублікував декларацію, в якій йшлося про здійснення плану Маунтбаттена. Індія отримувала незалежність і поділялася на дві держави, кожна з правами домініону. 15 серпня 1947 р. відбулася сесія Всеіндійського комітету Національного Конгресу. На ній рішення про розподіл було підтримано. Посада прем'єр-міністра Індії дісталася Неру. Мухаммед Алі Джіннах (лідер Мусульманської ліги) став віце-королем, а Лайкват Аті-хан - прем'єр-міністром Пакистану.

Однак поділ не тільки не приніс світу Індії, а й посилив ситуацію. Мільйони віруючих знялися зі своїх місць і рушили до країни, де державною релігією була та, яку вони сповідували. Ці переміщення супроводжувалися кривавими сутичками. Безперервні сутички відбувалися в Бенгалії та Пенджабі. Західна та східна частини Пакистану були розділені індійською смугою шириною 1600 км, яка неминуче ставала зоною конфліктів. Справжня війна почалася через стародавнє і багате князівство Кашмір. 75% населення тут становили мусульмани, але уряд на чолі з махараджів було складено з індуїстів, які, природно, тяжіли до Індії. Махараджа не поспішав приєднуватися до тієї чи іншої держави. 21 жовтня 1947 р. у Кашмір із боку Пакистану вторглися війська

пуштунських племен. А 24 жовтня пакистанці проголосили створення на захоплених теренах самостійної освіти Азад (Вільний) Кашмір. Коли пакистанські війська просунулися до столиці князівства Срінагару, Махараджа звернувся до Індії з проханням про допомогу. І в результаті настання пакистанців було зупинено індійськими військами, а сам Кашмір офіційно приєднався до Індійського союзу. Втім, військові дії не припинилися.

30 грудня 1947 р. питанням про врегулювання конфлікту Кашмірі зайнялася ООН. У 1948 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 39 про заснування Комісії ООН для Індії та Пакистану, а 1 січня 1949 р. під егідою ООН було встановлено лінію припинення вогню. Штат був поділений на дві частини. У 1965 р. відбулася друга індо-пакистанська війна через розбіжності щодо визначення кордону з лиману Качський Ран. Третя індо-пакистанська війна була пов'язана з громадянською війною у Східному Пакистані (нинішня Бангладеш). Індійські війська у грудні 1971 р. розгромили 93-тисячний контингент пакистанських військ; Бангладеш отримала незалежність. І досі відносини між Пакистаном та Індією залишаються вкрай напруженими. Весь світ із тривогою отримує повідомлення про розвиток ядерних програм в обох країнах. Проблема мусульманського населення Північній Індії також далека від свого рішення.

Махатма Ганді до останніх днів свого життя продовжував боротися проти воєнного підходу до вирішення конфліктів. Він оголошував голодування, виступав перед тисячами людей. Завдяки особистому авторитету йому вдалося зупинити бійню у Калькутті. Радикально налаштовані індуїсти було неможливо повною мірою здійснити свою політику щодо придушення опору мусульман, оскільки народ орієнтувався свого духовного лідера. 20 січня 1948 р. Ганді вимовляв у Делі промову з веранди свого будинку. Індуїст-фанатик кинув у нього бомбу, але вибух не завдав шкоди нікому. Але 30 січня Махатма Ганді таки був убитий на галявині біля свого будинку, де збирався вимовити молитву перед присутніми. Серед них був член індуїстської шовіністичної організації. Він і

застрелив Ганді. У день похорону «великої душі» було приспущено прапори ООН.

26 січня 1950 р. була урочисто проголошена незалежна республіка Індія. Набула чинності її Конституція. Президентом був обраний Раджендра Прасад (сподвижник Махатми Ганді в останній період його життя).

4.2. Внутрішня та зовнішня політика Дж. Неру

У внутрішній політиці Неру прагнув примирити всі народи Індії та індуїстів з мусульманами та сикхами, що ворогують політичні партії, а в економіці – принципи планування та ринкової економіки. Він уникав радикальних рішень, і йому вдавалося зберігати єдність правої, лівої та центристської фракцій Конгресу, зберігаючи у своїй політиці баланс між ними.

Неру проголосив курс створення в Індії суспільства «соціалістичного зразка», що означало переважну увагу розвитку державного сектора економіки, підтримку дрібного підприємництва, прагнення створити загальнонаціональну систему соціального страхування. На перших загальних виборах, проведених у 1951-1952 роках, Конгрес отримав 44,5% голосів та понад 74% місць у народній палаті.

У той самий час Неру був прибічником зміцнення державного сектора економіки. У Резолюції про промислову політику, яку Неру оголосив Установчих зборах у квітні 1948 року, передбачалося встановити монополію держави у сфері виробництва озброєнь, атомної енергії та залізничного транспорту. У ряді галузей, у тому числі літакобудуванні та деяких інших видах машинобудування, нафтової та вугільної промисловості, чорної металургії, держава залишала за собою виключне право на будівництво нових підприємств. 17 найважливіших галузей промисловості було оголошено об'єктом державного регулювання. В 1948 був націоналізований Резервний банк Індії, а в 1949 був встановлений державний контроль за діяльністю приватних банків.

У 1950-ті роки Неру здійснив скасування колишніх феодальних повинностей в аграрному секторі. Поміщикам було заборонено зганяти орендарів із землі. Були також обмежені розміри поміщицького землеволодіння. На других загальних виборах 1957 року ІНК на чолі з Неру знову здобув перемогу, зберігши абсолютну більшість у парламенті. Кількість поданих за ІНК голосів зросла до 48%. Більшість Конгресу у парламенті зміцнилася. На наступних виборах у 1962 році партія Неру втратила 3% голосів, але завдяки мажоритарній системі зберегла контроль над парламентом у Делі та урядами більшості штатів.

Неру, який мав великий авторитет у всьому світі, став одним із авторів політики неприєднання до політичних блоків. Ще в 1948 році на з'їзді ІНК у Джайпурі були сформульовані основні засади зовнішньої політики Індії: антиколоніалізм, збереження миру та нейтралітету, неучасть у військово-політичних блоках. Одним з перших уряд Неру визнав Китайську Народну Республіку, що, однак, не запобіг гострим прикордонним конфліктам з Китаєм через Тибет у 1959 та 1962 роках. Невдачі індійської армії на початковій стадії конфлікту 1962 року призвели до наростання критики уряду Неру всередині країни та до відставки членів уряду, що належали до лівої фракції ІНК. Але Неру вдалося зберегти єдність партії.

У перші роки незалежності зовнішня політика Індії формувалася під впливом внутрішніх чинників. Вони були пов'язані з вирішенням масштабних завдань будівництва незалежної країни, насамперед із ліквідацією масової бідності та неграмотності, створенням промислової та аграрної інфраструктури, що забезпечує поступальний розвиток Індії. У зовнішній сфері це були пошуки та визначення гідного місця країни у світі після закінчення Другої світової війни та катастрофи світової системи колоніалізму, що забезпечило б Індії сприятливі зовнішні умови для сталого стабільного розвитку.

У результаті перший уряд Індії на чолі з Неру виробив принципово нову концепцію позитивного нейтралітету, фундаментом якого стало неприєднання

Індії до двох протистояних світових блоків, очолюваних СРСР та США. Індія заявила про неприєднання як ключовий елемент своєї зовнішньої політики. Це означало, що вона не вступатиме у військові блоки або тісно зближуватиметься з тим чи іншим табором у холодній війні. Проте неприєднання Індії не означало її усунення світових справ. Навпаки, мало на увазі, що вона повинна брати активну участь у світовій політиці, виступаючи у важливій ролі лідера Азії та всіх країн, що не приєдналися. У ці роки Індія проявила себе як борець проти колоніалізму та імперіалізму, за мир, стабільність та мирні зміни. На думку Неру, Захід прямо пов'язаний з колоніалізмом і імперіалізмом. Крім того, соціалістичні ідеї Неру входили у відоме протиріччя з капіталізмом. Однак він не міг не враховувати, що Захід, насамперед США, мав великі економічні та військові ресурси, а також схвально ставився до зусиль Індії у розвитку демократії.

Радянський Союз мав певну перевагу в очах Індії, оскільки не був пов'язаний зі спадщиною колоніалізму та імперіалізму. Він висував ідеї, які були багато в чому співзвучні з уявленнями багатьох індійців про напрямок розвитку їхньої країни у 1950–1960-ті роки. СРСР не розглядався ними як загроза і, більше, міг виступати як противагу Заходу, а згодом і Китаю.

Незалежність від колоніалізму створила умови для зародження руху неприєднання (ДН). Ще в 1946 р. Неру говорив про рішучість Індії «триматися осторонь блоків чи угруповань, що укладають союзи один проти одного, які в минулому призводили до світових війн і які можуть знову спричинити катастрофи в ще ширших масштабах». Він також попереджав: як тільки «іноземні справи виходять з-під вашого контролю і потрапляють під контроль когось іншого, так само і в таких же масштабах ви втрачаєте незалежність...». Тому, продовжував Неру, ми й надалі вважатимемо принципом нашої політики необхідність триматися осторонь союзів, але намагатимемося створювати можливості для дружньої співпраці. «Наш підхід до всього світу ґрунтується на дружній основі».

На Конференції з відносин між країнами Азії (березень 1947, Делі), в якій взяли участь представники радянських республік Середньої Азії, Неру заявив, що Індія співпрацюватиме з усіма країнами та народами у зміцненні справи миру, свободи та демократії. Ці принципи зовнішньої політики неодноразово підтверджувалися як самим Неру, і іншими керівниками Індії.

Створенню Руху неприєднання передували події, пов'язані зі звільненням від пут колоніалізму великої кількості країн Азії та Африки, зміцненням їхньої незалежності, прагненням цих молодих держав до об'єднання. Великим кроком у цьому напрямі було проведення у квітні 1955 р. Бандунгської конференції, у якій взяли участь 29 країн Азії та Африки. Виступаючи в індійському парламенті за підсумками цієї конференції, Неру сказав, що у Бандунгу було засуджено колоніалізм у загальноприйнятому сенсі, тобто панування одного народу над іншим. Водночас Бандунгська конференція обговорила й інші важливі питання, такі як проблеми залежних народів, економічну та культурну співпрацю між ними, питання боротьби за мир та співпрацю між країнами.

На початку 1960-х років холодна війна набула активної стадії. Не випадково, що на XIV сесії Генеральної Асамблеї ООН (1960 р.) Неру, Нкрума (Гана), Насер (Єгипет), Сукарно (Індонезія) та Тіто (Югославія) спільно внесли резолюцію, яка закликає США та СРСР «знайти вирішення невирішених проблем». Пізніше в ООН було прийнято Декларацію про надання незалежності колоніальним країнам та народам. Це стало початком появи в ООН, а потім і у світовому співтоваристві нової сили, яка пізніше оформилася до Руху неприєднання.

У вересні 1961 р. у Белграді, Югославія, відбулася перша конференція Руху неприєднання, у якій брали участь 25 держав. Одним із головних організаторів цієї конференції була Індія. Белградська декларація ДН виступила на підтримку деколонізації, проти расової нерівності, за мир та роззброєння, по суті – за неучасть у холодній війні. Декларація вимагала усунути спадщину колоніалізму та імперіалізму – економічну нерівність між країнами, вказала на зростаючий

розрив у рівні життя небагатих багатих країн та більшості країн, що розвиваються. Країни-засновники РН також заявили про необхідність розширення членства Ради Безпеки ООН.

Згодом на конференціях ДН у Каїрі (1964 р.), Лусаку (Замбія, 1970 р.), Алжирі (1973 р.) та Коломбо (Шрі-Ланка, 1976 р.) країни, що не приєдналися, приділяли особливу увагу питанням соціально-економічних та культурних перетворень. Так, у політичній декларації конференції ДН у Коломбо, у якій взяли участь 86 країн, наголошувалося, що неприєднання символізує пошук миру та безпеки у світовому співтоваристві та рішучість встановити новий та справедливий міжнародний економічний, соціальний та політичний порядок; воно є динамічною силою у боротьбі проти імперіалізму у всіх його формах та проявах, а також проти всіх інших форм іноземного панування; неприєднання підтримує право всіх народів на свободу і самовизначення, право всіх держав проводити незалежну стратегію розвитку та брати участь у вирішенні світових проблем.

Прем'єр-міністр Індії І. Ганді в березні 1983 р. на сьомій Конференції глав держав і урядів країн, що не приєдналися в Делі, яка проходила під її головуванням, розвинула і розширила поняття неприєднання. На її думку, Рух неприєднання був найважливішим історичним процесом, в якому злилися в єдиний потік історичні, духовні та культурні течії різних країн. Воно виражало сподівання тих, хто протягом тривалого часу зазнавав поневір'яння і лише недавно набув свободи. У цьому русі втілювалася рішучість людства вижити, попри гноблення, ескалацію перегонів озброєнь та ідеологічні розбіжності. Цей рух був позбавлений догматизму і мав динамічний характер.

На цій конференції ДН Індією було порушено актуальні проблеми сучасності. По-перше, це право палестинського народу створення незалежної держави. Ганді виступила із жорсткою заявою з цього приводу: «Ми (країни ДН) дотримуємося однієї думки в нашій підтримці сміливого, позбавленого

батьківщини та багатостраждального народу Палестини. Ізраїль почувається вільним здійснювати будь-які насильства, неприкриту агресію, не замислюючись про порушення міжнародного правничий та норм поведінки. Але чи зможе він завжди перешкоджати здійсненню законних прав палестинців?». Гостра критика індійського керівництва була піддана режиму апартеїду в Південній Африці, який ігнорував думку міжнародного співтовариства і зводив расизм в ранг державної політики. Ще однією проблемою, навколо якої були об'єднані зусилля країн ДН, стала мілітаризація Індійського океану та створення американської військової бази на острові Дієго-Гарсія.

На посаді голови ДН Індію у вересні 1986 р. змінила Зімбабве. Виступаючи на конференції в столиці Зімбабве Хараре, прем'єр-міністр Індії Раджив Ганді, який йде з посади голови Руху неприєднання, говорив про фундаментальні завдання, що стояли перед ДН: боротьбу за гідність і права людини, за виживання в ядерному столітті, мирному співіснуванні, відстоюванні незалежності та безпеки всіх країн, усунення бідності. Відзначалася важливість співробітництва країн (Південь-Південь) і залучення до нього розвинених країн (Північ).

У своїй зовнішній політиці Індія постійно підтверджувала, що в основі її неприєднання лежить національна незалежність і свобода, боротьба за мир і запобігання конфліктам та конфронтаціям, рівність між країнами, демократизація міжнародних відносин, дружба з усіма, за винятком расистських урядів та тих, хто загрожує свободі інших країн. На конференції І. Ганді знову підтвердила, що Рух неприєднання аж ніяк не є розпливчастим, негативним чи нейтральним.

Зростання числа членів Руху неприєднання до 100 країн до кінця 1980-х років довів, що він відповідав інтересам сотень мільйонів людей на різних континентах. Індія, як та інші його члени, виступала за докорінну перебудову міжнародних економічних відносин на основі справедливості та рівноправності. Вона відстоювала право кожної країни на свої ресурси і свою політику, вимагала

відстрочки виплати боргів країн, проведення реформи міжнародної валютно-фінансової системи, яка, на її думку, безнадійно застаріла, стала несправедливою та неадекватною. Проблема економічного розвитку, на думку Індії, була однією з найважливіших. Країнам, що входили в Рух неприєднання, здебільшого бідним і відсталим, було не під силу задовольнити навіть найскромніші сподівання їхніх народів. Залишалася ще й нелегке завдання збереження незалежності через економічний, політичний і військовий тиск, що надається на ці країни.

Тектонічні зрушення у міжнародних відносинах наприкінці ХХ ст. в результаті розпаду СРСР і фактично створення однополярного світу на чолі зі США різко послабили Рух неприєднання і, здавалося, прирекли його на зникнення. Однак ДН знайшло у собі сили адаптуватися до нових умов у світі і навіть розширити свої лави. На початку ХХІ ст. до нього входило понад 110 країн, які поставили перед ДН завдання оновлення з урахуванням нових реалій. На думку Індії, Рух неприєднання має в перспективі прийняти як керівні принципи наступне: досягти консенсусу з основних питань, в яких зацікавлені всі країни, що розвиваються; не заглиблюватися у спірні проблеми між країнами-учасницями; докладати зусиль, щоб стати полюсом у багатополюсному світі; зміцнити співпрацю між країнами Півдня як важливий пункт економічного порядку денного руху; і, нарешті, всі країни-учасниці мають розвивати такі цінності, як демократія, права людини та багатокультурність.

На зустрічах на рівні міністрів закордонних справ країн Руху неприєднання (Дурбан, квітень 2002 р.; Нью-Йорк, вересень 2002 р.) наголошувалося на важливості цих завдань та необхідності повного роззброєння. У свою чергу Індія знову підкреслила значення Руху неприєднання.

У листопаді 2002 р. міністр закордонних справ Індії Яшвант Сінха зазначив, що під керівництвом Неру, Насера і Тіто Рух неприєднання став серйозною політичною силою, а група 77, що включала більшість неприєдналих країн,

перетворилася на важливий інструмент обговорення економічних питань. Завдяки неприєднанню, сказав він, Індія грала і продовжує відігравати помітну роль у міжнародних відносинах. Я. Сінха прямо заявив: «Я вважаю, що філософія неприєднання досі є дуже актуальною для сучасної зовнішньої політики, оскільки в її основі лежить ідея незалежної зовнішньополітичної лінії нашої країни».

Головною темою XIII конференції Руху неприєднання (Куала-Лумпур, лютий 2003 р.) було «відродження Руху неприєднання». Делегація Індії, що брала участь у ній, на чолі з прем'єр-міністром А.Б. Ваджпаї наголосила, що рух має зосередитись на глобальних проблемах сучасності, які об'єднують його членів, а не роз'єднують їх. Воно має прийняти позитивний порядок денний з акцентом на створення багатополюсного світу, реформі системи ООН, співпраці між Північчю та Півднем та між країнами Півдня. Така позиція індійського уряду на чолі з Бхаратією джанату парті тим паче важлива, бо раніше, перебуваючи в опозиції, вона заявляла, що неприєднання не може бути ні її ідеологією, ні основою зовнішньої політики країни.

Уряд Об'єданого прогресивного альянсу, який прийшов до влади в 2004 р., на чолі з Індійським національним конгресом також наголосив на необхідності відродження Руху неприєднання, його реконструкції та оновлення, для того щоб відповідати викликам початку XXI ст. При цьому він зазначав, що Рух неприєднання і саме неприєднання не є синонімами. Якщо сорок років тому важливими питаннями були колоніалізм, апартеїд та імперіалізм, то на початку XXI ст. визначився новий порядок денний. Це фінансові питання, тероризм, проблеми екології, демографії. Країни, які не приєдналися, повинні також об'єднати свої зусилля в ООН, у тому числі з питання реформування Ради Безпеки ООН. У ньому Азія, Латинська Америка та Африка представлені лише однією країною – Китаєм – як постійний член СБ, а західний світ – чотирма країнами: США, Францією, Великобританією та Росією, що абсолютно недемократично [7].

Думка про переорієнтацію ролі неприєднання у період після холодної війни прозвучала у виступі президента Індії Абдул Калама на спільному засіданні обох палат парламенту 7 червня 2004 р. У свою чергу, міністр закордонних справ Індії Натвар Сінгх так поставив питання про значення Руху неприєднання: якщо не приєднання більше є актуальним, чому ж актуальне існування Організації Північноатлантичного договору (НАТО), створеної в 1949 р.? Варшавський договір більше не існує, а НАТО просунулося до кордонів Росії. А що потрібно НАТО в Афганістані, де 99% населення не бачили моря, а океану?[1218]

На початку XXI ст. Рух неприєднання знову почало набувати впевненості у своїх силах, що набуло виразу в адаптації його ідей і дій до нових реальностей, що склалися у світі. Це виявилось й у роботі XIV конференції Руху неприєднання, що відбулася 15–17 вересня 2006 р. у Гавані, Куба (перша така конференція у Гавані відбулася 1979 р. у розпал холодної війни). Драматичні зміни за минулі роки відбилися на роботі конференції 2006 р. Незважаючи на економічну блокаду Куби з боку США, на конференцію прибули представники 118 держав-членів ДН, 16 країн-спостерігачів [1219]. Характерно, що США отримали запрошення взяти участь у цій зустрічі, але навіть не підтвердили отримання такого запрошення.

У своєму виступі на конференції прем'єр-міністр Індії Манмохан Сінгх говорив про прагнення цих країн об'єднати свої зусилля щодо захисту миру та безпеки на основі міжнародних законів, на основі культурного та політичного різноманіття світу. Він наголосив, що до Руху неприєднання входять представники різних релігій, ідеологій, етнічних груп та культур та закликав до зближення цивілізацій, засудивши теорію їхнього «зіткнення». Він закликав до об'єднання зусиль з іншими «близькими за духом націями» для розвитку демократії у процесі глобального управління, для вироблення нової глобальної політики, «заснованої на законі, розумі та рівності». «Сьогодні ми знову маємо виступити проти загрози розколу світу за штучно створеними культурними та релігійними розділовими лініями. "Рух неприєднання, що охоплює всі релігії

людства, всі етнічні групи та ідеологічні напрями, - сказав М. Сінгх, - знову займає унікальне місце, щоб відігравати роль мосту в досягненні розуміння між різними країнами".

На конференції ДН в Гавані Індія заявила про необхідність вирішення в рамках цього руху проблем рівноправного розвитку в усьому світі, глобальної енергетичної безпеки, а також активнішої роботи з підйому Африки. ДН виступило на підтримку демократії як універсального політичного інструменту, проте вказало, що жодна країна не має права визначати суть демократії для решти світу. Було також наголошено, що кожна країна має суверенне право вибирати свою форму правління.

Загалом позиція Індії на конференції відрізнялася виваженістю підходів та акуратністю формулювань, особливо з тих питань, які могли б викликати роздратування США. Це знайшло відображення у Політичній декларації ДН, яку експерти охарактеризували як «ідеологічно нейтральну». І, тим щонайменше, у тексті декларації знайшлося місце слова «гегемонія», що передбачає США.

Конференція РН у Гавані підтвердила той факт, що у нинішньому різноманітному світі зростає та зміцнюється тенденція до об'єднання зусиль країн, які представляють більшість населення планети, тих, хто не входить до «золотого мільярда». Йдеться про ефективнішу співпрацю між країнами Півдня, які на початку ХХІ ст. помітно просунулися у своєму економічному та політичному розвитку. Про це свідчить і те, що на частку країн, що входять до ДН, припадало 43% їхньої світової торгівлі. На відміну від 1960-1980-х років РН не протиставило себе розвиненим країнам, а висловило готовність співпрацювати з ними на рівноправних умовах. Політичні декларації РН, що відображають погляди і таких держав, як Індія та Китай, самі по собі були великим фактором світової політики. Наступна XV конференція ДН, у якій Індія взяла участь, відбулася у липні 2009 р. у Шарм-ель-Шейху (Єгипет).

У умовах, що склалися у світі на початку XXI ст. Рух неприєднання принципово змінив свій характер у порівнянні з тією роллю, яку воно грало до розколу Радянського Союзу. На передній план замість політичних вийшли питання економічного розвитку, співпраці як між країнами, що входять у цей рух, так і з розвиненими країнами. Для Індії участь у новому за своєю суттю Руху неприєднання означає те, що вона може виступати як сполучна ланка між цими двома групами країн та використати цю можливість для нарощування свого економічного та політичного впливу у світі.

4.3. Правління Індіри Ганді

Після здобуття Індією незалежності в 1947 році Індіра стала співробітницею свого батька, а в 1959 була обрана головою правлячого Індійського національного конгресу. Вона, однак, пішла з цієї посади наступного року, одразу ж після смерті чоловіка. У 1964 році Індіра була призначена міністром інформації, а після смерті батька і короткого перебування при владі Лала Бахадура Шастрі, також незабаром померлого, була обрана 19 січня 1966 лідером ІНК і прем'єр-міністром. Це обрання відбулося після сильної внутрішньопартійної боротьби. Вперше в історії на пост прем'єра та лідера ІНК було висунуто два кандидати: Індіра Ганді – від центристської та лівої фракцій та Морарджі Десаї – від правої фракції. Перед виборами 1967 року від ІНК відкололася низка місцевих партій в окремих штатах, що не завадило Ганді здобути переконливу перемогу, завоювавши 40% голосів та 54% парламентських місць. У рамках боротьби за збереження "лінії Неру" Ганді висунула програму перетворень із десяти пунктів. У 1969 році з її ініціативи було націоналізовано 14 найбільших банків Індії. Після цього консервативна більшість ІНК спробувала виключити її з партії. В результаті ІНК розколовся на дві фракції – фракцію Індіри та фракцію її супротивників, що залишилися у меншості. Ганді вдалося зберегти підтримку свого уряду у парламенті.

У грудні 1969 року з ініціативи Ганді було прийнято закон про монополії та обмежувальну торговельну практику. Відтепер створення, злиття або розширення підприємств, що панують у цій галузі, з активами понад 10 млн рупій, а також будь-якого об'єднання підприємств з активами понад 200 млн рупій могло відбуватися лише зі спеціального дозволу уряду. Для боротьби з монополіями та обмеженнями торговельної діяльності було створено спеціальну комісію. У 1970 року під державний контроль було поставлено імпорт низки товарів хороших і націоналізований імпорт бавовни. Уряд Ганді також здійснив програму підвищення зайнятості у сільській місцевості, підвищив зарплату ряду категорій трудящих, що стало наслідком небаченого розмаху страйкової боротьби.

1967 року парламент ухвалив закон про державну мову, який передбачав «триєдину формулу» вирішення мовного питання в Індії. У штатах, де хінді не був рідною мовою для основної частини населення, діловодство та викладання в школах та університетах могли вестися місцевою мовою, хінді та англійською мовою, у хіндімовних штатах – як на хінді, так і англійською. Мовою ж зв'язку між хіндімовними та нехіндімовними штатами, як і раніше, залишалася англійська. Ганді відкинула вимоги індуських націоналістів у прискореному порядку перекласти все діловодство мовою хінді.

Індіра Ганді брала активну участь у русі неприєднання. У 1967 році вона підтримала арабські країни в їхньому протистоянні з Ізраїлем, засудила дії США в Індокитаї. У період правління Ганді СРСР став фактичним союзником Індії, активно розвивалося військово-технічне та торговельно-економічне співробітництво Москви та Делі. У серпні 1971 року було укладено радянсько-індійський договір про мир, дружбу та співпрацю. Постачання радянських озброєнь допомогли Індії у грудні 1971 року виграти військовий конфлікт із Пакистаном. Ганді надавала допомогу партизанам, які діяли у Східному Пакистані. Повстанці виступали за передачу влади «Народній лізі» Муджибура

Рахмана, яка здобула перемогу на загальних виборах, але заборонена військовою владою Пакистану. Введення західнопакистанських військ до Східного Пакистану викликало масовий результат бенгальських біженців до Індії. Ганді санкціонувала введення індійських військ у Східний Пакистан. Пакистанські війська у свою чергу вторглися в Кашмір, але не досягли великих успіхів. Незабаром 90-тисячне угруповання пакистанських військ у Східному Пакистані капітулювало. На території Східного Пакистану за підтримки Індії було створено незалежну державу Бангладеш. Ганді була готова вести справу до повного розпаду Пакистану – на Пенджаб, Белуджистан, Північно-Західну прикордонну провінцію з переважно пуштунським населенням та Синдом.

Проте проти розчленування Пакистану були великі держави – США, СРСР та Китай, що побоювалися тривалої нестабільності у Південній Азії. В результаті Ганді довелося укласти перемир'я, а в липні 1972 року в Сімлі на зустрічі Ганді з главою нового цивільного уряду Пакистану Зульфікар Алі Бхутто було досягнуто угоди про початок процесу нормалізації індо-пакистанських відносин. Відбувся обмін полонених і було визначено демаркаційну лінію в Кашмірі. Однак незабаром цей процес зайшов у глухий кут, тому що сторони поділяли непримиренні протиріччя у питанні про Кашмір..

Парламентські вибори, що відбулися в березні 1971 року, на рік раніше за термін, принесли фракції ІНК (Індіра) рішучу перемогу. Вона виборола дві третини місць у парламенті, необхідні для зміни конституції. Було прийнято конституційні поправки, що дозволяли парламенту приймати законодавчі акти, що обмежують право приватної власності без виплати повної компенсації. Були також скасовані привілеї та пенсії колишніх правителів князівств. Уряд також отримав право встановлювати свій контроль над приватними підприємствами. У рамках проведення аграрної реформи було знижено стелю приватного землеволодіння. Проте економічна ситуація у країні погіршувалась. У першій половині 70-х років впали доходи населення. А темпи приросту

сільгосппродукції не перевищували темпи приросту населення, яке збільшувалося в середньому на 2,5% на рік. 1975 року Верховний суд звинуватив Індіру Ганді в порушенні 1971 року закону про вибори. Місцевий Аллахабадський вищий суд визнав правомірним позов противника Ганді на виборах по одномандатному округу в штаті Уттар Прадеш і оголосив обрання Ганді недійсним через зловживання, допущені нею під час виборчої кампанії. У разі набуття судового рішення чинності Ганді автоматично втратила б депутатський мандат і посаду прем'єр-міністра.

Верховний суд Індії призупинив виконання рішення Аллахабадського суду, але не ухвалив певного рішення на користь Ганді. Опозиція закликала до кампанії громадянської непокори. У відповідь президент Індії Ф.А. Ахмад за поданням Ганді 26 червня 1975 року ввів у країні надзвичайний стан. Понад 600 лідерів та 30 тисяч активістів опозиційних партій було заарештовано, а на пресу накладено сувору цензуру. Ганді оголосила програму перетворень із 20 пунктів, серед яких було прискорення аграрної реформи, покращення становища сільськогосподарських робітників та скасування боргової кабали. Конституція була змінена таким чином, що в руках прем'єр-міністра було зосереджено додаткові повноваження. На руку Ганді зіграла сприятлива економічна кон'юнктура: рекордний урожай, стабілізація цін та пожвавлення у промисловості. У 1976 році рішення Аллахабадського суду було скасовано. Двічі на рік відкладалось проведення чергових парламентських виборів. Індіра також спробувала провести жорстку політику планування сім'ї, зокрема за допомогою примусової стерилізації, жертвами якої стали 10 млн людей. Це викликало невдоволення більшості населення.

У країні фактично утворився неконституційний центр влади, до якого окрім Індіри Ганді увійшов міністр оборони Бансі Лал та син Індіри Санджай Ганді. Останньому підпорядковувалася молодіжна організація ІНК, хоча Санджай формально навіть був членом керівництва Конгресу.

В результаті всіх цих непопулярних заходів Індіра Ганді програла вибори до парламенту 1977 опозиції, що об'єдналася в коаліцію Джаната, і пішла у відставку. У жовтні 1977 року Ганді зазнала короткострокового арешту. У грудні 1978 року вона вдруге була арештована і виключена зі складу уряду. Проте колишній опозиції не вдалося покращити становище, і незабаром після перемоги правляча коаліція, яка об'єднувала протилежні сили, розкололася. На наступних виборах, 1980 року, вона перемогла і повернулася до влади на чолі нової партії Індійський Національний Конгрес (Індіра) (ІНК-І), оскільки колишній ІНК розколовся на кілька фракцій. Тим часом у країні посилювалися релігійні та етнічні конфлікти.

У 1984 році група сикхських екстремістів (сікхі - релігійна меншість, що проживає в індійському штаті Пенджаб) захопила Золотий храм в Амрітсарі - головну святиню сикхів і вимагала створення на території індійського Пенджабу сикхської держави Халістан. У червні 1984 року за наказом Індіри війська зайняли Золотий храм. У боях загинуло понад тисячу людей, у тому числі керівники сикхських терористів. Всього в ході придушення повстання сикхського загинуло кілька тисяч людей і близько 50 тисяч залишилося без даху над головою. У помсту Індіра Ганді була вбита двома своїми охоронцями-сікхами 31 жовтня 1984 року в Делі.

Її син Раджив Ганді, який очолив після смерті матері ІНК, також був убитий 22 травня 1991 року. Вбивці-тамілі належали до шріланкійської організації «Тигри визволення Таміл ілама» і мстилися Р. Ганді за те, що він послав індійські війська на Шрі-Ланку для боротьби з «тиграми».

Індіра Ганді за час свого правління успішно продовжувала курс свого батька Джавахарлала Неру на досягнення економічної самостійності та проведення політики неприєднання до військово-політичних блоків, встановивши при цьому майже союзні відносини із СРСР.

4.4. Індія у 80-ті роки ХХ – ХХІ ст.ст.

Влада політичної династії Неру-Ганді перервана

Через чотири місяці після приходу уряду Чандрашекхара до влади Конгрес відкликав свою підтримку на його користь. Уряд був змушений подати у відставку, але продовжував функціонувати до позачергових парламентських виборів 1991 року.

Під час передвиборчої кампанії 21 травня 1991 р. загинув лідер Конгресу Раджив Ганді. Він був убитий терористкою з організації "Тигри визволення Таміл ілама". Трагічна загибель Р. Ганді перервала діяльність політичної династії Неру – Ганді, члени якої очолювали Конгрес протягом 42 років після досягнення країною незалежності, їх майже 40 років – як прем'єр-міністрів Індії. Одразу після виборів Робочий комітет Конгресу звернувся до вдови Раджива Ганді – Соні Ганді з проханням очолити партію та уряд. Вона відмовилася від цієї пропозиції (тоді вона не була навіть членом партії Конгрес і практично не мала будь-якого досвіду політичної діяльності).

На виборах, що відбулися у травні–червні 1991 р., Конгрес отримав лише 232 депутатські місця в парламенті з 545 та 36,5% голосів виборців – менше, ніж будь-коли за роки незалежності (за винятком виборів 1977 р., коли він отримав 153 мандати у парламенті та 34,5% голосів). Однак пізніше йому вдалося різними сумнівними способами переманити частину депутатів з інших партій і в буквальному значенні «сколотити» однопартійну більшість у нижній палаті парламенту. Було сформовано конгресистський уряд на чолі з Нарасімхом Рао, який після відмови Соні Ганді через деякий час був обраний президентом Конгресу.

Його головним завданням стало здійснення економічних реформ, які багато в чому підготовлені всім ходом попереднього розвитку країни. За чотири десятиліття незалежного розвитку в Індії була створена досить стабільна

політична та економічна система, яка не без праці, але дуже успішно амортизувала поштовхи та удари, часом дуже жорсткі та болючі, у різних сферах суспільного, політичного та економічного життя. Ця система спиралася такі базові цінності, як демократія, політичний плюралізм, змішана економіка, соціальна справедливість. При цьому ідеологічна прихильність правлячої партії до цієї системи цінностей була дуже розмитою, а іноді зовні навіть суперечливою. Можливо, саме у цих нечітких контурах ідеалів і була сила Індії, яка синтезувала в них як свої традиції, так і певні досягнення сучасного розвитку людства. Змішана економіка з великим державним сектором Індії сприяла формуванню досить потужної інфраструктури, а також помітному просуванню шляхом вирішення соціальних питань.

Важливою частиною діяльності індійської держави стали аграрні реформи, що призвели до демократизації системи земельних відносин завдяки значному розширенню прошарку легітимних суб'єктів володарського права на землю – як власників землі, так і орендарів із стійким, міцно захищеним законом орендним триманням. По всій Індії була створена однорідна система прав власності на землю, за якої земельні власники розрізнялися між собою лише розмірами ділянок, якими вони володіли на правах повної (або частково обмеженої деяких штатах) собственности.

Індії вдалося створити свою національну промисловість, підготувати кваліфіковані кадри вчених, спеціалістів, інженерів, робітників. У місті та селі виник досить потужний середній клас, який став зростаючий вплив на політичний та економічний курс країни. Розширювалися торгово-економічні, науково-технічні зв'язки Індії з багатьма країнами та регіонами світу.

Темпи розвитку Індії помітно прискорилися за десятиліття з 1980 по 1990 р., коли щорічне зростання ВВП становило близько 5,5%. На початку 1990-х років Індія, незважаючи на всі труднощі та проблеми, змогла помітно просунути вперед. Це насамперед було видно за основними показниками людського

розвитку. За цей період очікувана тривалість життя зросла майже вдвічі – з 32,1 року 1951 р. до 60,8 років 1992 р., грамотність підвищилася з 18,3 до 52,2%.

За оцінкою Світового банку, використовувана Індією модель економічного розвитку на період, що передував лібералізації початку 1990-х років, була досить успішною. Це виявилось у ліквідації загрози голоду і зниження рівня бідності, а й у створенні диверсифікованої індустріальної бази, щодо великого і розвиненого фінансового сектора. У звіті Світового банку «Тенденції у розвитку економік» говорилося, що дореформеної Індії вдавалося зберігати інфляцію на низькому рівні, уникати (крім рідкісних випадків) незбалансованості платіжного балансу. Індія ніколи не допускала невиконання зовнішніх боргів. Незважаючи на високий рівень державного регулювання, приватний сектор став важливою частиною у всіх галузях економіки. «Всі ці успіхи були досягнуті в умовах дуже складного суспільства, розділеного за етнічною, лінгвістичною та релігійною ознаками. До того ж ці заходи здійснювалися демократично обраними урядами».

І разом з тим залишалося невирішеним багато важливих проблем, таких як практично неконтрольоване зростання населення, погіршення екологічної обстановки. Незважаючи на певне поліпшення ситуації у 1980-і роки, колишній темп економічного розвитку не міг забезпечити помітного піднесення добробуту населення, приріст якого щороку складав близько 2,3%. Як і раніше, головними проблемами залишалися бідність та масова неграмотність, що сприяло відтворенню труднощів та кризових ситуацій. Все це підштовхувало до пошуків нових шляхів розвитку, які б забезпечили швидше економічне зростання при одночасному вирішенні соціальних проблем.

Результати реформування торгової та економічної політики у 1980-ті роки стали, на думку деяких індійських економістів, «історичним проривом у темпах економічного зростання». Проте інші характеризували їх як «прискорення без адекватних змін», яке неможливо підтримувати протягом багато часу. Підтвердженням другої точки зору було те, що на початку 1990-х років стали

з'являтися негативні тенденції, що виявились в антиекспортному торговому режимі, жорсткому протекціонізмі національної промисловості, скороченні державних накопичень, зростанні фінансового дефіциту. Ці та інші труднощі призвели до зростання зовнішнього боргу Індії, який з 23 млрд. дол. у 1980/81 р. (12% ВВП) зріс до 82 млрд. дол. у 1990/91 р. (24% ВВП), а витрати щодо його обслуговування за цей період – з 10 до 30% поточних доходів.

Все це супроводжувалося черговою нафтовою кризою, яка послідувала за війною в Перській затоці на початку 1991 р. У результаті в Індії вибухнула гостра фінансова криза - наявні до червня 1991 р. валютні резерви Індії в 1 млрд. дол. були в змозі покрити лише двотижневий імпорт товарів. Міжнародні комерційні банки відмовилися надавати країні нові кредити, почалася втеча капіталу з Індії, яка могла отримувати кредити лише за золото, яке вивозилося за кордон. Ситуація ускладнювалася через брак товарів першої необхідності, зростання інфляції (до 16% на рік). До того ж, кінець 1980-х – початок 1990-х років були відзначені політичною нестабільністю, пов'язаною з частими змінами урядів.

На порядок денний постало питання про коригування економічного курсу країни. Фактично, весь корпоративний сектор, промисловці та його лобісти виступили з позицій рішучої активізації курсу лібералізацію економіки та зовнішньоекономічних зв'язків. Під цим малися на увазі насамперед звільнення промисловості від державного ліцензування та постійного контролю з боку уряду та приватизація державної власності. Багато ділових людей наголошували, що такої лібералізації особливо потребують дрібний та середній сектори економіки, і менше – промислові гіганти типу Бірлі або Тати, які без проблем вирішують ці питання («ліцензії їм приносять додому»).

Виступаючи за відміну контролю з боку держави, підприємці виходили з того, що державно-адміністративний механізм не в змозі швидко і ефективно вирішувати питання промислового розвитку, а макроекономічна система, що склалася, не може адекватно реагувати на зміни, що відбуваються на ринку. Крім

того, промисловці наполягали на створенні таких умов, за яких економічний розвиток не залежав від того, яка партія перебуває при владі.

Висловлюючись на користь економічної лібералізації, багато індійських підприємців бачили й чималі проблеми на цьому шляху. Оскільки лібералізація неминуче веде до посилення конкуренції, неефективні підприємства та провадження будуть змушені припинити свою діяльність, викинувши на вулицю тисячі безробітних. Звідси проблема політичної нестабільності. Не випадково, що вже на початковому етапі реформ самі промисловці задавалися питанням: а якою буде їхня соціальна ціна, як на це відреагують робітники? Мабуть, вони не заперечуватимуть, якщо лібералізація призведе до підвищення рівня їхнього життя, якщо ціни знизяться, якість та кількість товарів та послуг зросте, корупція зменшиться.

Це питання ставилося з урахуванням досвіду, накопиченого із середини 1980-х років, коли політика лібералізації виявилася незабезпеченою необхідними заходами соціального захисту населення. У той час контроль держави над промисловістю був помітно ослаблений, збільшилися виробництво промислових товарів та доходи компаній, але водночас відбулося зростання цін, інфляції, зросли державні борги, утворився дефіцит бюджету, зменшилися валютні запаси держави. Посилилася соціальна напруженість, оскільки блага лібералізації не сягнули широких мас населення.

Тому знову постала проблема: як поєднувати лібералізацію з інтересами більшості населення. По суті, йшлося про цілі реформ, про те, в ім'я кого вони здійснюватимуться. Оскільки реформи є інструментами, які обслуговують завдання як економічного зростання, і соціальної справедливості, всі вони, на думку економіста А. Сенгупти, «не можуть вважатися успішними, якщо у процесі реформ ми жертвуємо цілями розвитку».

Питання реакції населення на лібералізацію розглядався у політичних колах як із найважливіших. На думку П. Мукерджі, міністра фінансів та одного з лідерів

Конгресу, лібералізація може вплинути на всі верстви суспільства в тому випадку, якщо разом зі зростанням ефективності виробництва вона забезпечуватиме соціальну справедливість, що слід досягти за допомогою держави.

Особливо гостро стояло питання про малозабезпечені верстви суспільства, для яких навіть незначні негативні зміни у рівні життя могли виявитися вкрай болючими, а тому й соціально небезпечними. Не випадково один із ідеологів правої Бхаратія джанату парті Джай Дубаші попереджав, що якщо результати лібералізації не планується довести до низів у перші ж роки, слід хоча б сказати їм про це, щоб у них не було завищених очікувань.

Промисловці ще на початковому етапі лібералізації порушували важливе питання про державне планування. Одні вважали, що п'ятирічний план є анахронізмом і не відповідає завданням лібералізації та вільного ринку, і вимагали ліквідації Планової комісії, а також міністерства промисловості та розвитку. Інші вважали, що повна ліквідація системи планування може заподіяти чимало шкоди. До вирішення цього питання насамперед слід розробити та впровадити механізм, який забезпечив би фінансування штатів та державних підприємств.

У питанні приватизації державної власності багато індійських промисловців виходили з того, що підприємства державного сектора економіки неефективні і тому їх слід передати в приватні руки, і що менше уряд втручається в економіку, то краще для країни. Однак були й прихильники більш виваженого, диверсифікованого підходу. Так, колишній голова великої державної організації Steel Authority of India В. Крішнамурті вважав, що державні підприємства мають бути поділені на три категорії. Перша – підприємства з виробництва продуктів харчування, товарів повсякденного попиту та тривалого користування (холодильники, велосипеди, моторолери тощо) – мають бути приватизовані. Друга – державні підприємства, які успішно конкурували із приватним сектором.

Там частка акцій, що належать державі, має становити менше 50%. Третя – підприємства, що є основою інфраструктури: нафтохімічна промисловість, видобуток вугілля та інші, пов'язані з експлуатацією природних ресурсів країни. Вони можуть залишатися під контролем держави, але з участю приватного капітала.

Прихильники подібного підходу вважали, що приватизацію не можна поспішати. Особливо слід було враховувати позицію профспілок, без участі яких приватизація взагалі могла не відбутися. Більше того, при вирішенні питань приватизації, наголошували вони, не потрібно робити відмінностей між державним та приватним секторами, а вести розмову про ефективне та неефективне сектори.

Таким чином, незважаючи на видиму раптовість переходу до нової економічної політики в Індії, певна політична та ідеологічна робота у цьому напрямі проводилася, хоча критики реформ вважали, що великої загальнонаціональної дискусії з цього найважливішого питання в країні не було. Саме це помітно послабило позиції реформаторів.

Одне з питань, яке дискутувалося індійськими політиками та вченими, полягало в тому, чи відповідають вони тій моделі розвитку, яка передбачає економічне зростання та соціальну справедливість, чи виходять за рамки цієї парадигми і суперечать їй.

Відомо було, що під час реформ має реалізуватися фундаментальний принцип, сформульований свого часу М.К. Ганді. Він говорив: «Коли вас долає сумнів ...використовуйте наступний тест: згадайте найбільш бідну, найслабшу людину, яку вам довелося зустрічати, і запитайте себе, чи буде якась користь для нього від задуманого вами кроку, чи отримає він що-небудь у наслідок цього?». Саме цей принцип, на їхню думку, склав базу «людського розвитку», що отримала своє вираження у восьмому п'ятирічній плані (квітень 1992 – березень 1997 р.).

Економічні реформи та лібералізація ринку, вважали вони, не самоціль, а засіб для розвитку суспільства. У свою чергу, розвиток полягає не тільки у збільшенні ВВП на душу населення при ефективному використанні ресурсів, а й у соціальній справедливості та зменшенні бідності. І якщо останнє завдання не досягається ринковими реформами, то має бути вжито додаткових заходів.

Торкаючись суті реформ 1990-х років, прем'єр-міністр М. Рао підкреслював принципову важливість корінних змін в економіці. «Ми зайняті переорієнтацією політики останніх 45 років, – говорив він, – і намагаємося створити економіку, що спрямовується ринком, а також ліберальний режим торгівлі з метою подолання макроекономічної кризи. Одночасно ми намагаємося домогтися, щоб основа індійської соціальної піраміди була ізольована і позбавлена результатів цього великого перетворення. Ми дбаємо і про те, щоб сама суть індійського народу (indianess), його самобутність, його глибоке коріння і його гордість за свою ідентичність жодною мірою не постраждали».

У своєму філософсько-ідеологічному обґрунтуванні економічних реформ уряд Індії виходив з того, що, по-перше, вони повинні здійснюватися якимсь середнім шляхом (між двома «догмами» – командною та ринковою економік), по-друге, держава повинна піклуватися про заснування «індійської соціальної піраміди», тобто величезних масах бідняків, по-третє, у ході цих реформ не повинна бути втрачена індійська самобутність. Дуже важливий нюанс полягав і в тому, що йшлося не про суто «ринкову економіку», а про економіку, що «напрямається чи ведеться ринком».

Проблема пошуку та розробки серединного шляху була новою для Індії. У колоніальний і постколоніальний період модернізація суспільства супроводжувалася зіткненням із західними цінностями, та був синтезом цих цінностей чи його частини. Такий синтез був можливий лише на основі органічного сприйняття традиційним суспільством нових цінностей, коли вони стають частиною суспільного життя, вписуються в традиційне середовище, не

руйнують його, а доповнюють, підсилюють тим найкращим, що було створено у процесі розвитку. Якщо ж модернізація здійснюється шляхом механічного запозичення, перенесення чужорідного досвіду на інший соціально-культурний ґрунт, то неминуче настає реакція відторгнення.

У цьому сенсі Індія в період британського колоніального панування нагромадила величезний, можна сказати унікальний досвід взаємопроникнення цінностей індійського і західного суспільств. У ході тривалого, часом дуже болючого, а іноді навіть насильницького процесу, відбувалося їх своєрідне взаємне притирання. На кожному етапі досягався новий баланс між цінностями у галузі культури, науки, технології, виробництва. Головне полягало в тому, що це був в основному еволюційний процес, в ході якого виявлялися як сильні риси традиційного суспільства, так і його слабкості, а також цінності західної цивілізації, які позитивно сприймалися індійською суспільною думкою. Прагнення випередити, прискорити природний хід модернізації призводило до суспільних вибухів та відкатів.

Духовна та політична еліта Індії була головним двигуном модернізації країни. Однак цей двигун тягнув за собою величезний обоз з волів'яних упряжок традиційного суспільства, і загальна швидкість просування вперед багато в чому визначалася швидкістю повільної упряжки. У умовах не можна було ігнорувати жодну із соціально-культурних груп населення, зокрема й саму відсталу. І коли швидкість перевищувала якусь допустиму межу, то відбувався розрив у ланцюзі, що пов'язував провідних та ведених, а потім і відчуження останніх, з відповідними соціально-економічними та політичними наслідками та витратами.

Але завдяки своєму багатовіковому досвіду індійська еліта якраз і відрізнялася тим, що досить добре відчувала, якою має бути швидкість реформування чи модернізації, у якій сфері та як вона має відбуватися, наскільки глибоко можуть бути порушені основи традиційного суспільства. Вона зберігала живу зв'язок із суспільством, зокрема з його величезним масивом соціальних

низів. Взявши курс на демократичний розвиток країни, політичне керівництво Індії не могло чинити інакше, бо тільки це забезпечувало йому легітимність у суспільній свідомості та, відповідно, можливість залишатися при владі.

Врахування реальних можливостей реформування та модернізації індійського суспільства, відчуття того кордону, за яким починається відторгнення західних цінностей, завжди були сильною рисою індійського політичного істеблішменту.

Традиція збереження тісних зв'язків з народом, з його історико-культурним корінням продовжує залишатися важливою частиною політичної культури Індії, хоч і зазнає суттєвих змін, особливо в останні роки. У ній матеріальний добробут відіграє помітну роль, проте традиційні цінності досі не втратили свого значення. Більшість успішних політичних діячів Індії є тими, хто зміг ідентифікувати себе, використовуючи ці цінності. Але це не означає, що всі індійські політики – традиціоналісти або що їм чужі нові віяння у сфері економіки, ідеології та політики. З огляду на історично сформованих зв'язків індійської еліти, чи, по крайнього заходу, значної її частини, із Заходом вона відкрита впливу різних ідей, але з запозичує їх сліпо, а «приладжує» до умов своєї країни.

Реформи 1990-х років в Індії багато в чому стали продовженням стратегії розвитку, розробленої Неру та продовженої далі І. Ганді. Ці лідери висунули завдання перетворення Індії на велику світову державу. Як головна умова для цього було необхідно швидке економічне зростання на основі модернізації, особливо розвитку науки і технології, підвищення продуктивності. У свою чергу, економічне зростання мало поєднуватися із соціальною справедливістю, що в умовах Індії означало, з одного боку, надання можливостей для розвитку більшості населення, а з іншого – усунення соціально-економічної нерівності між окремими групами людей, незалежно від релігії чи касты, та між окремими регіонами.

Не виконавши цього завдання, неможливо було забезпечити єдність народу, без чого в Індії не можна було вирішити й інші проблеми. Ця стратегія за великим рахунком виправдала себе, дозволила, незважаючи на масштабні початкові труднощі та проблеми, пов'язані насамперед із бідністю населення, суттєво просунути вперед у економічному та соціальному розвитку країни.

Уряд на чолі з Н. Рао зробив кроки з вирішення фінансової кризи. Вже у липні 1991 р. воно розпочало програму стабілізації та структурних змін економіки, запропоновану та фінансовану МВФ, Світовим банком, Азіатським банком розвитку та окремими країнами, зокрема Японією.

Головне завдання нової економічної політики полягало в тому, щоб привести у відповідність зростання попиту з довготривалим зростанням економіки, знизити інфляцію та покращити ситуацію з платіжним балансом. Стабілізаційні заходи включали також скорочення фінансового дефіциту, стримування грошової емісії тощо. Передбачалося проведення структурних перетворень, що включали скасування ліцензій, зняття державного контролю цін на низку товарів, лібералізацію зовнішньої торгівлі, дерегулювання фінансів, приватизацію державних підприємств, а також скорочення державних субсидій на соціальні потреби.

У ході здійснення реформ було досягнуто певних успіхів. Відбулося помітне зменшення фінансового дефіциту, рупія стала конвертованою за поточними операціями після зниження обмінного курсу на 20%. Імпортні товари, крім невеликого списку, було звільнено від ліцензування. Торговельна лібералізація доповнювалася політикою вільнішого іноземного інвестування, дерегулюванням промисловості, зняттям державного контролю з ціни деякі товари першої необхідності. Реалізація програми реформ дозволила подолати гостру кризу платіжного балансу, зросли резерви в іноземній валюті (до 19,6 млрд. дол. 1995 р.).

Збільшилися іноземні капіталовкладення, хоча їх приплив не відповідав потребам країни. Перекази валюти від індійців з-за кордону становили 7,4 млрд. дол. (1995/96 р.). Інфляція в перший рік реформ зросла до 24%, проте залишалася на рівні 10–11% у 1993–1995 рр., а потім упала до 4% у 1995/96 р. У сільському господарстві спостерігалось певне піднесення насамперед завдяки добрим урожаям протягом двох років поспіль, що багато в чому було пов'язано з рясним мусоном. Наприкінці 1995 р. обсяг державних запасів рису становив 13 млн. тонн. У перший рік проведення нового економічного курсу велике занепокоєння викликало різке падіння зростання ВВП: у 1991/92 р. він становив лише 0,9%. У наступні три роки становище дещо змінилося. Зростання ВВП досягло 4% щорічно. Проте це було значно нижче, ніж у минуле десятиліття. Ситуація згодом помітно поліпшилася – 1995/96 р. ВВП зріс на 6,6% проти 1994/95 р. У цьому промислове виробництво збільшилося на 8–9% (у машинобудуванні навіть до 10–11%).

На початку XXI ст. Індія посідає 6-те місце у світі за сумою головних макроекономічних показників і входить у десятку країн світу, що найбільш динамічно розвиваються. Індія - перша з країн, що розвиваються, приступила до розробок у галузі атомної енергетики. У державі розвивається аерокосмічна галузь: в останні роки здійснено ряд запусків штучних супутників Землі. Створюються нові науково-технічні центри, впроваджуються передові технології. Майже 30% усіх фахівців світу в сфері інформаційних технологій мають індійське походження.

Уряд продовжує курс на лібералізацію економічної діяльності, збільшення експорту готової продукції, підвищення конкурентоздатності індійських товарів на світовому ринку. В імпорті акцент зміщується в бік закупівель високоякісної техніки і передових технологій.

Сучасна Індія є найбільшою за чисельністю населення демократією світу. Зміна влади відбувається цивілізованим шляхом.

У 2004 р. перемогу на виборах досить несподівано для багатьох одержав Індійський Національний Конгрес на чолі з його новим лідером С. Ганді (італійка за походженням, удова Раджива Ганді). Однак вона відмовилася стати прем'єр-міністром, мотивуючи це рішення можливістю «викликати розкол в індійському суспільстві через своє національне походження».

Прем'єр-міністром Індії з травня 2004 р. став член керівництва ІНК, доктор економіки, що здобув освіту в Оксфорді й Кембриджі, М. Сінгх - гарячий шанувальник соціально-економічної політики М. Тетчер. Пріоритетними завданнями нового уряду є; забезпечення національної безпеки, посилення позицій Індії на міжнародній арені, подолання сепаратизму в ряді штатів, динамічний розвиток економіки на основі досягнень НТР і впровадження передових технологій, планомірне викорінювання бідності в індійському суспільстві та вирішення інших гострих соціальних проблем.

Тести для самоперевірки знань з теми

1. У якому році Індія стала незалежною державою?

- а) 1945 р
- б) 1947р.
- в) 1951 р.
- г) 1949 р.

2. Хто очолив перший уряд незалежної Індії?

- а) Махатма Ганді
- б) Джавахарлал Неру
- в) Індіра Ганді
- г) Мухаммед Алі Джинна.

3. З якою країною Індія має невирішені питання щодо міждержавного кордону?

- а) Бангладеш
- б) М'янма
- в) Шрі-Ланка
- г) Пакистан.

4. Негативний вплив на економіку Індії мало рішення Індіри Ганді

- а) залучити додаткові іноземні позики для розбудови промисловості
- б) націоналізувати найбільші банки
- в) обмежити кількість монополій
- г) згорнути проведення земельної реформи

5. У зовнішній політиці Індія

- а) підтримує дружні відносини з Китаєм та Північною Кореєю
- б) є учасником Руху неприєднання
- в) схиляється до політики самоізоляції
- г) зберігає тісні зв'язки з Великою Британією.

6. Зміцнення єдності країни, боротьба проти сепаратистських елементів та подолання бідності, безробіття, неписьменності, хвороб - це напрямки політики уряду

- а) Індірі Ганді
- б) Раджива Ганді
- в) Нарасімха Рао
- г) Джавахарлала Неру.

7. Створити незалежну державу Халістан на території Пенджабу прагнули

- а) сикхи

- б) дравіді
- в) мунда

8. У 50 — на початку 60-х. ХХ ст. ускладнилися відносини Індії з

- а) Кореею
- б) Китаєм
- в) Маньчжурією
- г) Росією.

9. Світова енергетична криза припала на період правління уряду

- а) Індірі Ганді
- б) Раджива Ганді
- в) Атал Біхарі Ваджпаї
- г) Нарасіма Рао

Рекомендована література

1. Антонова К. А., Бонгард-Левин Г. М., Котовский Г. Г. История Индии. М.: Мысль, 1998. 558 с.
2. Ванина Е. Ю. Индия: Страна и ее регионы. М.: Институт Востоковедения РАН, 2000. 358 с.
3. Верма Ш. Портрет Раджива Ганди. М.: Наука, 1988. URL: <https://www.sovetika.ru/ind/gandi.htm>
4. Гопал С. Джавахарлал Неру. Биография. М.: Прогресс, 1990. 448 с.
5. Горев А. В. Роса на лотосе. Индира Ганди: Мечты и свершения. М.: Наука, 1987. 317 с.
6. Датт В. П. Внешняя политика Индии. М.: Прогресс, 1988. 440 с.
7. Мать всей Индии: жизнь и смерть Индиры Ганди. ИВРАК. URL: <https://ivran.ru/articles?artid=14789>

8. Митрохин Л. В. Индия: Вступая в XXI век. М.,: Политиздат 1987. 447 с.
9. Кудрявцев М. К. Кастовая система в Индии. М.: Наука, Восточная литература РАН, 1992. 264 с.
10. Юрлова Е. С. Индира и Санджай Ганди - трагическая связь, приведшая к катастрофе. Историческая психология и социология истории. 2018. № 2. С. 191 – 201.

Інформаційні ресурси

1. Індіра Ганді. URL: <http://riara.com.ua/indira-gandi/>
2. Індіра Ганді: біографія і політична карера. URL: <https://ukr.agromassidayu.com/indira-gandi-biografiya-i-politicheskaya-karera-news-627118>
3. Індія у XXI столітті. URL: <https://moyaosvita.com.ua/istoriya/indiya-v-21-stolitti/>
4. Індія в світовій економіці початку XXI століття. URL: https://studme.com.ua/167511086919/ekonomika/indiya_mirovoy_ekonomike_nachala_xxi_veka.htm
5. Індія в другій половині XX-на початку XXI ст. URL: http://rozrobki.at.ua/load/vsesvitnja_istorija/indija_v_drugij_polovini_xx_na_pochatku_xxi_st/8-1-0-3264
6. Індія і Пакистан у другій половині XX – XXI століття. URL: <https://vseosvita.ua/library/india-i-pakistan-u-drugij-polovini-hh-pochatku-hhi-stolitta-241192.html>
7. Найвідоміші жінки світу. URL: <https://povaha.org.ua/najvidomishi-zhinky-svitu-vid-a-do-ya/>
8. Перша жінка прем'єр – міністр Індії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0119M/>

9. 31 жовтня 1984 року - фатальний день для Індіри Ганді. URL: <http://photo.ukrinform.ua/ukr/current/photo.php?id=29524>

ТЕМА 5.

ВІЙНА У В'ЄТНАМІ. СОЦІАЛІЗМ У КАМБОДЖІ

План

5.1. В'єтнам у післявоєнні роки.

5.2. Війна у В'єтнамі (1955 – 1975 рр.)

5.1. Політика «Дом Мій» та її результати.

5.2. Гражданская война в Камбодже

5.3. Режим Пол Пота

5.4. Война с Вьетнамом

5.5. Камбоджа в 80-е годы

5.6. Королевство Камбоджа в наш час

5.1. В'єтнам у післявоєнні роки

Друга світова війна та повоєнний період у В'єтнамі (1939-1954). Вступ Франції у Другу світову війну (1939 рік) безпосередньо торкнулося її колоніальні володіння, включаючи Індокитай. Там почалася мобілізація всіх господарських та людських ресурсів, націлена на підтримку метрополії у війні.

Проте капітуляція французького уряду 1940 року змінила ситуацію в Індокитаї. Франко-японські конвенції 1941 року, власне, давали японцям можливість окупувати Індокитай. Однак його захоплення, на відміну від інших країн регіону, не мало на увазі ліквідацію колоніальної адміністрації. Генерал-губернатор, зберігаючи верховну владу, співпрацював із японськими окупантами.

У подібних умовах у 1941 році на VIII пленумі ЦК КПК під керівництвом Хо Ші Міна була утворена Ліга незалежності В'єтнаму (В'єтмінь). Її основною метою проголошувалося звільнення В'єтнаму від французьких та японських імперіалістів та створення уряду Демократичної Республіки В'єтнам.

До 1945 року, коли стало ясно, що ситуація у В'єтнамі загострюється, а позиції Японії у війні слабшають, японська сторона здійснила переворот,

спрямований проти французів та націлений на підірив позицій національно-визвольного руху. 9 березня 1945 року французька колоніальна адміністрація усувалась, усі французи інтерновалися. В'єтнам, Лаос та Камбоджа оголошувалися «незалежними державами» (під японським контролем).

У відповідь оголошення про капітуляції Японії у серпні 1945 року ліга В'єтмінь взяла курс на організацію загального повстання у В'єтнамі (Серпневська революція). За десять днів революційному руху вдалося здобути перемогу по всій країні, було сформовано тимчасовий уряд, і вже 2 вересня від імені в'єтнамського народу Хо Ші Міном було проголошено Декларацію незалежності та створення Демократичної Республіки В'єтнам (ДРВ) зі столицею в Ханой. 9 листопада 1946

року було прийнято першу конституцію ДРВ, в якій закріплювалися демократичні права населення і затверджувалася ідея єдності всього В'єтнаму.

5.2. Війна у В'єтнамі (1955 – 1975 рр.)

Проте незалежність ДРВ опинилася під загрозою вже наприкінці вересня 1945 року, коли Півдні В'єтнаму почалася висадка французького експедиційного корпусу. Тобто, по суті, незалежна в'єтнамська держава на перших етапах свого становлення мала існувати в умовах окупації Півдня та присутності п'ятнадцятитисячного військового французького контингенту на Півночі (на останнє в умовах вступу двохсоттисячного гоміньданівського корпусу в Ханой уряд ДРВ змушений був погодитись).

У 1946 році ДРВ та Франція підписали Прелімінарну конвенцію, згідно з якою ДРВ визнавалася незалежною державою у складі французького Союзу, а контингент французьких військ підлягав висновку протягом найближчих п'яти. Проте досягнуті домовленості були виконані. У 1949 році Франція ініціювала створення на півдні країни незалежної держави на чолі з колишнім імператором Бао Даєм, а також активно використовувала у своїй політиці національні меншини, які також створювали свої «національні держави». Військові дії велися аж до 7 травня 1954 року, коли французи зазнали нищівної поразки при Дьєнб'єнфі.

На міжнародній конференції у Женеві 1954 року було підписано низку документів, що передбачали повне припинення військових дій в Індокитаї та визнання Францією незалежності В'єтнаму, Лаосу та Камбоджі. У В'єтнамі створювалася тимчасова демаркаційна лінія трохи південніше 17-ї паралелі, яка мала розцінюватися як кордон, а служила насамперед для роз'єднання військ В'єтнаму (відводилися північ) і Франції (відводилися південь). Передбачалося, що у 1956 року у країні мали бути зацікавленими організовані загальні вибори,

після яких північна та південна частини В'єтнаму могли возз'єднатися. Контроль над виконанням домовленостей покладался на Міжнародну контрольну комісію (МКК).

Висновок Женевських угод і подальший відхід французів з Індокитаю в 1954 році не вирішили на практиці проблему возз'єднання В'єтнаму. На півночі країни продовжувала існувати ДРВ, що здійснювала соціалістичні перетворення та проголосила курс на мирне об'єднання. У 1959 році було прийнято нову конституцію ДРВ, в якій закріплювався народно-демократичний характер держави, фундаментом якої проголошувався союз робітників та селян.

На півдні країни після референдуму 1955 року під сильним американським військово-політичним патронатом було створено Республіку В'єтнам на чолі з президентом НГО Дінь З'ємом, який відмовлявся діяти в рамках Женевських угод. Така політична лінія НГО Дінь З'єма та його диктаторський режим відповідали азіатській політиці Сполучених Штатів, які після 1954 року в контексті стратегії «стримування комунізму» докладали активних зусиль для того, щоб утримати Південний В'єтнам в орбіті свого впливу. Співпраця СТІД з Республікою В'єтнам була підкріплена Договором про дружбу та економічні відносини (1961 рік).

У подібній ситуації уряд ДРВ, який до цього дотримувався ідеї мирної реалізації Женевських угод, прийняв рішення про перехід до озброєних методів боротьби за об'єднання країни. У цей час у ряді районів Південного В'єтнаму стали формуватися загони боротьби з проамериканським режимом. У 1960 році було створено прокомуністичний Національний фронт визволення Південного В'єтнаму (НФВПВ), а в 1961 році сформовано Народні збройні сили визволення (НВСО) під прямим контролем командування В'єтнамської народної армії (ВНА).

Успіх В'єтконговців стурбував США, і ті перекинули перші регулярні частини своєї армії в 1961 році. Але поки що армія США ще не бере участі в

бойових зіткненнях. Американські військові та офіцери лише тренують південнов'єтнамську армію та допомагають складати плани атак.

Перше велике зіткнення сталося 1963 року. Тоді партизани Північного В'єтнаму в битві при Апбаку розбили південнов'єтнамську армію. Це поразка підірвало позиції З'єма – правителя Південного В'єтнаму, що невдовзі призвело до перевороту, а З'єм був убитий. А Північний В'єтнам тим часом зміцнював свої позиції, а також перекидав свої

партизанські загони на територію Південного В'єтнаму, до 1964 їх число стало не менше 8 тис. бійців.

Кількість американських військових стрімко зростала, якщо 1959 року їх число було більше 800 бійців, то 1964 року їх чисельність зросла до 25 тис.

У лютому 1965 року в'єтнамські партизани атакували військові об'єкти американської армії. Президент США Ліндон Джонсон оголосив, що США незабаром буде готове завдати удару у відповідь Північному В'єтнаму.

Американська авіація розпочинає бомбардування території В'єтнаму – операція «Палаюче спис».

У березні 1965 року знову починає бомбардування - операція «Розкот грому». Це бомбардування було найбільшим з часів Другої світової. Кількість військових американської армії з 1964 по 1965 зросла з 24 тис. до 180 тис. У наступні три роки кількість американських військових зростає приблизно до 500 тис.

Вперше американська армія розпочала бій у серпні 1965 року. Операція отримала назву «Старлайт», де американська армія здобула перемогу, знищивши близько 600 бійців В'єтконгу.

Американські військові почали вдаватися до стратегії «знайти та знищити». Її мета – виявлення північно-в'єтнамських партизанських загонів та подальше їх знищення.

Армія Північного В'єтнаму та партизани почали проникати на територію Південного В'єтнаму, а американська армія намагалася їх зупинити у гірських регіонах. В 1967 партизани особливо активізувалися в гірських регіонах, морська піхота США була змушена вступити в бій. У битві при Дакто США вдалося утримати супротивника, але також морська піхота зазнала тяжких втрат.

До 1967 року американські військові мали значний успіх у війні проти Північного В'єтнаму. І тоді уряд Північного В'єтнаму починає розробляти план повномасштабного вторгнення до Південного В'єтнаму з метою переломити весь перебіг війни. США знали, що Північний В'єтнам готуватиметься до наступу, проте вони навіть не підозрювали про його масштаби.

Наступ починається з несподіваної дати – з В'єтнамського нового року дня Тета. У ці дні не повинно проводитися жодних бойових дій, але в 1968 році цей договір був порушений.

30-31 січня армія Північного В'єтнаму завдає масивних ударів по всій території Південного В'єтнаму, у тому числі і по великих містах. У більшості напрямків наступ був успішно відбитий, але все ж таки було втрачено місто Хюе.

Настання північнов'єтнамської армії було зупинено лише у березні. Потім американська та південнов'єтнамська армія починає контратаку, де хоче повернути місто Хюе. Битва під Хюе вважається найкривавішою в історії В'єтнамської війни. Армія США та Південного В'єтнаму втратила велику кількість бійців, але втрати В'єтконгу були катастрофічними, його військовий потенціал був серйозно підірваний.

Після Тетського наступу серед населення США промайнула нота протесту, оскільки багато хто вважає, що війну у В'єтнамі виграти не вдасться, сили Північного В'єтнаму все ще не виснажилися і втрачати американських солдатів більше немає сенсу. Усі були стурбовані тим фактом, що Північний В'єтнам зміг повернути військову операцію такого масштабу.

Після того, як у 1968 році на пост президента США встав Річард Ніксон, він оголосив про те, що кількість американських солдатів у В'єтнамі зменшуватиметься. Але допомога Південному В'єтнаму не припиниться. Замість застосування власної армії США посилено навчатиме армію Південного В'єтнаму, а також постачатиме її припасами та технікою.

У 1971 році армія Південного В'єтнаму робить військову операцію «Лам Шон 719», метою якої було припинення постачання зброї Північному В'єтнаму. Операція завершилася провалом. Американські військові вже 1971 року припинили бойові операції з пошуком в'єтконгівських партизанів у Південному В'єтнамі.

У 1972 році В'єтнамська армія робить ще одну спробу повномасштабного наступу. Воно отримало назву «Великоднє наступ». Армію Північного В'єтнаму було посилено кількома сотнями танків. Армії Південного В'єтнаму вдалося

зупинити наступ лише завдяки американській авіації. Незважаючи на те, що настання було зупинено, Південний В'єтнам втратив значні території.

Наприкінці 1972 року США розпочинають масштабні бомбардування Північного В'єтнаму – найбільше за всю історію В'єтнамської війни. Величезні втрати змусили уряд Північного В'єтнаму розпочати переговори зі США.

У січні 1973 між Північним В'єтнамом і США було підписано мирну угоду і американські військові почали стрімко залишати територію В'єтнаму. У травні того ж року вся американська армія повернулася до США.

Незважаючи на те, що США вивів свою армію, позиція Північного В'єтнаму була катастрофічною. Сили Південного В'єтнаму налічували близько 1 млн. дол. солдатів, тоді як його супротивники мали трохи більше 200-300 тис. бійців. Однак бойова ефективність південнов'єтнамської армії впала через відсутність американських військових, крім того, почалася глибока економічна криза, і Південний В'єтнам почав втрачати свої території на користь Північного В'єтнаму.

Сили Північного В'єтнаму завдали кількох ударів по території Південного В'єтнаму, бажаючи перевірити реакцію США. Побачивши, що американці більше не братимуть участі у війні, уряд замишляє ще один повномасштабний наступ на

У травні розпочався наступ, який через кілька місяців закінчився повною перемогою Північного В'єтнаму. Південнов'єтнамська армія не змогла адекватно відреагувати на наступ і була повністю розбита.

Обидві сторони зазнали колосальних людських втрат. США втратило вбитими майже 60 тис. військових, а число поранених досягло 300 тис. Південний В'єтнам втратив убитими близько 300 тис., а поранено було близько 1 млн. бійців, і це не рахуючи мирного населення. Число вбитих Північного В'єтнаму досягло 1 млн., крім цього загинуло близько 2 млн. мирних жителів.

Економіка В'єтнаму зазнала таких катастрофічних втрат, що точну цифру навіть неможливо назвати. Багато міст і селищ були просто порівняні із землею.

Північний В'єтнам повністю підкорив Південний та об'єднав під єдиним комуністичним прапором усю країну.

Населення США негативно оцінило військове втручання у бойові дії у В'єтнамі. Це викликало зародження рухів хіпі, які скандували про те, що більше не хоче повторення подібного.

5.3. Політика «Дом Мій» та її результати

Прагнення в'єтнамської влади здійснити соціалістичні перетворення вже наприкінці 1970-х років призвело до негативних наслідків, зокрема появи нової хвилі емігрантів з країни. У 1980-ті роки антикомуністична політеміграція та підпілля намагалася чинити збройний опір. Найбільш масштабними були дії емігрантсько-повстанського формування Національний об'єднаний фронт визволення В'єтнаму під командуванням колишніх південнов'єтнамських офіцерів Хоанг Ко Міня та Ле Хонга. Останньою озброєною акцією повстанців з-за кордону був рейд під командуванням Дао Ба Ке у серпні 1989 року.

Такі спроби жорстко придушувалися владою. Уряд Ханой концентрувало всі зусилля на військових акціях і повністю залежало від допомоги СРСР. Економіка півдня країни, яка до 1975 року базувалася на приватному підприємстві, іноді підживлювалася рахунок великих фінансових вливань.

У 1980-х роках уряд схилився до прагматичнішого курсу, надавши свободу дій місцевим плановим органам, знявши обмеження для розвитку товарних відносин і дозволивши селянам продавати частину продукції на ринку. Проте, у середині десятиліття величезний бюджетний дефіцит та емісія породили інфляцію.

6-й з'їзд Комуністичної партії у грудні 1986 р. став поворотним в історії В'єтнаму. На ньому до влади прийшло реформаторське крило, представник якого Нгуен Ван Лінь був обраний на посаду генерального секретаря замість консервативного Чіонг Тіня, який протримався на чолі партії лише півроку після смерті Ле Зуана. Ле Зуан став останнім керівником партії, який помер на цій посаді, надалі утвердилася практика відправляти генеральних секретарів у відставку за станом здоров'я. Але головним рішенням партії став початок політики оновлення [en] (по-в'єтнамськи «Дій Мій»), суть якої зводилася до розвитку всіх соціально-економічних укладів, у тому числі приватного, заохочення особистої ініціативи, ослаблення механізму централізованого управління народним господарством, а також до політики «відкритих дверей» у зовнішньоекономічних зв'язках. Політика оновлення набула подальшого розвитку на наступних з'їздах КПВ.

У 1987-1989 йшли дискусії про демократизацію, питання ідейно-політичної лінії обговорювалися на трьох пленумах ЦК КПВ: VI (березень 1989), VII (серпень 1989) і VIII (березень 1990). Верх узяли ті ідеологи КПВ, які вважали, що плюралізм призведе до відмови від соціалістичної перспективи, породить хаос та анархію. Прибічник політичного плюралізму член Політбюро Чан Суан Бать на VIII пленумі ЦК КПВ було виключено з партії, як лідер антипартійного угруповання, було визнано за необхідне зберегти однопартійну систему. У листопаді 1988 року були розпущені Соціалістична та Демократична партії, які зберігали формальну самостійність.

У грудні 1987 року був прийнятий Закон про іноземні інвестиції, що дозволив створювати підприємства як змішаного типу, де зарубіжний капітал повинен становити не менше 30% статутного капіталу, і повністю іноземного походження. Банківська система В'єтнаму з квітня 1988 року стала дворівневою, крім Державного банку В'єтнаму уряд почав створювати спеціалізовані держбанки та дозволило створення приватних банків. У 1989 році в країні була

прийнята довгострокова програма проведення радикальних реформ, включаючи заходи щодо боротьби з інфляцією, лібералізацію банківського та інших галузей законодавства та стимулювання приватного сектора в промисловості. Вже 1989 року 90 % цін було дерегульовано, девальвовано донг, безліч обмінних курсів замінені єдиним.

7-й партійний з'їзд, що відбувся в червні 1991 року, підтвердив необхідність розвитку на шляхах ринкової економіки при збереженні соціалістичного орієнтиру загального руху країни. Це знайшло своє відображення у прийнятих на з'їзді документах, у тому числі партійній програмі, статуті та «Стратегії соціально-економічної стабілізації та розвитку в 1991—2000 рр.», а також у Конституції 1992 року, в якій визнавали багатокладність економіки, право на приватну власність, давалися гарантії від націоналізації іноземним інвесторам. На з'їзді відбулася заміна лідера партії. Генеральним секретарем ЦК КПВ було обрано До Миой.

Поразка соціалізму у Східній Європі та руйнація Радянського Союзу у 1991 призвела до прискорення економічних реформ та зовнішньополітичної переорієнтації країни. У 1989 році було виведено в'єтнамські війська з Камбоджі. У 1990 році генсек Нгуен Ван Лінь таємно відвідав КНР уперше після

5.4. Камбоджа у післявоєнні часи

Молодий король Нородом Сіанук, натхненний досягнутими успіхами, прийняв рішення скласти з себе королівські повноваження, щоб реально зайнятися політичною діяльністю. 2 березня 1955 року він зрікся престолу на користь свого отця Нородома Сурамарита (прав. 1955-1960). Проте фактично Сіанук зберіг за собою управління країною, очоливши кабінет міністрів.

Сіанук створив лівоцентристське громадсько-політичне об'єднання Народне соціалістичне співтовариство (Сангкум), яке об'єднало більшість провідних політичних сил країн.

Основною доктриною цього об'єднання стало створення Камбоджі національно-буддистського ліберального соціалізму за збереження монархії. Ці еkleктичні ідеї, завдяки вмілій пропаганді, дозволили Сіануку вже до 1960 об'єднати в Сангкум вже мільйон кампучійців.

Внутрішня різноманітність та протиріччя всередині правлячої організації призводили до частої зміни урядових кабінетів. Але найчастіше їх очолював у цей період сам Сіанук (1955-1956, 1956, 1957, 1958-1960, 1961). У 1959 році було здійснено невдалу спробу правого державного перевороту з боку Сам Сарі та прихильників Кхмер Серей на чолі з Сон Нгок Тханем.

Уряди партії Сангкум провели низку реформ: обмежили лихварство, створили кредитні та постачальницько-збутові кооперативи на селі, заохочували розвиток національного приватного підприємництва за одночасного обмеження іноземного капіталу. Було засновано Національний банк Камбоджі та введено в обіг національну валюту. Держава викупила у французьких компаній деякі

промислові та комунальні підприємства. Активно розвивалися державний та змішаний сектори економіки. У зовнішній політиці камбоджійський уряд проводив нейтралістський курс. Воно домовилося 1955 року зі США про надання американської економічної та військової допомоги, але відмовилося увійти у військовий блок СЕАТО, а 1956 року встановило дипломатичні відносини з СРСР. Восени 1957 року Національні збори прийняли Акт про нейтралітет.

Після смерті короля Нородома Сурамаріта у квітні 1960 року королівський трон формально залишився не зайнятий, а главою держави став колишній король, принц Нородом Сіанук. У наступні роки правлячу партію Сангкум роздирали внутрішні суперечності між лівими та правими. Сіанук фактично втратив контроль над об'єднанням та змушений був проводити політику примирення. Соціалістичні реформи не принесли бажаного успіху.

5.5. Громадянська війна в Камбоджі

Під час Другої Індокитайської війни сили НФОЮВ та Північного В'єтнаму створили у східних районах Камбоджі мережу базових таборів та складів, куди відступали після кожної серйозної поразки у Південному В'єтнамі. У 1966 році принц Сіанук уклав з Китаєм, який підтримував Північний В'єтнам у війні, угоду про присутність північно-в'єтнамських військ у Камбоджі і використання морського порту Сіануквіль для доставки ним військових матеріалів, що було порушенням нейтралітету країни. Шлях, яким здійснювалося постачання комуністичних сил через Камбоджу, отримав назву «стежка Сіанука».

1966 року в результаті виборів до Національних зборів влада перейшла до правих сил на чолі з генералом Лон Нолом. Одночасно опозиція уряду, очолювана комуністами, розпочала формування озброєних повстанських загонів (Червоні Кхмери). Таким чином, у другій половині 60-х років 20 століття в Камбоджі знову розгорається громадянська війна.

Сіанук намагався лавірувати між правими та лівими силами, однак у результаті не отримав підтримки ні тих, ні інших. В умовах економічної ситуації, що погіршується, посиленої посухою 1969-го року, у серпні 1969 року Сіанук доручив Лон Нолу сформувати «уряд порятунку». Лон Нол, орієнтований США, готував зміщення Сіанука і це вдалося у березні 1970, коли принц виїхав на лікування. Фактично було скоєно державний переворот. Лон Нол домігся того, що Національні збори проголосували за усунення Сіанука з посади глави держави. Лон Нол заборонив партизанам НФЗПВВ використовувати морський порт Сіануквіль для транспортування зброї та припасів, а від північно-в'єтнамської армії вимагав залишити країну. У відповідь північно-в'єтнамці розгорнули великий наступ проти урядових сил. До середини квітня камбоджійська армія перебувала у важкому стані. З цього моменту громадянська війна у Камбоджі розгорнулася повною мірою. Червоні Кхмери використали ідею повернення Сіанука до влади.

Лон Нол закликав на допомогу війська Південного В'єтнаму та частини збройних сил США. 30 квітня та 1 травня 1970 року збройні сили США та Південного В'єтнаму розпочали інтервенцію в Камбоджу. Просуваючись углиб країни, вони не зустріли значного опору, оскільки основні сили північно-в'єтнамської армії в цей час вели бойові дії на західному фронті проти урядової армії Камбоджі. Було виявлено кілька великих базових таборів. У ході цієї операції американська армія захопила найбільші трофеї під час В'єтнамської війни. Проте вторгнення викликало сплеск активності антивоєнного руху у США, що змусило Ніксона вивести війська з Камбоджі до 30 червня. Південно-в'єтнамські війська продовжували операції ще кілька місяців. У ході вторгнення загинуло понад 400 американських та близько 800 південно-в'єтнамських солдатів. Втрати північно-в'єтнамців оцінюються у 13 тисяч людей убитими та полоненими.

5.6. Режим Пол Пота та його наслідки

Незважаючи на зусилля іноземних інтервентів, «червоні кхмери» під керівництвом Пол Пота здобули перемогу і в 1975 вступили до столиці. Режим Лон Нола (Кхмерська республіка) був повалений, а сам він утік. Протягом року формально главою держави вважався принц Нородом Сіанук, а прем'єр-міністром — Пенн Нут, проте обидва перебували під домашнім арештом і не грали політичної ролі.

Фактично влада перейшла до комуністів-маоїстів «червоних кхмерів», які встановили у країні політичну диктатуру. Вони оголосили про початок революційного експерименту для побудови в Камбоджі стовідсоткового комуністичного суспільства.

Держава Камбоджа було перейменовано на Демократичну Кампучію. Рік приходу до влади «червоних кхмерів» було оголошено нульовим.

Було введено специфічну лексику, що нагадує новомову, літературні слова, аж до слів на кшталт «мати» чи «батько», замінювалися діалектними, скасували стандартні для мов Південно-Східної Азії форми ввічливості.

Демократична Кампучія була майже повністю ізольована від зовнішнього світу, повноцінні дипломатичні контакти підтримувалися лише з Китаєм, Албанією та Північною Кореєю, часткові з Румунією та Францією.

Внутрішня політика «червоних кхмерів» була закрита від зовнішнього світу, вся сутність режиму з'ясувалась пізніше. Протягом п'яти років історії Демократичної Кампучії порушення права і свободи людини, включаючи декларація про життя, торкалися значної частини населення.

У разі Камбоджі створювалася специфічна форма «казарменного комунізму» і «аграрного соціалізму», заснована на ідеях Пол Пота.

На першому етапі відбулося виселення жителів міст у сільську місцевість, ліквідація товарно-грошових відносин, переслідування ченців буддистів і взагалі

повна заборона будь-якої релігії, фізичне знищення чиновників і військовослужбовців колишнього режиму всіх рівнів.

Згідно ідеї Пол Пота, для будівництва «світлого майбутнього» країні був потрібен «один мільйон відданих людей». Таким чином, решта шість з лишком мільйонів жителів підлягали фізичному знищенню як «нездатні» перевиховатися.

Усі громадяни були змушені працювати. Уся країна була перетворена на трудові сільськогосподарські комуни з 18-20-годинним робочим днем, у яких місцеве бідне та середнє селянство та зігнані з міст люди у найважчих умовах займалися малокваліфікованою фізичною працею – здебільшого висаджуванням рису. У комунах розміщували городян, які вивозилися з міст під час «евакуації у зв'язку з загрозою американського наступу».

Узагальнених дітей ізолювали у концтабори, де їм мали прищепити любов до чинного режиму та Пол Пота, а також змусити їх ненавидіти своїх батьків. В армію «червоних кхмерів» забирали підлітків — їм видавалася зброя, і практично вся локальна влада залишалася за ними. Вони патрулювали вулиці, наглядали за роботою на плантаціях, жорстоко катували та знищували людей.

Були «скасовані» (цілком знищені) медицина, система освіти. Лікарні, школи, виші були закриті. Було заборонено гроші, іноземні мови, іноземні книги. Було заборонено писати та читати будь-що, крім указів та інших документів командування. Носіння окулярів розглядалося як неблагонадійність і служило одним із пунктів звинувачень аж до розстрілів.

Злодіїв карали розстрілом без суду. Смертна кара загрожувала і здійснювалася за найменшу провину (наприклад, народження дитини без дозволу керівництва комуни, за «ностальгію» за дореволюційними часами, зірваний з дерева банан, зібраний з поля після збирання врожаю рис тощо), практикувався геноцид соціальним параметрам - знищувалися етнічні китайці, в'єтнамці, окремі чамські народи, колишні представники панівних класів і навіть мають вищу освіту, більшість студентів, педагогів, буддійських ченців, лікарів.

Внаслідок громадянської війни та дій режиму «червоних кхмерів» країна занепала. У ході репресій убито, за різними оцінками, від 1 до 3 мільйонів людей — точну цифру назвати неможливо через відсутність переписів; по відношенню до числа знищених до загальної кількості населення режим «червоних кхмерів» — один із найжорстокіших режимів в історії людства. Офіційна оцінка уряду та народно-революційного трибуналу Народної Республіки Кампучія містить число 2,75 мільйона людей, які загинули від злочинів «червоних кхмерів».

Ще в 1973 році в районах, контрольованих «червоними кхмерами», почалися повстання населення і військовослужбовців, що підтримали його, а в провінціях Ратанакірі і Кахконг — повстання національних меншин. У вересні 1975 року мало місце повстання в провінції Сіємреап, у січні 1976 року — заколот на чолі з міністром інформації Ху Німом, у 1977 році — у дивізії, на яку була покладена охорона Пномпеня (заступник начальника генштабу Ча Край був розстріляний, повстання живцем спалені на столичному стадіоні). Приблизно тоді ж повставали два повіти в провінції Кампонгтхом - повстання було придушене, у тому числі за допомогою авіаційних бомбардувань; було розкрито змову в Пномпені. У 1978 р. мали місце повстання в провінціях Кратъех (квітень 1978), Свайрієнг, Прейвенг та Кампонгтям (усі три - у травні 1978).

У 1978 р. економіка країни була виснажена, і Пол Пот розв'язав війну з В'єтнамом. Однак на бік в'єтнамців практично відразу почали переходити великі групи Червоних Кхмерів, незадоволених репресіями. 7 січня 1979 р. в'єтнамські війська увійшли до Пномпеня і окупували більшу частину території країни. Червоні Кхмери зберегли у себе контроль низки західних територій.

На території, підконтрольній в'єтнамській армії, влада була передана Народно-революційній раді Народно-революційної партії Кампучії на чолі з Хенг Самріном. При цьому сама країна була перейменована на Народну республіку Кампучія. Відповідно до конституції 1981 року, найвищим органом державної

влади стала Державна рада під головуванням Хенг Самріна, яку призначала Рада міністрів.

Перші два роки в країні був масовий голод, спричинений повною руйнацією інфраструктури країни при Пол Поті. Адміністрація Хенг Самріна вжила заходів щодо подолання наслідків режиму Пол Пота: поступово відновлювалися міста, промислові підприємства, було відновлено грошову систему, здійснено реформи сільському господарстві. Також було відновлено інститути буддизму.

Проте пров'єтнамський характер політики режиму Хенг Самріна не сприяв національному єднанню. ООН відмовилася визнавати його; місце в ООН, як і раніше, займали «червоні кхмери». У їхніх лавах національно-визвольні настрої перемогли над марксистськими, і вже в 1981 році Пол Пот був частково усунений від керівництва, Комуністична партія Камбоджі була розпущена, а на її основі створена Партія Демократичної Кампучії під номінальним керівництвом Кхієу Самфанов (реально » залишався Пол Пот). Партія заявила про свою відмову від марксизму-ленінізму, визнала принципи ринкової економіки та вибачилася за репресії, здійснені в період правління «червоних кхмерів».

У червні 1982 р. Партія Демократичної Кампучії, прихильники принца Сіанука (ФУНСІНПЕК) і прихильники Сон Санна (Національний фронт визволення кхмерського народу) утворили Коаліційний уряд Демократичної Кампучії, який отримав офіційне визнання ООН. Сіанук був оголошений президентом Демократичної Кампучії, Сон Санн - прем'єр-міністром, Кхіу Самфан - міністром закордонних справ. Були об'єднані та скоординовані військові зусилля полпотовської Національної армії Демократичної Кампучії (командувач — Сон Сен), сіануківської Національної армії сіанукістів (командувач — Народом Ранаріт) і сонсанновських Збройних сил національного визволення кхмерса Сакканса. При цьому у військовому відношенні у коаліції однозначно домінували «червоні кхмери». Прибічники Сон Санна були значно

слабшими, прихильники Сіанука мали формування швидше символічної властивості..

5.7. Камбоджа у 80-ті роки ХХ – ХХІ ст.ст.

У 1987 уряд Народної Республіки Кампучія на чолі з Хун Сеном був змушений погодитися на діалог з опозицією, виведення в'єтнамських військ та проведення вільних виборів під контролем ООН. У квітні 1989 року країна була перейменована в Державу Камбоджа, у липні Національні збори в Пномпені схвалили декларацію про постійний нейтралітет країни, і до кінця вересня 1989 року з неї були виведені в'єтнамські війська.

23 жовтня 1991 року на Міжнародній конференції з Камбоджі в Парижі було підписано Угоду про всеосяжне політичне врегулювання камбоджійського конфлікту, Угоду, що стосується суверенітету, незалежності, територіальної цілісності та недоторканності, нейтралітету та національної єдності, а також Декла. З листопада того ж року в країні здійснювалася миротворча операція ООН, яку координував Тимчасовий орган ООН у Камбоджі. На її проведення вищим органом влади у країні був Вищий національний рада, чия діяльність регламентувалася Паризькими угодами. До нього увійшли 6 представників Держави та по 2 представники від «червоних кхмерів», прихильників Сіанука та Сон Санна. Водночас, обидва табори зберігали до проведення загальних виборів власні органи влади.

У травні 1993 під міжнародним наглядом та контролем ООН у Камбоджі було проведено багатопартійні вибори до Конституційних зборів. У них взяли участь основні політичні угруповання та течії, за винятком Червоних кхмерів. Перемогу здобули прихильники Сіанука, об'єднані у ФУНСІНПЕК. Друге місце посіла Народна партія Камбоджі на чолі з Хун Сеном, яка представляла колишній режим. У парламент пройшла також Буддистська ліберально-демократична партія, створена Сон Санном та його прихильниками.

21 вересня 1993 р. Конституційні збори прийняли нову конституцію країни. Відповідно до неї, Королівство Камбоджа ставала конституційною монархією з багатопартійною системою. 24 вересня 1993 року Народом Сіанук офіційно повернувся на королівський трон. У жовтні 1993 року було сформовано коаліційний уряд ФУНСІНПЕК та НПК, у якому син короля Сіанука Народом Ранаріт обійняв посаду першого прем'єр-міністра, а Хун Сен — другого.

Червоні кхмери, які, як і раніше, контролювали значну частину території і мали значні збройні сили, заявили про визнання Сіанука королем, але не визнали конституцію повною мірою. З початку 1994 року між ними та урядовими військами знову розгорнулися бої. У липні 1994 року Національні збори оголосили Червоних кхмерів поза законом. Тоді ж відбулася невдала спроба державного перевороту, організована колишнім міністром внутрішніх справ Сін Сонгом та сином Сіанука – принцом Народомом Чакрапонгом.

Положення уряду почало зміцнюватися з 1996 року, після того, як у таборі Червоних кхмерів намітився розкол: один із колишніх соратників Пол Пота Єнг Сарі зі своїми прихильниками припинили озброєну боротьбу і створили нову партію — Рух демократичного національного союзу, яка уклала мирну угоду. Наприкінці цього року тисячі бійців Червоних кхмерів стали переходити у бік урядової армії. Лідери Червоних Кхмерів під тиском обставин у липні 1997 були змушені засудити Пол Пота до довічного арешту. Але це не сприяло їх легітимації, а лише посилювало розкол. У грудні 1998 року останні бойовики Червоних кхмерів склали зброю. Багаторічну громадянську війну було закінчено. Проте західні області країни на кордоні з Таїландом продовжували контролювати колишній соратник Пол Пота, Єнг Сарі, який підписав перемир'я з урядом Хун Сена.

Одночасно з поступовим загасанням війни з «червоними кхмерами» відбувалося швидке погіршення відносин між НПК та ФУНСІНПЕК, партіями, що становлять коаліційний уряд. На початку липня 1997 року, коли Ранаріт і

король перебували за кордоном, Хун Сен внаслідок кровопролитних боїв і розправ з діячами ФУНСІНПЕК усунув Ранарита від влади, звинувативши його у співпраці з «червоними кхмерами» та підготовкою громадянської війни. У цей час зміщений прем'єр-міністр та король перебували за кордоном. Першим прем'єр-міністром був призначений Унг Хуот з ФУНСІНПЕК, який обіймав до цього посаду міністра закордонних справ, проте реальну владу мав Хун Сен.

Переворот Хун Сена був засуджений світовою спільнотою, було відкладено вступ Камбоджі до Асоціації країн Південно-Східної Азії, надання міжнародної допомоги Камбоджі було припинено.

В окремих районах Камбоджі почалися збройні зіткнення, але армія, що істотно перевершує всі угруповання повстанців за чисельністю, швидко розгромила їх. Король повернувся до країни. При цьому він не погодився зректися престолу, як пропонував Хун Сен.

У лютому 1998 року, за планом, запропонованим Японією, Хун Сен і Ранарит закликали сили, які їх підтримують, припинити вогонь. У березні 1998 р. після суду Ранарит був помилований королем, повернувся до Пномпеня і знову став на чолі ФУНСІНПЕК, зобов'язавшись припинити будь-які переговори з «червоними кхмерами».

24 листопада 2000 року антикомуністична повстанська організація Бійці за свободу Камбоджі на чолі з Ясітом Чхуном зробила спробу збройного перевороту. Акція була придушена урядовими силами після годинного бою у Пномпені.

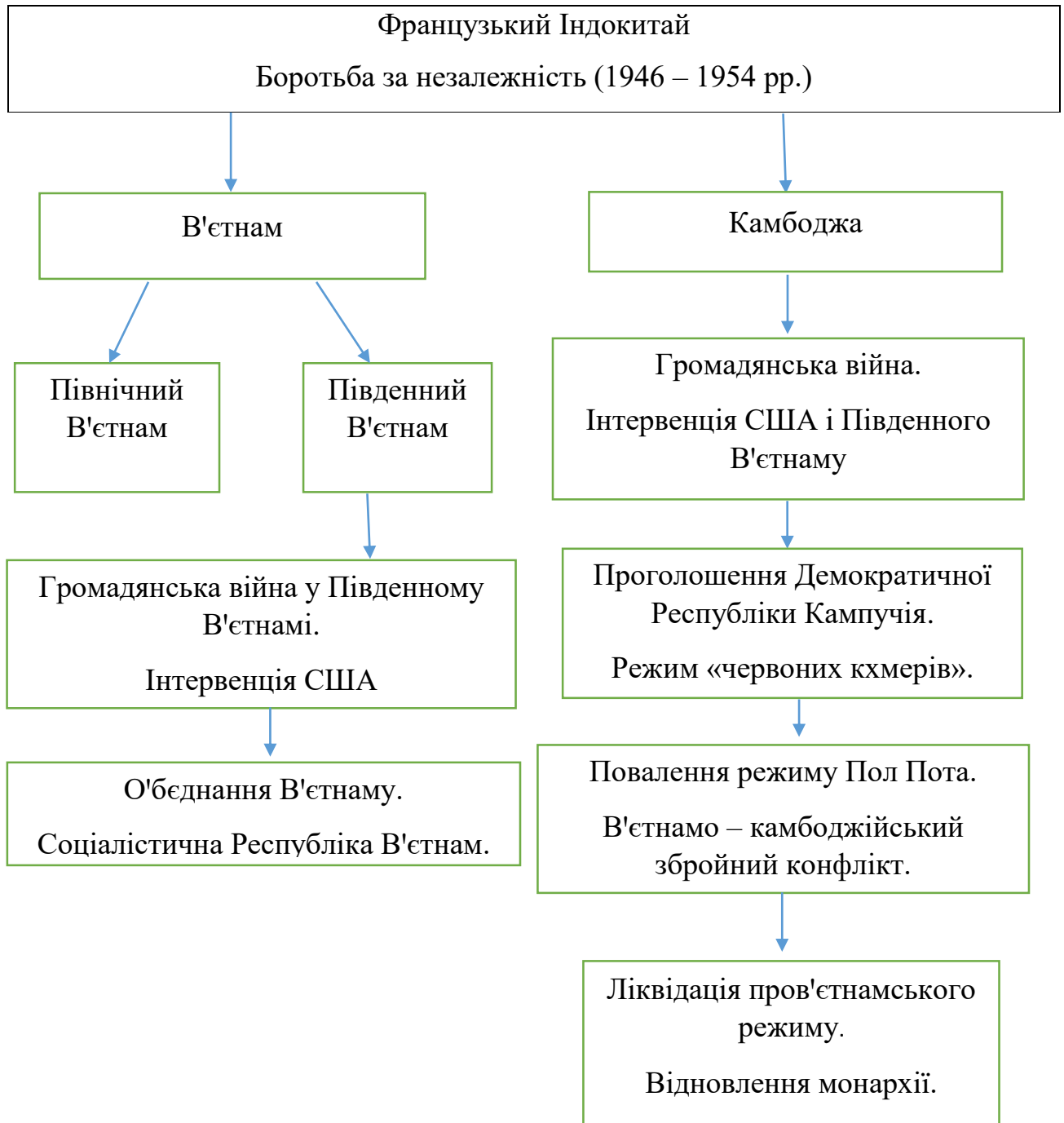
7 жовтня 2004 року король Народом Сіанук зрікся престолу, а 14 жовтня 2004 року Королівською радою Камбоджі був проголошений новий король — Народом Сіамоні.

28 липня 2013 року у Камбоджі відбулися чергові парламентські вибори. Було оголошено про перемогу правлячої Народної партії, але опозиційна Партія національного порятунку Камбоджі досягла великого успіху, отримавши майже

45% голосів. Опозиція не визнала результатів голосування, оголосивши їх фальсифікованими. З липня 2013 по липень 2014 року Пномпень був охоплений масовими антиурядовими виступами.

Завдання для самоконтролю знань з теми

Вставте дати у схему «Розвиток країн Індокитаю»

4. Хто такий Нуон Чеа та як він і Пол Пот влаштували геноцид у Камбоджі.
URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nuon-chea-kambodzha-khmery/30096336.html>

5. Хто такі червоні кхмери. URL: <https://uk.hoboetc.com/obrazovanie/26754-kto-takie-krasnye-khmery.html>

6. Червоні кхмери: походження режиму, хронологія та падіння. URL: <https://www.greelane.com/uk/%d0%b3%20-195375/>

ТЕМА 6. ІРАК

План

- 6.1. Ірак у післявоєнні роки.
- 6.2. Іракська війна (2003 – 2011 рр.).
- 6.3. Боротьба з ІДІЛ.

6.1. Ірак у післявоєнні роки

Після війни спроби Великобританії нав'язати Іраку договір «про взаємну оборону» призвели у січні 1948 року до масових протестів, і уряд Іраку відмовився його ратифікувати.

У 1948-49 році Ірак брав участь у війні проти Ізраїлю.

1955 року Ірак став членом Багдадського пакту.

1958 року Ірак увійшов до Арабської федерації з Йорданією.

У 1958 році під час липневої революції групою «Вільних офіцерів» на чолі з Абдель-Керімом Касемом та Абдель-Салямом Арефом було повалено монархію, короля Фейсала II було вбито. Ірак вийшов з Арабської федерації та з Багдадського пакту, домігся виведення зі своєї території британських військ, було проведено земельну реформу.

1959 року відбулася невдала спроба насеристсько-баасистського військового перевороту в Мосулі, що закінчилася терором проти насеритів і баасистів. 1961 року почалося Вересневе повстання в Іракському Курдистані.

У 1961 році була експропрійована більша частина нафтоносних ділянок, що були в концесії у «Iraq Petroleum Company». Уряд Касема встановив тісні стосунки з СРСР.

У лютому 1963 року стався військовий переворот, під час якого Касем був повалений і вбитий, до влади прийшли націоналісти та праве крило Баас, а проти лівих та комуністів розпочався масовий терор. У листопаді 1963 року прем'єр-міністр Абдель-Салям Ареф позбавився своїх союзників з Баас і встановлює військову диктатуру. У 1966 Ареф загинув в авіакатастрофі. Президентом стає його брат Абдель Рахман Ареф.

17 липня 1968 був здійснений черговий переворот, і до влади прийшла партія Басс.

Іракська влада розпочала націоналізацію майна іноземних нафтових компаній.

В 1974 почалося нове повстання курдів, яке було придушене в 1975 році.

16 липня 1979 року президент аль-Бакр пішов у відставку, нібито через хворобу. Його наступником було оголошено віце-президента Саддама Хусейна.

Після приходу до влади Саддам Хусейн одразу зіткнувся з серйозною загрозою своєму правлінню, що виходила від сусіднього Ірану. Аятолла Хомейні, лідер ісламської революції, що перемогла в Ірані, збирався поширити її на інші країни Перської затоки; крім того, він мав особисту неприязнь до Саддама Хусейна.

Саддам Хусейн вирішив провести обмежену військову операцію проти Ірану для того, щоб змусити іранський уряд відмовитися від ворожих дій. Приводом для початку війни стало невиконання Іраном своїх зобов'язань за угодою Алжиру 1975 року, згідно з якою Іран повинен був передати Іраку деякі прикордонні території. Після низки зіткнень на кордоні 22 вересня 1980 іракська армія вторглася на територію сусідньої країни. Почалася восьмирічна ірано-іракська війна.

Захід побоювався зростання радикального ісламізму Аятолли Хомейні і робив усе можливе, щоб запобігти перемозі Ірану. В 1982 США викреслили Ірак зі списку країн, що підтримують тероризм. Через два роки було відновлено двосторонні дипломатичні відносини, перервані під час арабо-ізраїльської війни 1967 року. У цьому Ірак продовжував залишатися союзником СРСР і одержувати від цього озброєння[1]. Однак і кілька західних країн, у тому числі Великобританія, Франція та США, також постачали Багдаду зброю та військову техніку. США надавали Саддаму як розвідувальну інформацію про його противнику і кредити на мільярди доларів, а й матеріали для створення хімічної зброї.

У ході війни Саддам Хусейн здійснив військову спецоперацію із зачистки північних районів Іраку від курдських повстанських загонів «Пешмерга», яка отримала назву «Анфаль», у ході якої до 182 тис. курдів (головним чином

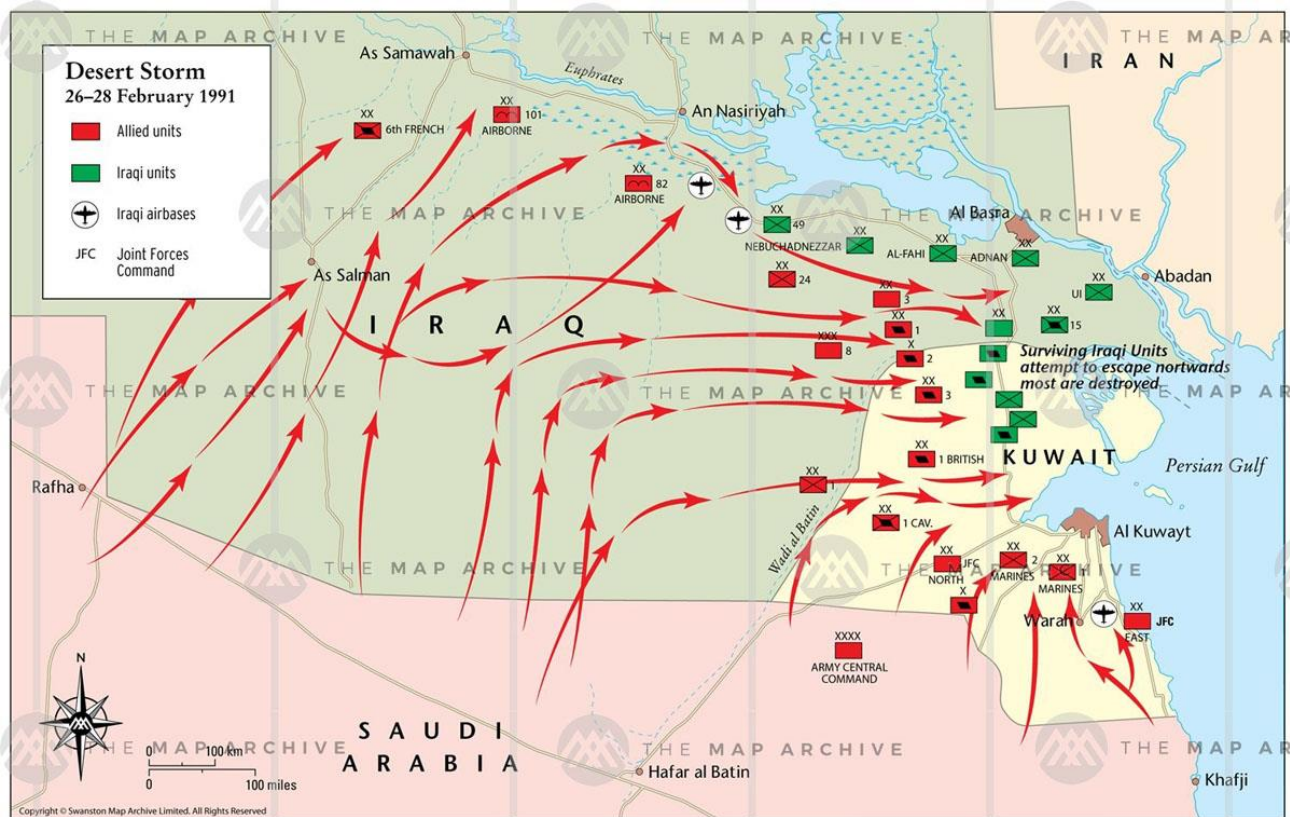
чоловіків, але також кілька жінок і дітей) було вивезено у невідомому напрямку і, як з'ясувалося, розстріляно: з падінням режиму Саддама почали виявлятися їхні могили. Раніше, в 1983 році, подібним чином були знищені всі чоловіки племені Барзан починаючи з 15-річного віку - 8 тисяч чоловік. Ряд курдських селищ і місто Халабджа також зазнали бомбардування хімічними бомбами (тільки в Халабджі загинуло 5 тис. осіб). Ірано-іракська війна коштувала обом сторонам величезних людських та матеріальних жертв, і в 1988 році припинилася фактично на умовах status quo.

У липні 1990 року Ірак звинуватив сусідній Кувейт у веденні економічної війни проти нього та у незаконному видобутку нафти на іракській стороні прикордонного нафтового родовища. 2 серпня 1990 року іракська армія вторглася до Кувейту і окупувала його. 8 серпня було оголошено про анексію країни, що стала 19 провінцією Іраку під назвою «Ас-Саддамія».

Вторгнення в Кувейт викликало одностайне засудження світової спільноти. На Ірак було накладено санкції, і за мандатом ООН було створено міжнародну коаліцію, провідну роль у якій відігравали США, які користувалися підтримкою всіх країн НАТО та помірних арабських режимів. США та їхні союзники провели операцію «Буря в пустелі», розгромивши іракські війська та звільнивши Кувейт (17 січня - 28 лютого 1991).

Успіхи військ коаліції викликали загальне повстання проти режиму, як на півдні шиїтів, так і на курдській півночі Іраку. Саддам придушив ці повстання, під час придушення курдського повстання понад 2 млн курдів стали біженцями. Жорстокість, з якою режим розправлявся з повсталими, змусила коаліцію запровадити «безпольотні зони» на півдні та півночі Іраку та розпочати гуманітарну інтервенцію (операція «Provide Comfort») на півночі Іраку. Восени 1991 року іракські війська залишили три північні провінції (Ербіль, Дахук, Сулейманія), де під прикриттям міжнародних військ було створено курдський

уряд (так званий «Вільний Курдистан»). У 1994-98 роках там відбувалася громадянська війна між двома угрупованнями.

Операція «Буря в пустелі» 1991 р.

Протягом 1990-х — початку 2000-х років влада США періодично звинувачувала Ірак у розробці хімічної та бактеріологічної зброї. 16-20 грудня 1998 року сили США та Великобританії завдали по об'єктах в Іраку авіаудари, після чого іракська влада призупинила співпрацю з інспекторами ООН.

6.2. Іракська війна (2003 – 2011 рр.)

У листопаді 2000 року президентом США став Джордж Буш-молодший, який із самого початку дав зрозуміти, що має намір проводити щодо Іраку жорстку політику, і пообіцяв «вдихнути нове життя» в режим санкцій. Він продовжив розпочате Біллом Клінтоном фінансування іракських опозиційних

угруповань, зокрема, що працює у вигнанні Іракського національного конгресу, сподіваючись у такий спосіб підірвати владу Саддама Хусейна.

У середині 2002 року США розпочали підготовку до військового вторгнення до Іраку. Приводом стало звинувачення іракського уряду в роботах над створенням і виробництвом зброї масового знищення і причетності до організації та фінансування міжнародного тероризму.

ООН відмовилася підтримати військову інтервенцію в Ірак, і керівництво США та Великобританії вирішили діяти на свій розсуд, незважаючи на протидію Німеччині, Франції та Росії.

20 березня 2003 року американські та британські армії вторглися до Іраку, опір іракських військ був слабким і вже 9 квітня 2003 року коаліційні сили зайняли Багдад.

З травня 2003 року до червня 2004 року управління окупованим Іраком здійснювала Тимчасова коаліційна адміністрація (англ.), очолена відставним генералом Джеєм Гарнером, який, однак, вже у травні був змінений Полом Бремером. Завданням адміністрації було створення необхідних умов передачі влади новому іракському уряду. Потім було створено тимчасовий уряд на чолі з А. Алаві.

Після вторгнення США в Ірак у 2003 році політична ситуація в Іраку зазнала серйозних змін: основним лейтмотивом внутрішньої політики була міжконфесійна боротьба сунітів та шиїтів. Перші втратили владу, а другі відразу посилилися і набули серйозних позицій у владних структурах та економіці; поступово це перетекло на нову якість і кількість (після виведення американських військ відбулося ще більше посилення шиїтів).[6]

Майже відразу після формального завершення бойових дій країни розгорнулася партизанська війна. Вже протягом травня 2003 року сталося кілька нападів на коаліційні війська. До кінця 2003 року релігійні та політичні лідери іракських шиїтів висунули вимоги провести загальні вибори та передати владу

обраному уряду. 4 квітня 2004 року почалося повстання шиїта, і в наступні кілька днів майже у всіх містах Центрального і Південного Іраку йшли запеклі зіткнення. Одночасно з 5 квітня морська піхота США штурмувала Фаллуджу.

30 січня 2005 року пройшли вибори до Перехідної національної асамблеї, після чого була сформована Президентська рада під головуванням Дж. Талабані. 7 квітня 2005 року Талабані призначив прем'єр-міністром Ібрагіма аль-Джафарі. 15 жовтня 2005 року на референдумі було прийнято нову конституцію країни.

І сунітські, і шиїтські озброєні угруповання виступали проти присутності іноземних військ в Іраку, проте 2006 року боротьба проти військ міжнародної коаліції відійшла на другий план. 22 лютого невідомі організували вибух у мечеті Аль-Аскарія у Самаррі. Жертв не було, але купол мечеті, однієї з головних святинь шиїтів, виявився зруйнований. У наступні дні та тижні країну захлеснула хвиля насильства на ґрунті міжрелігійного конфлікту. Бойовики обох сторін підривали шиїтські та сунітські мечеті, викрадали та вбивали мирних іракців, які сповідували «ворожу» течію ісламу. Такі розправи стали звичайним явищем; щодня на вулицях іракських міст поліція виявляла десятки трупів, багато з яких несли сліди тортур.

У квітні 2006 року прем'єр-міністра Ібрагіма аль-Джафарі звинуватили в нездатності приборкати насильство в країні, у потуранні шиїтським угрупованням і надто тісних зв'язках з Іраном, і він, під тиском американців, а також опозиції в особі сунітів, курдів і світських. прем'єрську посаду своєму соратнику Джаваду (Нурі) аль-Малікі.

Незважаючи на нестабільну ситуацію та постійні напади бойовиків, багатонаціональні сили в Іраку та міжнародні організації виконали значну роботу, спрямовану на реконструкцію країни. До середини 2004 року коаліційні військовослужбовці відремонтували, переобладнали та відкрили 240 шпиталів, 2200 клінік, 2300 навчальних закладів. Станом на травень 2007 року США побудували близько 2800 об'єктів загальною вартістю 5,8 млрд. доларів, 435 з них

були офіційно передані іракському уряду. До 2010 США витратили на реконструкцію Іраку 44,6 млрд доларів.

До початку серпня 2010 року основний контингент американських військ було виведено з Іраку, і в країні залишилося близько 50 тисяч військовослужбовців із США для навчання та підтримки місцевих сил охорони правопорядку. 1 вересня 2010 року віце-президент США Джозеф Байден оголосив про офіційне закінчення операції «Іракська свобода» та початок нової небойової операції американської армії під кодовою назвою «Новий світанок» на чолі з генералом Ллойдом Остіном. 15 грудня 2011 року США спустили свій прапор над Багдадом, символічно завершивши військову кампанію в Іраку, яка тривала майже 9 років, передавши повноваження щодо безпеки місцевим структурам. У країні залишилося лише 200 військових консультантів.

Хоча останні військовослужбовці коаліції були виведені у грудні 2011 року, на території Іраку залишилися співробітники приватних військових та охоронних компаній (станом на березень 2013 року – 5500 осіб).

Однак іракські повстанські угруповання продовжили озброєну боротьбу проти центрального іракського уряду та розгорівся конфлікт між різними релігійними групами. Після виведення американських військ рівень насильства виріс, групи бойовиків активізували свої дії проти більшості шиїтів населення з метою підриву довіри у шиїтів до уряду та його зусиль, спрямованих на захист громадян власними силами, без безпосередньої американської участі.

6.3. Боротьба з ІДІА

3 грудня 2013 року на зіткненнях по всій західній частині Іраку були задіяні племінні ополчення, іракські сили безпеки та бойовики угруповання «Ісламська держава Іраку та Леванту». На початку січня 2014 року суннітські бойовики захопили Фаллуджу та Рамаді, внаслідок чого більша частина мухафази Анбар опинилася під їх контролем. Після цього іракська армія розпочала наступ на

Анбар, оплот ІДІЛ, з метою приведення регіону під контролем уряду. Самарра була знову захоплена армією 5 червня 2014, в той час як важкі обстріли Фаллуджі послабили сили ІДІЛ. Тим не менш, значна частина бойовиків сховалася в сусідній Сирії.

На початку червня 2014 року сили ІДІЛ розпочали наступ у центральних та північних районах Іраку. 10 червня ними був зайнятий Мосул. Наступного дня ними було взято місто Тікріт і вони заявили про свій намір захопити Багдад.

На початку серпня сили «Ісламської держави» зайняли в Північному Іраку місто Сінджар, населене езидами. ВПС США почали завдавати ударів під силу ІДІЛ.

11 серпня 2014 року, в умовах політичної конфронтації з чинним прем'єр-міністром Іраку Нурі аль-Малікі, який вивів на вулиці Багдада вірні йому підрозділи служб безпеки, які повністю блокували урядову «зелену зону», обраний парламентом президент Фуад Масум доручив сформувати нове уряд Хайдеру аль-Абаді - члену Партії ісламського призову, висуненому на посаду прем'єр-міністра об'єднанням шіїтських партій «Іракський національний альянс гаен».

28 грудня 2015 року багдадська влада повернула контроль над містом Рамаді.

Озброєні угруповання в Іраку організували «Вільну армію Іраку» і зараз підтримують сирійську опозицію у боротьбі проти уряду Башара Асада.

30 квітня 2016 року прихильники шіїтського лідера Муктади ас-Садра увірвалися до будівлі парламенту Іраку, де депутати не змогли проголосувати за новим складом уряду через брак кворуму (розгляд цього питання було вирішено перенести на 3 травня). Почалися масові заворушення: в результаті протестувальники розгромили зал засідань, від рук демонстрантів постраждали депутати, декому вдалося втекти з будівлі через запасний вихід. Пізніше протестувальники залишили парламент увечері і перемістилися однією з площ

всередині урядової «зеленої зони». Військове командування Багдада оголосило надзвичайний стан у місті. Проти протестуючих були застосовані сльозогінний газ та гумові кулі.

З 24 березня 2016 року по 10 липня 2017 року урядові сили Іраку за підтримки США провели операцію зі звільнення Мосула від сил ІДІЛ.

У 2018 році в країні сталася політична криза — дві найбільші політичні сили, які увійшли до іракського парламенту після травневих виборів (шиїтські виборчі блоки «Саїрунгуен» та «Фатахгуен»), не змогли домовитися про поділ міністерських портфелів (каменем спотикання став ключовий пост, глави МВС), паралізувавши роботу законодавчого органу, і шість місяців державний апарат країни неспроможна функціонувати. У жовтні 2018 року на посаді прем'єр-міністра Хайдера Аль-Абаді змінив Аділь Абдул-Махді.

Питання для самоконтролю знань

1. Назвіть умови британо-іракської угоди, підписаної 14 січня 1948 року у Портсмуті.
2. Назвіть причини та характер арабо-ізраїльської війни 1948 – 1949 рр.
3. Охарактеризуйте блок прозахідноорієнтованих держав, що сформувався на у середині 50-тих років на Близькому та Середньому Сході.
4. Надайте характеристику внутрішньої і зовнішньої політики Іраку у 60-тих роках.
5. Визначте головні риси правління Саддама Хусейна.

Рекомендована література

1. Башир А., Сунна Л. С. Близьке коло Саддама Хусейна. СПб.: Амфора, 2006. 280 с.

2. Криворучко А. П., Рощупкин В. Т. Багдадский вождь: взлёт и падение... Политический портрет Саддама Хусейна на региональном и глобальном фоне. М: Проспект, 2008. 305 с.
3. Плеханов С. Кровь на песке. Жизнь и смерть Саддама. М: Журналист, 2007. 191 с.
4. Трикоз Е. Н. Судебный процесс над Саддамом Хусейном в Иракском специальном трибунале. Право и политика. 2006. № 10. С. 66-72.
5. Karsh E., Rautsi I. Saddam Hussein: A Political Biography. New York: Grove Press, 2002. 328 с.
6. Said K. Aburish. Saddam Hussein: The Politics of Revenge. Bloomsbury, 2001. 423 с.

Інформаційні ресурси

1. 16 січня 1991: «Буря в пустелі. Цей день в історії. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/0116M/>
2. Саддам Хусейн. URL: <https://znaimo.com.ua/%D0%A1%BD>
3. Саддам Хусейн: біографія і роки правління. URL: <https://historiwars.narod.ru/Index/XXV/saddam/saddamspravka.htm>
4. Саддам Хусейн: вождь з портрета. URL: <https://iraq.newsru.com/article/10.html> NEWSru, 2003
5. Sheri & Bob Stritof. Marriages of Saddam Hussein. URL: <https://marriage.about.com/od/infamous/p/saddamhussein.htm>
6. The Iraq War player profile: Saddam Hussein's Rise to Power. https://www.pbs.org/newshour/bb/middle_east/iraq/war/player1.html PBS Online Newshour

ТЕМА 7. ІСЛАМСЬКА РЕСПУБЛІКА ІРАН

План

- 7.1. Іран у післявоєнні роки.
- 7.2. «Біла революція».
- 7.3. Ісламська революція в Ірані.
- 7.4. Сучасний Іран.

7.1. Іран у післявоєнні роки

29 квітня 1951 року прем'єр-міністром Ірану став доктор Мохаммед Мосаддик, який представляв інтереси національної буржуазії. Будучи лідером «Національного фронту», Мосаддик вважав, що вивести країну з економічної кризи можна лише шляхом ліквідації Англійської нафтової компанії та націоналізації нафтової промисловості. Питання про націоналізацію було для нього не лише засобом досягнення економічної незалежності Ірану, а й єдиним способом вирішення всіх економічних та політичних проблем країни.

Вважаючи головним і єдиним завданням свого уряду здійснення закону про націоналізацію нафтової промисловості, Мосаддик ставив за мету, як мовилося в законі, «використання доходів від експлуатації цієї промисловості на зміцнення економічної могутності країни та забезпечення загального добробуту та спокою». Аграрне питання, яке було одним з найважливіших завдань повоєнного національно-демократичного руху, але фактично визнавалося зайвим. Але розвиток національно-демократичної боротьби і особливо масові селянські виступи змусили Моссадика восени 1952 звернутися і до аграрного питання.

Проведена урядом Моссадика політика «закритих дверей», економічний курс якої було спрямовано сприяння розвитку експорту традиційних товарів, заохочуваного із єдиною метою отримання іноземної валюти, надходження якої було тоді забезпечене вивозом нафти.

Націоналістична платформа Моссадика забезпечила йому виняткову підтримку як «середніх верств», а й широких народних мас.

Чималу підтримку Моссадику спочатку надала й американська дипломатія, яка прагнула запровадити іранську нафтову промисловість. Багато керівних діячів США вважали за необхідне підтримувати націоналістичний уряд

Моссадика та з побоювання переростання антианглійських виступів в Ірані в соціалістичну революцію. Навіть у березні 1953 року президент США Дуайт Ейзенхауер виступав за утримання Моссадика при владі, оскільки вважав його «єдиною надією Заходу в Ірані».

Але заохочуючи американську експансію в Ірані, розраховуючи на фінансову та технічну допомогу з її боку, країна фактично змінювала одного експлуататора на іншого.

Моссадик прорахувався і про те, що світова економіка не зможе обійтися без іранської нафти і що завдяки цьому Іран отримає можливість її самостійного збуту.

Будучи не здатний повною мірою усвідомити всі наслідки своєї політики, Моссадик виявився беззбройним перед економічним тиском з боку англійського імперіалізму. Здійснивши протягом п'яти місяців після приходу до влади сміливий план повного та беззастережного вигнання з країни АІНК, він водночас прирік нафтову промисловість на фактичну бездіяльність, а державну скарбницю позбавив надходжень від нафти.

Вихід із найгострішої фінансової кризи Моссадик шукав не в оподаткуванні експлуаторської верхівки, а у випуску внутрішніх позик, які, однак, не виправдали його очікувань. Передавши скарбниці більшу частину власного майна, Моссадик вирішив обкласти податком та власність шаха. Шах погодився на більшість вимог Моссадика, а згодом передав під контроль уряди та коронні землі. Але це не могло зміцнити розхитану економіку Ірану.

Втративши фактичний контроль над економічним становищем, Моссадик на початку 1952 висунув неспроможну програму «економіка без нафти». Здійснення цієї програми, спрямованої на збалансування державного бюджету без доходів від нафти, по суті, звелось до підвищення непрямих податків, що лягали всією тяжкістю населення країни.

Посилаючись на необхідність термінового втілення в життя своєї нової програми, а також на опозиційні до нього настрої, що наростають у меджлісі, Моссадик зажадав у липні 1952 року надання йому надзвичайних повноважень, і зокрема поста військового міністра. Ще досі в його руках був портфель міністра внутрішніх справ. Нові вимоги Моссадика натрапили на протидію шаха, і Моссадик оголосив про вихід у відставку. Але після всенародного виступу в Тегерані повернувся до влади, добившись задоволення всіх своїх вимог.

На початку серпня 1952 року Моссадик отримав всю повноту влади у справах економіки, судочинства, адміністрації, фінансів та частково у військовій галузі. Він розпустив сенат, а на початку 1953 вирішив розпустити меджліс, в якому стали посилюватися опозиційні настрої. Посиливши одночасно тиск на шахський двір, Моссадик неодноразово заявляв, що шах має царювати, а чи не управляти. Навесні 1953 року меджлісу пред'явлено вимогу, дати відповідне тлумачення статтям конституції, що стосуються прав.

Зростання опозиційних массадиків настроїв, що особливо посилилися після його антишахських акцій, торкнулося не тільки поміщицької більшості меджлісу, а й більшої частини керівних діячів Народного фронту, з якими прем'єр у міру посилення своєї влади перестав взагалі рахуватися.

Прагнення домогтися зрушень в економічному розвитку країни головним чином за рахунок надходжень від нафти відвернув увагу Мосаддика та його однодумців від інших важливих економічних проблем, а саме від пошуку інших шляхів збільшення національного доходу та більш активного втручання в економічне та соціальне життя країни. Проте, не можна недооцінювати значення надходжень від нафти, як у економічному, і політичному сенсі, оскільки боротьба проти АІНК була боротьбою за ослаблення залежності Ірану від іноземних монополій та за ліквідацію основної зброї імперіалізму в країні.

Почався масовий відхід від Моссадика більшості його колишніх прибічників та попутників. Основною причиною цього було загострення соціально-економічної та політичної кризи і сама політика, яку проводив прем'єр. Країна переживала безпросвітні дні економічного застою та хаосу.

13 серпня 1953 року шах підписав указ про змішування Моссадика з посади глави уряду. Прем'єр відмовився підкорятися указу.

Наступного дня демократичний друк, у тому числі органи Народної Партії Ірану, попередили прем'єр-міністра про можливість перевороту, що допомогло запобігти спробі його арешту в ніч проти 16 серпня. Хвиля антимонархічних виступів, керованих Народною партією Ірану, що захлеснула Тегеран у наступні два дні, знесла навіть шахські пам'ятники в столиці.

Але уряд не знайшов нічого кращого, як обрушитися із репресіями на учасників демократичного руху. Кинувши у в'язницю кілька сотень демонстрантів, воно 18 серпня звільнило заарештованих раніше змовників, які наступного ж дня разом з його колишніми прихильниками взяли активну участь новому, на цей раз перевороті.

У ніч на 19 серпня 1953 року було здійснено державний переворот. Урядові будівлі та радіостанція були зайняті військами, Моссадик та деякі міністри його уряду заарештовані.

Кінець політичної кар'єри Моссадика належним чином увінчав його багаторічну діяльність. У грудні 1953 року Моссадик постав перед військовим трибуналом. На свій захист він заявив, що без утоми боровся проти ворогів Ірану в ім'я його незалежності та створення економіки, що базується не лише на нафтових ресурсах. Влада засудила його до трьох років тюремного ув'язнення за звинуваченням у порушенні статей конституції щодо прав монарха.

Але все-таки ім'я Моссадика в широких колах «середніх верств» ще за його життя оточили ареал боротьби за незалежність і демократію..

На початку 1951-1953 років. представники «середніх верств» зробили, по суті, першу історія Ірану ХХ століття самостійну спробу встановити контроль над урядовим і державно-адміністративним апаратом країни.

Прихід до влади кабінету Моссадика, незважаючи на мирний та конституційний характер, міг стати відправним пунктом революційного зсуву у сфері політичної надбудови. В результаті всього цього прагнення Моссадика зміцнитися при владі і при цьому правильна проведена ним політика, повинна була забезпечити вихід із соціально-економічної кризи, що охопила країну, шляхом збільшення фінансових надходжень від експлуатації, націоналізованої нафтової промисловості.

Чимале значення мало і реформістський за своєю суттю характер основних соціально-економічних заходів нового уряду. Звичайно, такий характер заходів, що проводилися, значною мірою відповідав особливостям суспільного буття та соціальних устремлінь середніх і деяких нижчих верств іранського суспільства.

Таким чином, невдачі, безвиході уряду Моссадика відобразили саме загальну неспроможність пошуків самобутніх шляхів розвитку іранського суспільства на базі збереження його напівфеодальних соціальних основ в умовах бурхливих суспільних змін у сучасному світі.

Після державного перевороту 1953 року в історії Ірану розпочався період зміни економічної, політичної та військової залежності від США та викликаного у зв'язку з цим загострення економічної суспільно-політичної кризи, а також погіршення становища народних мас. 5 грудня 1953 року було відновлено дипломатичні відносини між Іраном та Англією.

Усе це означало відновлення імперіалістичних позицій експлуатації іранської нафти. Порівняно зі становищем, яке існувало до 1951 року, різниця полягала в тому, що тепер американські нафтові компанії досягли ліквідації англійської монополії на експлуатацію іранської нафти та заняли формально

рівні з англійською компанією (по 40%) позиції, а фактично захопили чільну роль. Почався новий етап експлуатації Іранської нафтової промисловості США, балі інтенсивніший, ніж Англією, за якої відбувався ще більший пограбування національного багатства Ірану.

Після подій 1953 року іранський уряд у сфері зовнішніх відносин відкрито відмовився від політики нейтралітету. Зовнішня політика Ірану стала визначатися курсом на тісний союз із США та іншими західними капіталістичними країнами, залученням іноземного капіталу до Ірану та антикомунізмом.

Зовнішня політика Ірану тепер визначалася переважно участю в СЕНТО та військовою угодою зі США. А це викликало непомірне зростання військових витрат та зменшення витрат на розвиток сільського господарства та промисловості.

У державних економічних установах влаштувалися численні іноземні, головним чином американські радники, які отримували дуже високі оклади, безвідповідально витрачали державні кошти.

У сфері зовнішньої торгівлі проводилася політика відкритих дверей, товарів, ввезених із капіталістичних країн. Монополія зовнішньої торгівлі фактично було ліквідовано. Це спричинило катастрофічну пасивність іранського торговельного балансу. Наприкінці 50-х - на початку 60-х років ввезення в країну майже в п'ять разів перевищував вивіз.

Ціни на імпортовані товари піднімалися набагато вище цін на експортні товари, що збільшувало дефіцит товарного балансу.

До кінця 50-х років в економічному відношенні Іран залишався слаборозвиненою країною. Спостерігався застій у більшості галузей промисловості. Попри аграрний характер економіки, Іран було повністю забезпечувати своє населення сільськогосподарської продукцією.

Тяжкі середньовічні умови праці зберігалися на багатьох дрібних підприємствах та в кустарних майстернях. Виплата заробітної плати робітникам часто затримувалася, закони про соціальне страхування та охорону праці існували лише на папері.

Такі згубні наслідки для економіки та соціального становища населення мала політика, проведена після серпневих подій 1953 року. Таке становище країни не могло не позначитися на настроях народних мас, що викликало нескінченні хвилі невдоволення, страйки, демонстрації, масові мітинги.

Наприкінці 50-х на початку 60-х років загострилися відносини верхівки іранського духовенства з урядом та шахом Ірану.

Вищий прошарок духовенства, значна частина якого сама володіла великими земельними угіддями, виступила проти проекту аграрної реформи і розпочала антиурядову організацію з метою переконати іранський народ, що відчуження земель і передбачуваний поділ їх між селянами перебувають у волаючій суперечності із законами ісламу.

Політична ситуація також була нестабільною, один кабінет міністрів змінював інший. Політика, яку вони проводили, не могла навіть меншою мірою послабити гостру політичну кризу, яку переживає країна.

Таким чином, на початку 60-х років Іран перебував у стані глибокої економічної та політичної кризи..

7.2. «Біла Революція»

Страйки іранських робітників, що тривали в середині 50-х років, і окремі виступи інших верств населення з усією очевидністю показали, що ні жорстка політика щодо демократичного і визвольного руху, ні зміцнення зв'язків з імперіалістичними державами не погасили серйозного невдоволення в країні, не призвели до у та міжнародного становища Ірану. Основне джерело невдоволення поряд із тісною залежністю Ірану від імперіалістичних держав коренився в

соціально-економічній відсталості країни, яка базувалася на напівколоніальній структурі господарства та переважали у ньому докапіталістичних формах виробництва.

У зв'язку з цим у другій половині 50-х років перед іранською державою, яка зазнавала серйозних економічних і політичних труднощів, з усією гостротою постало завдання подолання соціально-економічної відсталості, основний шлях ліквідації якої воно бачило в реконструкції господарства та громадського ладу за капіталістичним зразком.

І хоча багато представників правлячих кіл переконалися у необхідності, і навіть неминучості соціально- економічних, і, передусім аграрних, перетворень, здійснення цього завдання зустрічало завзятий протидія серед самих правлячих кіл, і особливо серед великих полуфеодальних поміщиків, ханів племен і вищого духовенства. Спираючись на свою економічну міць і політичний вплив, займаючи сильні позиції в парламенті та адміністративному апараті, вони мали реальні можливості поставити важко подолати перешкоди для будь-яких заходів, що суперечили їх інтересам, і, насамперед для проведення перетворень, що вносили глибокі зміни до суспільного устрою країни.

Проте, у другій половині 50-х років держава розпочала здійснення серії заходів, покликаних підготувати суспільно-політичний ґрунт та адміністративний апарат до проведення соціально-політичних та перетворень.

Державні перетворення протікали за умов поступового посилення влади шаха, який дедалі частіше брав він законодавчу ініціативу і дедалі активніше втручався у функції виконавчої. Відбувалося фактичне обмеження законодавчих прав парламенту та його можливостей нагляду над діяльністю уряду, яка все зростаюче контролювалася самим шахом.

Розцінюючи владу шаха як важливий чинник політичної стабілізації, правлячі кола Ірану всіляко сприяли її посиленню, прикриваючись гаслом

«національної та державної єдності», що уособлювалося нібито в інституті монархії.

Шаху фактично належало право та призначення міністрів, генерал-губернаторів, начальників військових підрозділів, послів та інших представників адміністративного апарату.

Заходи щодо зміцнення централізованого управління та підвищення дієздатності адміністративного апарату створювали передумови для здійснення суспільних перетворень і тим самим забезпечення внутрішньополітичної стабілізації на основі зростання економічного потенціалу Ірану та покращення становища широких верств населення. Проте навіть наприкінці 50-х років державна влада, відчуваючи завзятий опір переважали в меджлісі та різних ланках державного апарату великих напівфеодальних поміщиків, ханів племен і вищого духовенства, показала всю неспроможність у вирішенні питання про здійснення вже давно назрілих радикальних громад.

Державна влада загалом насправді обмежувалася спробами підвищення економічного потенціалу країни шляху виконання великих економічних проектів з допомогою західних монополій.

Період суспільно-політичного та економічного розвитку Ірану у 60-х - першій половині 70-х років ХХ століття ознаменувався вступом Ірану до нової фази історичного розвитку. Це було з тим, що у країні відбувався великий комплекс громадських перетворень, покликаних, з одного боку, забезпечити передумови значного перебудови Ірану, з іншого розрядити внутрішньополітичну обстановку і шляху полегшення становища широких верств населення під час цих перетворень уникнути загострення соціальних суперечностей і повторень подій минулих років. Виконання цих взаємозалежних завдань передбачало здійснення поряд із суспільними перетвореннями тісно пов'язаних з ними великих економічних програм, соціально-культурних проектів, внутрішньо- та зовнішньополітичних заходів.

Початковою ланкою політичних подій, що розгорнулися, були вибори в меджліс XX скликання, що відбулися в серпні 1960 р. на партійній основі. Фальсифікація результатів голосування, масові протести населення, що супроводжувалися зіткненнями з поліцією, змусили шаха анулювати результати голосування та розпустити меджліс.

Проведена в січні-лютому 1961 повторна виборча компанія протікала в умовах бойкоту виборів значною частиною населення. Через війну більшість місць у меджлісі знову отримали полуфеодальні поміщики- противники реформ.

Активізувалися страйкові рухи робітників, демонстрації студентів та вчителів, які висували поряд із економічними вимогами демократичні свободи. Припиняючи народні виступи, шахський двір розпустив і вибраний меджліс, не оголосивши при цьому дату скликання нового.

Розпустивши вдруге меджліс, шах оголосив головним завданням внутрішньої політики проведення аграрних реформ та анти-корупційних заходів. Виконання цього завдання було покладено на «незалежний» уряд Алі Аміні.

Незалежний уряд Алі Аміні ознаменував початок відходу монархії на землевласників. Новим урядом було здійснено арешти високопоставлених військових та цивільних осіб, звинувачених у корупції. В 1962 уряд представило шаху новий аграрний закон, що обмежує маєток поміщиків землями одного села.

Обіцянка реформ була звичайним засобом, якого правлячі кола Ірану вдавалися й у минулому, як у країні створювалася їм небезпечна обстановка. Наприклад, коли в 1921 році в Ірані розгорнувся національно-визвольний антианглійський рух, що загрожував існуванню монархічного ладу, в Тегерані був здійснений державний переворот, який започаткував події, які згодом призвели до царювання правлячої династії Пехлеві. Ті перетворення, які обіцяв новий уряд, залишилися лише на папері.

На початку другої половини ХХ століття після утворення світового соціалістичного табору, краху колоніальної системи імперіалізму і підйому антиімперіалістичного і демократичного руху в ряді колишніх колоній і залежних країн, голосливими деклараціями і обіцянками не можна було заспокоїти іранський народ, що піднімався.

Представники керівних кіл США, з якими іранський шах та його уряд тісно пов'язані, також наполягали на проведенні в Ірані реформ. Під час свого перебування в Тегерані влітку 1962 року на той час віце-президент, а надалі президент США Л. Джонсон роз'яснив правлячим колам Ірану зацікавленість Вашингтона у проведенні соціальних, економічних та політичних реформ. Це було пов'язано з прагненням до встановлення більшої стабільності цієї країни, побоюючись краху режиму, що існував в Ірані, а разом з ним і втратою своїх позицій.

Сформований у умовах у липні 1962 року після відставки А. Аміні уряд близького до шаха А.Алама розробило за вказівкою шаха шість законопроектів про реформи:

- Про проведення земельної реформи на основі закону, прийнятого в січні 1962 року;
- про націоналізацію земель;
- про продаж державних фабрик та заводів для фінансування земельної реформи;
- про зміну закону виборів у меджліс та сенат;
- про участь робітників у прибутках підприємств;
- про створення «корпусу освіти» для боротьби з неписьменністю на селі.

Вирішено було затвердження цих законопроектів провести референдум. Як заявив на прес-конференції 19 січня 1963 прем'єр міністр А. Алам, народ треба переконати в тому, що якщо ці реформи не будуть проведені, то величезні біди обрушуватимуться на голови іранців.

На референдумі, проведеному 26 січня 1963 року, законопроекти були затверджені. Виступаючи у відкритті економічної конференції в Тегерані 27 лютого того ж року, шах заявив, що схвалені законопроекти є «безкровною – білою революцією» і що феодальна система в Ірані буде ліквідована протягом 30 років.

Потім до перших шести законопроектів про реформи було додано ще шість. Це законопроекти про створення «корпусу охорони здоров'я» для надання медичної допомоги сільському населенню, про створення «корпусу тарвідж» («корпусу впровадження» нових сучасних методів ведення сільського господарства), про створення «ханейе энсаф» («будинків справедливості»)- громадських судів розгляду та вирішення дрібних позовів та суперечок. Також законопроекти про націоналізацію водних джерел, про ухвалення програми реконструкції міста та села з метою підвищення рівня життя населення. Надалі до 12 згаданих пунктів програми реформ до кінця 1975 року додали ще п'ять пунктів: «розширення власності на промисловість», боротьба зі спекуляцією та корупцією, безкоштовне навчання в середніх та вищих школах, безкоштовне харчування дітей до дворічного віку, загальне соціальне страхування, включаючи сільське населення.

Цю програму реформ в офіційних колах Ірану називають "білою революцією", або ще "революцією шаха та народу".

Найважливішою у цій програмі була земельна реформа. В Ірані вона була поділена на три етапи. Заходи щодо великих земельних власників, викуп державою надлишків землі понад одне село і розпродаж їх селянам-орендарям, є першим етапом. А заходи щодо врегулювання відносин між дрібними та середніми поміщиками та селянами, які орендували та обробляли їх землі трьома способами, встановленими доповненнями 1963 року до закону про земельну реформу, називаються другим етапом земельної реформи. Програма третього

етапу передбачала розділ та продаж земель поміщиків та приватних вакфів, які оброблялися селянами на базі оренди.

Варто зауважити, що здійснення програм першого та другого етапів аграрної реформи супроводжувалося помітним підвищенням реальних доходів селян. Але навіть ці перетворення не призупинили процес зубожіння і руйнування трудящих села.

Всі ці та аналогічні проекти відображають яскраво проявився наприкінці 60-х - початку 70-х років дедалі більше зміцнюючі свої позиції в аграрній політиці іранського уряду курс, спрямований на вирішення завдань розвитку в іранському селі шляхом розширення діяльності великих господарств.

Початок земельної реформи та указ шаха від 2 березня 1963 року про надання жінкам виборчих прав нарівні з чоловіками були вороже зустрінуті великими землевласниками та духовенством.

Великі напівфеодальні поміщики та хани племен, чинили відкритий опір аграрній реформі. Вони звинуватили уряд у антиконституційних діях, які позбавляли, за їхніми словами, закон про реформу юридичної сили. Релігійні лідери заявили про невідповідність реформи розпорядженням ісламу. До незадоволених реформою також приєдналося рух інтелігенції, студентства, службовців, торговців, ремісників і робітників, очолюваних Національним фронтом. Вони виступали проти здійснення перетворень за умов безпарламентського режиму.

Спочатку великі поміщики намагалися саботувати виконання закону та не допустити вилучення у них надлишків землі шляхом оформлення документів на володіння землею на своїх родичів, а потім перейшли до відкритого опору. Так, наприклад, у дні мусульманської жалоби 5-8 червня 1963 року в Тегерані, Кумі, Ширазі, Тебрізі та інших містах відбулися масові антиурядові демонстрації, викликані проповідями духовенства, що використовувало невдоволення, яке перебувало у тяжкому становищі населення. Ці виступи були придушені

військами та танками, які відкрили стрілянину по демонстрантах, що призвело до численних жертв.

Уряд зустрічав інші труднощі під час проведення земельної реформи. Виникли серйозні труднощі з її фінансуванням. Земельна реформа проводилася повільно, оголошені спочатку терміни не виконувались. Вона не внесла докорінних змін у становище переважної більшості селян, колишні напівфеодальні відносини переважно продовжували існувати. Водночас реформа була ударом по великому феодально-поміщицькому землеволодінню та феодальним відносинам на селі.

Так економічний вплив великих феодалів у селі та країні було підірвано. Проте становище більшості селян мало поліпшилося. Купивши на виплат невеликі ділянки землі, вони повинні були виплачувати протягом 12-15 років великі платежі в розмірі приблизно рівні вартості орендної плати, яку до реформи вони повинні були виплачувати поміщику.

Аграрні перетворення, однак, не призвели до встановлення в іранському селі «соціальної справедливості», під прапором якого вони проводились.

У разі прискорення розвитку капіталізму селянські господарства виявилися приреченими на руйнування, тим більше що період значного зростання доходів від нафти держава взяла курс на заохочення великих приватних капіталовкладень у сільськогосподарське виробництво, відмовляючись від допомоги дрібним селянським господарствам. Була також спроба створення великих агропромислових комплексів за участю іноземних фірм. Однак результати подібної політики виявилися плачевними як в економічному, так і в соціальному відношенні. Таким чином, земельна реформа була не в змозі вирішити завдання забезпечення населення Ірану продовольством. Вона не змогла також суттєво покращити становище переважної більшості селян, феодальна експлуатація яких замінюється капіталістичною. Перед поміщиками, що переходять на

капіталістичні методи господарювання відкрилися сприятливіші умови у розвиток їх господарств.

Що ж до розвитку промисловості, то вона наприкінці 60-х – на початку 70-х років зробила значний крок уперед. З'явилися нові, сучасні галузі промисловості, зокрема важкої промисловості - металургійна, машинобудівна, нафтохімічна, газова та інші. Іран почав рух від аграрної країни до країни індустріально-аграрної.

Особливий упор шах робив на розвиток промисловості, бажаючи перетворити країну до кінця століття на «п'яту індустріальну державу світу». Цієї мети величезною мірою сприяв постійний попит на нафту, що багаторазово зріс у 70-ті рр. н. внаслідок енергетичної кризи.

Важливою рисою іранської економіки цей період було те, що у промисловості та сільському господарстві, значно зміцнювалися позиції іноземного капіталу. Характерно було й те, що перетворення торгового капіталу промисловий капітал майже не торкнувся його нижчі верстви. Великодержавна політика у поєднанні з тісною прив'язкою іранської економіки до світового капіталістичного господарства і нереальними планами шаха зумовила безладність і хаотичність господарського розвитку Іран, що чітко виявилися в середині 70-х років і в першу чергу на матеріальному становищі широких народних мас. Відносна соціальна та політична стабільність протягом усього пореформеного періоду підтримувалася за допомогою заходів, що проводилися державою в життя за рахунок доходів від нафти.

Проте вже в середині 70-х років виявилось різке зростання дефіциту платіжного балансу безпрецедентна інфляція, що досягла 20-30% і сильно позначилася на доходах значної частини населення країни, що завжди залишалися нижчими за прожитковий мінімум. Тяжке похмілля після райдужного сп'яніння уряд відчув вже наприкінці 1975- початку 1976 років, коли

країна, що стала раніше міжнародним кредитором, виявилася змушеною вдатися до зовнішніх позик.

Ізольованість від суспільства, протиставлена йому, монархічна влада в Ірані однаково порушила проти себе всі суспільні верстви, і в боротьбі проти неї створилася спільна платформа для більшості соціальних і політичних сил. Колишні напівфеодальні поміщики, селяни, робітники, інтелігенція, середні міські верстви та представники духовенства влилися в антимонархічний блок.

Свої панівні позиції протягом 60-х-першої половини 70-х років правлячий режим підтримував за допомогою прийомів, випробуваних протягом багатьох століть іранської історії. Організуючи різні силові центри, що спираються на групові особисті зв'язки, і ставлячи їх у відносини взаємної залежності та контролю, суперництва та конкуренції, монархія шляхом «стабілізуючого конфлікту» врівноважувало вплив усіх цих центрів. Але за зовнішнім добробутом ховалися приховані вибухонебезпечні процеси.

У своєму конкретному прояві основне протиріччя іранського суспільства виступало як невідповідність політичного режиму, його внутрішньої та зовнішньої політики потреб його подальшого національного розвитку.

Особливості внутрішнього розвитку, міжнародного становища Ірану у своєму взаємному поєднанні зумовили особливу гостроту, глибину та розмах подальших політичних подій, що стали у своєму безпосередньому прояві відображенням кризи «білої революції» та її режиму.

Безперечно, реформи допомогли країні подолати її соціально-економічну відсталість. Але вони мали цілу низку негативних рис. Хоча Іран за темпами економічного зростання займав друге місце в Азії після Японії, а часом навіть обганяв її, його розвиток був органічним і рівномірним. Одні галузі розвивалися прискорено, за іншими спостерігався застій.

У політичному житті країни з'являлася подальша тенденція посилення особистої влади шаха, Все вироблену у промисловості сировину йшла експорту,

у країну йшов величезний потік імпортованих товарів. І вже у 70-х роках виявилось різке зростання дефіциту платіжного балансу та інфляції.

Різко зріс з початку 70-х років фінансовий потенціал іранської держави був широко використаний для форсованого зростання великого приватного капіталу. В результаті швидко зростала питома вага сучасних промислових та торгових підприємств, а також закладів у сфері обслуговування, що належать представникам великої промислово-фінансової буржуазії. Так само швидкими темпами збільшився обсяг і розширилися функції приватного банківського капіталу. Це серйозно вдарило в інтересах ремісників, дрібних торговців, господарів дрібних майстерень та інших засновників у сфері обслуговування. Багато хто з них розорився.

Погіршення соціального та матеріального становища незаможних верств населення призвело до появи в середині 70-х років симптомів соціального та політичного бродіння.

Шахський режим відповів на це посиленням авторитарних методів управління та посилення репресій проти незадоволених верств населення. У країні панував лютий терор.

На початку березня 1975 року за вказівкою шаха діяльність усіх, навіть лояльних до режиму партій була припинена. Таким чином, у країні було створено однопартійну систему в особі Партії відродження іранського народу.

Різко негативну роль багато галузей економіки Ірану зіграло багаторазове збільшення військових витрат, які почали з'їдати 26- 28 % державного бюджету. Шах надавав армії першочергового значення, розглядаючи її як найважливіший інструмент своєї внутрішньої та зовнішньої політики.

В Ірані відбувався небачений в історії країни розгул казнокрадства, корупції та незаконних фінансових операцій. Марнотратство та надзвичайна розкіш були відмінними рисами життя іранської правлячої верхівки.

До 1977 року виявилися серйозні проблеми економіки країни. У березні 1977 року інфляція перевищувала рівень попереднього року на 30%, а ціни зросли на 40%.

Матеріальне становище трудящих погіршувалося, що викликало наростання невдоволення широкого загалу політикою уряду, ставав явним провал багатьох соціальних та політичних реформ. У країні виникли симптоми революційної ситуації.

Опинившись не в змозі впоратися з економічними та соціальними проблемами, шахський режим посилив репресії щодо незадоволених жителів країни. Проте репресії не змогли зупинити виступи проти влади. Посилення авторитарних методів правління викликало відкрите невдоволення демократичних кіл.

Студентські заворушення, січневі масові виступи в м. Кумі, тебрізьке повстання ознаменували початок соціально-політичної кризи в Ірані.

Таким чином, так звана «біла революція» не в змозі була вирішити багато проблем іранського суспільства. Чи не покращилося становище селян, феодальна експлуатація яких замінюється капіталістичною, також не вирішена проблема забезпечення населення продовольством. Хід і результати розвитку сільського господарства та промисловості ще раз підтвердили неможливість досягти ефективного зростання виробництва та більш-менш нормального функціонування всього економічного організму країни в умовах соціальної відсталості та за односторонньої орієнтації Ірану на західні держави.

7.3. Ісламська революція в Ірані

Характер здійснюваної шахським режимом у 60-70-х роках індустріалізації призвів до утворення господарської структури не здатної функціонувати без прихильності до світового капіталістичного ринку. Наприкінці 70-х років Іран

забезпечував за рахунок імпорту 70 % потреб промисловості у сировині та матеріалах, 80 % у машинному обладнанні, 57 % у будівельних матеріалах.

Загалом номенклатура частин, що ввозяться, і компонентів промисловості налічувало приблизно 240 тисяч найменувань. Країна не забезпечувала себе продовольством. За останні чотири роки існування шахського режиму на імпорт продовольства витрачалося 2-2,5 млрд доларів на рік. Іраном ввозилися також і багато найменувань найважливіших продуктів харчування.

Зростання нафтових доходів у 1970-і роки призвело до великих соціальних потрясінь та політичної напруженості. В Ірані, як і в інших країнах, відбувалася міграція бідних селян у великі міста. Інфляційний бум початку десятиліття до 1977 року змінився періодом спаду ділової активності. Економічна криза переросла в політичну революцію з тієї причини, що режиму не вдалося створити політичну базу серед представників середніх класів, найманих працівників і студентів, тобто. серед груп, чисельність яких значно зросла за чверть століття, після відновлення влади шаха в 1953 році. Уряд шаха знищив і заборонив незалежні політичні партії, профспілки та професійні асоціації. У 1975 воно створило єдину державну партію, Партію відродження, щоб поставити під безпосередній контроль впливових та численних ринкових торговців та релігійну верхівку шіїтів. Відчуження основних соціальних класів, старих та нових, призвело до швидкого краху старого порядку.

Збереження традиціоналістських настроїв серед населення, посилена ідеологічна обробка в реформістському дусі його промислового ядра, найжорстокіші репресії проти ліво-демократичних організацій, політика систематичної політичної стерилізації освіченої частини середніх міських верств, особливо інтелігенції, невсипущий контроль над армією. Все це сприяло висування на авансцену політичного життя духовенства, позиції якого найбільшою мірою були ущемлені світськими реформами.

У той же час, коли шах Мохаммед Реза упивався ідеями «білої революції», один з його лютих ворогів постійно висловлював абсолютну впевненість у тому, що година відплати гримне, народ повстане і змете монархію. Аялтолла Рухолла Муссаві Хомейні свято вірив у життєву істину, наділену віршем священного Корану: «У всякого народу - своя межа; і коли прийде їхня межа, то вони не сповільнять ні на годину і не прискорять»..

Він ненавидів «білу революцію», що відкрила країну, що розкладає вплив, «бездушного матеріалізму», «ганебного атеїзму» та «невірних іноземців». Вона сприяла руйнуванню релігійних та національних традицій народу, перетворенню людей на безглузких наслідувачів «західного способу життя» з його жагою до споживання та панування.

Ідолу «білої революції» він протиставляв свій ідеал «ісламського правління» та «ісламського суспільства», прообраз яких сягав часів пророка Мохаммеда та імама Алі. Верховним тлумачом священного закону, вищим координатором діяльності всіх органів управління, духовним вождем, який здійснює практичну владу, повинен бути правитель із числа найавторитетніших релігійних діячів - факіх. Його роль подібна до ролі пророка та імамів, його завдання підготувати народ і країну до дня пришествя шіїтського месії- 12 імама - Махді, таємниче зниклого в останній третині IX століття і за переказом прихованого на небі, щоб, повернувшись у день «Страшного суду», встановити на землі на вічний час царство істини та справедливості. В очікуванні цього дня духовенство має брати активну участь у політичному житті, бути сторожами закону, суспільної моралі та соціальної справедливості.

В ісламському суспільстві всі верстви населення повинні жити, як брати, єдиною мусульманською громадою, де багатій зобов'язаний допомагати бідняку і кожен - піклуватися про сусіда. «Не будь гнобителем, не будь гнобленим»- ось девіз, яким керуватимуться всі члени громади. Шлях до впровадження «ісламської соціальної справедливості» пролягає через усі пори життя людей,

відновлення ісламських моральних відносин, загальний повернення до неминучих цінностей мусульманської релігії-благочестю, скромності, поміркованості. Для цього необхідно здійснити «ісламську революцію», що починається поваленням шахського режиму і завершується встановленням влади духовенства. І здійснити «ісламську культурну революцію», яка передбачає боротьбу проти всіх супротивників мусульманських релігійно-культурних та соціальних програм, продавців та споживачів алкогольних напоїв та наркотиків, жінок, які відмовилися носити вказаний канонами ісламу одяг, та інших порушників ісламського «морального кодексу». Тільки за допомогою таких заходів можна домогтися морального вдосконалення мусульманської громади, очистити її від впливу «західного способу життя», що насаджується десятиліттями.

Не менше значення має знищення іноземного, і особливо американського, впливу, викорінення наслідків проникнення в країну буржуазної масової культури, що сприяє поширенню західної вседозволеності та занепаду традиційних моральних підвалин. Але оскільки небезпека для мусульман виходить не тільки від «матеріалістичного Заходу», а й від «атеїстичного Сходу», у боротьбі проти однієї з «наддержав» не слід спиратися на підтримку іншої. Порятунком мусульман у самоізоляції, у пошуках власного, «третього шляху» розвитку. Багато вчених сходознавців задавалися питанням: що викликало до життя ці погляди як би вирвалися з середньовіччя і зі швидкістю кулі, що увірвалися в ХХ століття. Можливо, відповідь на це питання криється у політиці самого Мохаммеда Реза шаха. Його політика створила сприятливий ґрунт для піднесення всенародного руху, і для «ісламської революції» зокрема.

Для широких мас населення у духовних цінностях ісламу втілювався той комплекс факторів морального, етнічного, гуманістичного та соціального порядку, в якому висловився їхній протест проти беззаконня та свавілля, аморальності та корупції, деградації особистості та відчуження влади від мас.

Що ж до самого духовенства, волею долі що опинився на чолі всенародної боротьби, воно насамперед виступала за збільшення соціально економічних умов свого існування та утвердження своєї політичної гегемонії. Протягом 1978 року «ісламська революція» духовенства, покликана здійснити ці не рекламовані мети, ще виступала як один із потоків у загальному струмені всенародної боротьби і міг змінити народного характеру революції.

Аятолла Хомейні, лідер духовенства, який у ході антимонархічної боротьби на чолі народної революції, вважав, що основні завдання «ісламської революції» можуть бути і вирішені лише після повалення монархічного режиму.

Революційний всенародний рух в Ірані був спрямований проти монархічного режиму та проти політики американського імперіалізму. Імперіалістичні кола відразу ж побачили в цьому русі серйозну загрозу своїм військово-стратегічним та нафтовим інтересами і тому поспішили будь-що загальмувати розвиток масової боротьби, направити в потрібне їм русло. Зовнішня політика США, процес формування їхнього ставлення до подій в Ірані стали фактором, що активно впливає на іранську внутрішньополітичну ситуацію. Протягом травня 1977-1978 років до лав опозиції вливалися переважно студенти, кваліфіковані фахівці, дрібні торговці та частина духовенства. До липня до них приєдналися міські фабричні та будівельні робітники.

З жовтня 1977 року майже не припинялися демонстрації, і навіть страйки студентства великих університетів та більшості вищих навчальних закладів країни. У відповідь на це влада закрила багато ВНЗ.

Активну діяльність розгорнула релігійна опозиція. Висланий ще в 1964 році з Ірану і живий в імміграції в Іраку, аятола Р. Хомейні не переставав відтоді виступати проти шахської тиранії та засилля американського імперіалізму.

Розгорнуті країни останніми місяцями 1977 року демократичний рух ознаменувало перехід революційної ситуації до своєї вищої фази - загальнонаціональної політичної кризи. Революційна ситуація переростала у

революцію. 9 січня у «священному» місті Кумі на заклик духовенства відбулася демонстрація, в якій брали участь майже 4 тис. студентів релігійних навчальних закладів та їх однодумців; вони вимагали скасування авторитарної монархії та заміни її конституційним правлінням. Демонстрація закінчилася кровопролиттям: військами було вбито десятки та поранено сотні людей.

Події Кумі з'явилися практично початком народної революції Ірані. Після розстрілу демонстрації, що відбулася там, через кожні 40 днів (відповідно до мусульманського звичаю відзначати кінець жалоби) на боротьбу піднімалися одні міста за іншими. У боротьбу включалися дедалі нові верстви населення. Характерною рисою народного руху на цьому етапі було поступове залучення до нього населення, виступи якого проходили поки що загалом, руслі організованих духовенством релігійних ход і маніфестацій. Але мали випадки та самостійних дій.

Кульмінаційним пунктом першого етапу народної революції в Ірані стали масові демонстрації на початку вересня 1978 року. Водночас майже у всіх великих містах країни, що охопили сотні тисяч, а Тегерані близько 1 млн. людина.

8 вересня поступаючись тиску військових-прихильників «жорсткого курсу», уряд оголосив воєнний стан у 12 містах. Декілька годин потому в Тегерані відбулися нові демонстрації, в ході яких їх учасники виявили разючу самопожертву і готовність прийняти мученицький вінець, завішані шийтськими святими. Війська потопили демонстрації у крові. У народі цей день називали "Харків".

Незважаючи на військовий стан та масові розправи влади, результатом яких були тисячі жертв, народний рух практично не затихав на жодний день. Почався другий етап революції: поряд з демонстраціями, що тривали, основною формою боротьби стали страйки робітників і службовців нафтової та іншої галузей промисловості, транспорту, банків, приватних установ, викладачів і студентів.

Усі соціальні верстви висували як економічні, а й політичні вимоги: скасування військового стану, звільнення політичних ув'язнених, забезпечення всіх права і свободи. Зріло свідомість необхідності повної ліквідації монархічного режиму. Рух охопив майже всю країну, паралізувавши майже всі економічні центри. Витік капіталів з Ірану оцінювався західною пресою 50 млн. доларів на день. Припинення експорту нафти за короткий час коштувало скарбниці кількома мільярдами доларів.

Переплетення антимонархічних та антиімперіалістичних настроїв у народному русі знайшло відображення у звичайному для гасел демонстрантів у листопаді – грудні 1978 року словосполученні американський шах. Були підпали і погроми ірано-американських установ, поширювалися листівки виселення всіх іноземців із країни. У грудні розпочався масовий «вихід» американських громадян з Ірану.

Наприкінці грудня 1978 року було скоєно формування цивільного кабінету, яке взяв він Ш. Бахтіяр. Західний друк розцінив доручення шаха Бахтіяру очолити уряд як відчайдушну спробу утриматися на престолі навіть ціною відмови від значної частки влади.

4 січня 1979 року ще до формування кабінету, Бахтіяр виступив на прес-конференції з обіцянкою скасувати закони воєнного часу, запровадити свободу печатки та партійної діяльності, звільнити політичних ув'язнених, скасувати САВАК, вийти з військового блоку СЕНТО. Щодо шаха Бахтіяр повідомив, що він незабаром поїде за кордон «на лікування», а за його відсутності країною будить правити регентську раду. В Ірані та за кордоном мало хто був упевнений, що місія Бахтіяра увінчається успіхом.

З кінця 1978 року революційні сили почали застосовувати серйознішу тактику, що свідчить про можливість переходу до збройних засобів боротьби. В армії почастишали випадки непокори солдатів наказам, дезертирства та відкриті бунти. Проте Бахтіяру вдалося сформувати уряд.

Більшість із проголошених 4 січня заходів новий уряд став відразу ж проводити. Шах залишив країну лише після того, як меджліс великою кількістю голосів затвердив новий законний уряд. Функції глави держави були передані регентській раді із семи призначених шахом членів. З цих подій першої половини січня 1979 можна датувати новий, третій етап народної революції, на якому влада опинилася в руках представника помірною прозахідного крила світської опозиції.

Основний зміст нового етапу революції становило протистояння двох політичних платформ: програми Хомейні, що передбачає продовження народної революції «знизу» аж до створення «ісламської республіки», та програми Бахтіяра, спрямованої на здійснення «революції згори», що обмежує рух ліберально-демократичними рамками.

Примітною рисою третього етапу революції стало поступове виникнення країни двовладдя. Поруч із безсилим урядом Бахтіяра, лише номінально підтримуваним армією та навіть США повсюдно створювалися революційні ісламські комітети, найчастіше зі штаб-квартирами в мечетях.

Після 1 лютого, коли в Тегерані було створено Тимчасовий комітет ісламської революції, який одержав у народі назву «Комітету Хомейні», в країні остаточно оформився другий центр влади.

Народний рух прийняв яскраво виражений революційний характер, забезпечений рішучими виступами населення використовує такий засіб боротьби як загальний страйк. Фактично безперервний страйковий рух охопив понад 3-4 млн.робітників та службовців, які вирішили продовжувати страйки та демонстрації до повної перемоги, тобто до встановлення в країні республіканського режиму.

Уряд Бахтіяра фактично було зметено хвилею революційного руху. Проте прем'єр уперто чіплявся за владу, використовуючи як козир підтримку армії, хоча її лояльність кабінету ставала номінальною.

1 лютого 1979 року Хомейні прибув до Тегерана. Революційні маси надали йому захоплений прийом і виявили готовність до бою з контрреволюцією. Хомейні особисто кілька разів рекомендував своїм прихильникам спокій, витримку під час демонстрацій та страйків та категоричну відмову від застосування зброї. Така тактика керівників революції пояснюється, поза сумнівом, прагненням уникнути громадянської війни.

5 лютого Хомейні оголосив про створення Тимчасового революційного уряду на чолі із Базарганом. Політична боротьба перемістилася з вулиць до кулуарів парламенту, де Хомейні намагався викликати масові відставки, щоб позбавити уряд Бахтіяра легальної основи. Проте питання про владу вирішилося інакше.

До 9 лютого монархія в Ірані фактично вже була повалена, і реальну політичну обстановку визначала майже негласна, але вкрай жорстока боротьба за владу, за заповнення шаха, що створився після втечі політичного вакууму. Як показали наступні події, головними учасниками цієї боротьби були Базарган з Бахтіяром і навіть не збройні сили, що фактично вирішили результат революції. Сутичка розгорнулася між клерикалами-прихильниками аятоли Хомейні і теократичного ладу, табором лівих сил Ірану - табором багатоликим і роз'єднаним розбіжностями, що склалися більш ніж 30 організацій та груп.

Коли ввечері 9 лютого в Тегерані з'явилися грізні ознаки близького повстання, хомейністи не мали в своєму розпорядженні ініціативи в рішеннях і діях. Увечері 9 лютого 1979 року підрозділи шахської гвардії «безсмертних» вчинили напад на навчальну базу військово-повітряних сил під Тегераном, які брали участь у народних демонстраціях. Цей напад, який у разі успіху міг стати прологом військового перевороту, спровокував збройне повстання у столиці. Тієї ж ночі загони моджахединів і федаїнів оточили базу, вступили в бій з шахською гвардією і до ранку 10 лютого завдали їй важкої поразки.

Факти свідчать, що повстання відбулося стихійно, без згоди та керівництва політико-релігійної опозиції.

Вранці 10 лютого конкретні прикмети повстання з'явилися у всьому місті. З багатьох місць чулися постріли, кулеметні черги майже на кожній вулиці височіли барикади.

Події 10 лютого розвивалися дуже швидко. У лавах збройних сил заглибився розкол, що намітився раніше. Частина військовослужбовців, головним чином сержантський і старшинський склад - фактично дезертувала, відмовившись коритися наказам генералітету та вмовлянням Хомейні залишитися в казармах.

Багато фактів говорили про розкол армії. Велика група військовослужбовців опублікувала в газетах заяву, в якій висловлювала свою солідарність із повсталим народом.

11 лютого тегеранське повстання набуло вирішального етапу. Цього дня ввечері мала відбутися обумовлена заздалегідь таємна зустріч начальника генерального штабу Каребагі з Ісламською революційною радою. Але коли збройні зіткнення попередньої ночі зірвали зустріч, генерал з власної ініціативи скликав на нараду Вища військова рада збройних сил, що не збиралася багато років, у складі 50 воєначальників. У ході короткої наради Каребагі домогся згоди генералів на оголошення про нейтралітет армії на підставі «братства з народними масами», що викликало тріумф серед народу.

Протягом найнапруженішої доби тегеранського повстання - 11 лютого - були захоплені всі головні опорні пункти шахського режиму. Військові гарнізони, поліцейські дільниці, майже всі державні установи та міністерства. Було заарештовано багато прихильників шахського режиму.

"Тимчасовий оперативний штаб" на чолі з Таваккоті став зранку 11 лютого головним координаційним органом захоплення влади прихильниками Хомейні. Їхнє завдання полягало в тому, щоб не допустити зміцнення та озброєння лівих груп, та підготувати ґрунт для переходу до наступного етапу – створення

структури нової адміністрації, що керується безпосередньо з резиденції Хомейні та штаб-квартири ісламської революційної ради, плюс збереження збройних сил.

Остаточне захоплення влади прихильниками Хомейні відбулося наступного дня – у понеділок 12 лютого. Тоді було взято гарнізон Салтанатабад, де знаходилися штаб-квартира САВАК та низка американських військових об'єктів, а також аеропорт Мехрабад. Бахтіяр таємниче біг, і в його канцелярію офіційно перебрався Базарган. Новий прем'єр-міністр першим указом призначив начальника генерального штабу, трьох своїх заступників та тимчасового начальника поліції.

Однією з найважливіших заяв, переданих 12 лютого по радіо та телебаченню, стало нове звернення аятолли Хомейні. Лейтмотивом його став заклик здавати новій владі зброю, захоплену в арсеналах та військових частинах.

Таким чином, революційне чуття народних мас вивило їх за рамки встановлених релігійним керівництвом форм боротьби і підвело до розуміння необхідності використовувати збройні методи як єдиний засіб, здатний призвести до негайного повалення старого режиму.

«Ісламська революція» нерозривно пов'язана з провалом реформ, проводячи які шах, його оточення та американські радники анітрохи не зважали ні на народ, ні на його традиції та звичаї. Соціальний вибух був неминучим.

Ісламську революцію можна визначити як антимонархічну, антиімперіалістичну та антиамериканську за основною спрямованістю, за характером, рушійними силами методами боротьби як народну, за керівною роллю духовенства та організаційно-ідеологічною основою як ісламську.

Революція в Ірані поставила на порядок денний питання створення системи органів державної влади, яка б змінила державний апарат шахського режиму. Процес створення системи цих органів виявився складним та суперечливим.

Як відомо, в антишахському русі брали участь різні соціально-класові сили, кожна з яких переслідувала у революції власні цілі. Оскільки в ході

революції іранське духовенство на чолі з Хомейні стало загально визнаним лідером та керівною силою антишахського руху, його вплив на процес формування нових органів влади виявився вирішальним. У лютому 1979 року Хомейні вітали як політичного та духовного наставника іранського народу. Була сформована Ісламська революційна рада з 15 членів, яка керувала країною разом із тимчасовим урядом на чолі з Мехді Базарганом, лідером Руху за свободу Ірану. 1 квітня того ж року країну було проголошено Ісламською Республікою Іран. У грудні набула чинності нова конституція, яка оголосила Хомейні довічним факіхом (керівником). У ній вища влада була офіційно закріплена за Хомейні (після його смерті – за його наступником), а прерогативи громадянської політичної влади – за Президентом, Прем'єром та Меджлісом. З прийняттям цієї Конституції було узаконено встановлення країни теократичного режиму з його атрибутами і пороками. Ісламська республіканська партія (ІПБ) стала фактично правлячою партією країни.

1 квітня 1979 року після референдуму, у якому було запропоновано питання: “За монархію чи ісламську республіку?” - аятолла Хомейні проголосив початок правління Аллаха в Ірані. Країна отримала назву - Ісламська Республіка Іран, а влада втілювала в життя програму ісламізації суспільних та сімейних відносин, освіти та управління.

Ісламський образ правління від початку припускав безроздільне панування духовенства і жодною мірою не є суверенітет народу. Практичні кроки духовенства з втілення у життя цієї теорії багато в чому визначили характер політичного розвитку Ірану після повалення монархії.

Було багато дискусій про те, яким шляхом йти до досягнення поставленої мети. Деякі посилалися на досвід СРСР, інші на досвід США, але все ж таки перемогла думка, що в Ірані повинен бути свій шлях розвитку. Ідеали незалежності, породжені ісламською революцією, знайшли своє вираження у курсі «Ні захід, ні Схід, а ісламська республіка», який визначає відносини Ірану

з іншими країнами особливо з сусідами. І цим Іран убезпечив себе від двох «наддержав». Було розірвано низку військових та цивільних договорів зі США та іншими західними державами, закрито багато іноземних банків та компаній.

У республіці керівництво шиїтів, зуміло перетворити організації, створені в ході революції, на свою опору. Як свою збройну опору служителі релігії створили Корпус вартових ісламської революції, під їх контролем опинилися органи поліції та жандармерії, а також армія. Виниклі на підприємствах та в установах органи самоврядування були перетворені керовані мулла «ісламські комітети» за участю підприємців. Разом із територіальними комітетами при мечетях вони становили низову базу нового режиму.

Вважається, що Хомейні повернув Іран у середньовіччя, відродивши якийсь «первісний іслам». Це дуже спірне твердження. Ні Коран, ні шариат нічого не говорять про ісламську республіку з президентом, парламентом та імамом, що стоїть над усією державною конструкцією, хоча шиїтський напрямок допускає різні типи державного устрою.

7.4. Сучасний Іран

Ісламська революція 1979 року під керівництвом аятолли Хомейні докорінно змінила спосіб життя іранців. Незважаючи на те, що в ХХ столітті шахи династії Пехлеві перетворювали Іран на світську державу, орієнтовану на Захід, а пізніше на Сполучені Штати Америки, проте Іран став ісламською республікою. Ісламська революція для Ірану означає досягнення незалежності, або розвиток незалежності, встановлення більшої, ніж раніше, соціальної справедливості.

Відповідно до прийнятих іранським шиїтським духовенством поглядів, завдання відродження "істинного ісламу" лежить, перш за все, на тій частині відданого цій ідеї мусульманського духовенства та віруючих. Вони мають бути

готові покласти всі свої сили і навіть пожертвувати життям заради всесвітньої ісламської революції.

Офіційна ідеологія Ісламської Республіки Іран особливо наполегливо пропагує тезу про те, що єдиним повністю відповідним фундаментальним ідейно-політичним основам ісламу рухом стала саме ісламська революція в Ірані. Революція, яка розпочиналася антишахськими виступами іранського духовенства на чолі з аятоллою Хомейні у 1963 році, що призвела до повалення монархії та встановлення ісламської республіки у 1979 році.

Іран багато в чому складна країна, вона багатонаціональна, тому складна і релігійна ситуація. Населення Ірану сповідує іслам, зороастризм, християнство, буддизм, іудаїзм. Але все ж таки прихильники ісламу становлять 98% населення країни, з них 95,7% сповідують іслам шіїтського штибу, який відповідно до шахської конституції, є державною релігією. Релігія в Ірані є чинником об'єднання, чинником формування національної самосвідомості. Для Ірану релігія, невидима влада, влада духовенства, яка стоїть завжди поруч із державною владою. "Мулотократія" - так дослідники стали називати режим, що склався в Ірані.

Аятолла Хомейні, який помер 1986 року, досі свято шанують усі іранці. Його портретами прикрашені міста та селища, офіси всіх державних та приватних установ, а часто й будинки іранців. Імам Рухома Мусаві Хомейні увійшов в історію не лише як вождь ісламської революції в Ірані, духовний та політичний керівник Ісламської республіки Іран. Він увійшов в історію і як найбільший богослов, перу якого належать десятки книг, трактатів, статей з різних проблем ісламської теології, а також зборів віршів. У концентрованому вигляді свої погляди на майбутнє країни імам Хомейні виклав у заповіті, який було оголошено після його смерті. У ньому він виклав своє розуміння проблем, що стоять перед іранським суспільством, дав накази та рекомендації щодо продовження справи ісламської революції.

За 10 років правління Хомейні відбулися серйозні зміни у надрах самої теократії, що стрімко продовжуються після його смерті: суспільство стало повно протиріч, які на початку революції не існувало і яке принесло з собою духовенство. Після смерті Хомейні протиріччя в ешелонах влада стала наростати ще швидше.

Революція в Ірані викликала серйозне занепокоєння в центрах капіталістичної системи, що побоюються втратити це важливе джерело енергоресурсів.

Одразу після приходу тимчасового революційного уряду Ірану за коштами одноразових політичних та економічних акцій продемонструвало свою відмову від участі у світовому капіталістичному бізнесі. Іран відмовився від військово-політичного партнерства з імперіалізмом, від посередництва та послуг іноземних монополій у продажу нафти. У відповідь на це країни Заходу, США оголосили Ірану економічну блокаду, припинивши ввозити в країну необхідні товари та вивезення продукції, що приносить немалі капітали.

Шіїтське духовенство, що прийшло до влади в результаті ісламської революції в Ірані, буквально з перших днів свого правління почало активно проводити курс, спрямований на експорт ідей ісламської революції. Для реалізації цієї політики практично у всіх відомствах Ісламської Республіки Іран із перших днів її існування стали створюватися спеціальні органи. Однією з найефективніших у плані став Відділ національно- визвольних рухів, створений за особистою вказівкою самого Хомейні.

Прийнявши жорсткий імперіалістичний курс і розробляючи свою стратегію господарського розвитку, сили, що прийшли до влади, почали з повного заперечення тієї економічної структури, яка була створена при шаху. При цьому вони виходили з про принципів ісламського шляху економічного розвитку: створення самозабезпечуючого господарства при закритій економіці.

Однак стратегія розвитку Ірану цим шляхом, прийнята Тимчасовим революційним урядом і колами, що опинилися при владі, внаслідок проголошення в листопаді 1979 року ісламська республіка Іран, виявилася непослідовною та суперечливою.Порушення господарських взаємин між центрами світового капіталізму та Іраном призвели до економічних, соціальних труднощів усередині країни. Тоді як капіталістичні країни без особливих труднощів відшкодували іранську нафту постачанням з інших країн.

З початку 80-х років ХХ століття відносини ісламської республіки Іран із країнами Західної Європи переживали період занепаду. Політичні та культурні контакти були практично припинені. Економічне співробітництво, активно що розвивалося попередні десятиліття, перебували залежно від внутрішньополітичних і зовнішньоекономічних чинників. Таке становище пояснювалося політикою ісламського керівництва, що висунув після революційний період антизахідні гасла і спровокували захоплення американських заручників, а потім розв'язали ірано-іракську війну. Відповіддю на ці дії став розрив США відносин із Іраном та оголошення йому економічної блокади, до якої приєдналося і європейське співтовариство.

Націоналізація великої промисловості та банківської системи, конфіскація активів іноземних банків та компаній. Активне втручання держави в економіку країни, заходи щодо ослаблення залежності іранської промисловості від імпорту, суворий контроль за внутрішнім та зовнішнім ринком робили економіку Ірану малопривабливою для ділових кіл Заходу.

Іранський народ так і не домігся того, на що сподівався, здійснюючи революцію. Мулотократія ввела країну у стан перманентної соціально-економічної кризи. Наприкінці 1988 року з офіційних даних центрального банку Ірану випливало, що при населенні в 49, 5 млн. чоловік 12 млн. іранців живуть нижче за поріг бідності, 22 млн. існують, не «зводячи кінці з кінцями», лише трохи менше 12 млн. чоловік. живуть за умов ненадійної забезпеченості. При

цьому за час після революції кількість мільйонерів, за офіційними даними, збільшилась у сім разів. Можливо, Іран стоїть перед новим витком соціальних виступів.

Ідея «ісламської республіки» просвічується здебільшого полум'я ісламізації побуту залежно від політичних маневрів заможних. Головні атрибути цього побуту - суворий ісламський одяг для жінок, що уособлює «високі моральні якості», і не голені особи у чоловіків, що символізують постійну «революційну готовність».

Останнє десятиліття принесло Ірану очевидні успіхи у зміцненні політичної системи та економічного базису суспільства. Ідеї іранської шиїтської революції, тобто. ідея та ідеологія "третього шляху" побудови соціально спрямованої держави на основі верховенства духовної влади та ісламських принципів соціальної справедливості, отримали свій чіткий образ та реалізацію. За збереження найбільш консервативних суспільних цінностей - приватної власності, свободи підприємництва, засад сім'ї та національних традицій - багато в чому вирішено завдання боротьби з бідністю та злиднями.

Наразі Іран не орієнтується на жодну з країн. В Ірані умовах часткової міжнародної економічної ізоляції та певного опору консервативних кіл здійснено радикальну економічну реформу.

Послаблення у сфері суспільного та приватного життя стали проводитися ще більш енергійно з обранням у 1997 році двома третинами населення нового президента Ісламської Республіки Іран – С.М.Хатамі. Було прийнято програму перекладу національної економіки на вільний від ісламських соціально-популістських обмежень та експериментів розвиток, заходи щодо відкриття іранського внутрішнього ринку для зарубіжних кредитів та інвестицій. Також робилися кроки зі зняття деяких жорстких ісламських обмежень та регламентацій у галузі культури та мистецтва.

Водночас, така лінія дій не означає, що прагматичне іранське керівництво взяло курс на демонтаж самого ісламського ладу. Відмовитися від ісламізації у сенсі глибокого впровадження у свідомість іранців ідеї необхідності продовження існування фундаменталістської держави, зміцнення його інститутів, ідеології, моралі тощо. неспроможна ніхто з представників правлячого шіїтського духовенства, бо це означало б кінець та його влади, втрату впливу духовництва у суспільстві. Це, зокрема, пояснює, чому нинішній президент ІРІ, як і раніше його попередник, не поспішає проводити свою ліберальну, багато в чому орієнтовану на відновлення відносин із Заходом та США лінію.

У 1998 році меджлісом прийнято розраховану на 20 років програму під назвою "Економіка без опори на доходи від експорту нафти".

Вона передбачає поступове їхнє збільшення за рахунок не нафтових джерел. Згідно з програмою, щорічні валютні доходи збільшаться у 2016 році.

Іран на сьогоднішній день має динамічну економіку і зацікавлений у розвитку добросусідських та взаємовигідних відносин з багатьма країнами. Стабільність економіки Ірану дозволяє йому акуратно розплачуватися зі своїми зовнішніми кредиторами.

Нафта і газ - це основне багатство, на яке спирається Іран, але в даний час акцент робиться на розвиток і розширення не нафтових джерел доходів.

Після революції 1979 року у повсякденне життя країни почали активно впроваджуватись ісламські норми, і ця тенденція була закріплена також конституційно. За ст. 4 «усі цивільні, кримінальні, фінансові, економічні, адміністративні, культурні військові, політичні та інші закони та встановлення мають бути засновані на ісламських нормах». Варто зазначити, що й останнім часом цей конституційний принцип не втратив своєї значущості.

Ісламізація в Ірані досягла свого піку до середини 80-х років, коли буквально все життя країни було зосереджено на виконанні вимог Хомейні та правлячого

духовенства, захищати ісламський лад на полях війни з Іраком, нещадно викорінювати внутрішню "контрреволюцію", протистояти підступам і змовам ісламу". Ще однією вимогою для іранського суспільства було свято дотримуватися гасла "Ні Схід, ні Захід, а ісламська республіка", йти на самопожертву та матеріальні позбавлення, на відмову від демократичних свобод і прав людини задля збереження "завоювань ісламу", "справедливого ісламського ладу" та т.п.

Знадобилося відносно небагато часу, щоб величезні людські жертви та економічні збитки від війни, від політики самоізоляції і "опори на власні сили", наростання невдоволення народу утисками і свавіллям влади, а також надії тегеранських правителів, що не відбулися, на швидке поширення у світі "ісламської революції" стали явно виявлятися. Що змусило Хомейні та його оточення шукати шляхи виходу з військово-політичного та соціально-економічного безвиході. Все це робилося на шляхах поступової еволюції іранського ісламського режиму у бік згладжування крайнощів та негативних наслідків спроб тотальної ісламізації. Цей процес проходив в умовах складного переплетення різних, найчастіше протилежних, тенденцій та напруженого протиборства, що діють в Ірані та поза його політичними силами.

У політичній системі Ірану всі органи влади, все населення країни підпорядковане догмам ісламу. Духовний лідер обирається вузьким колом людей, а чи не всім народом. За Конституцією, духовний лідер - це, перш за все людина, що в повному обсязі володіє знаннями в галузі ісламу.

Теократична модель форми державного устрою та структури органів влади була розроблена аятоллою Хомейні ще в період його перебування у вигнанні в Іраку. Розроблена Хомейні структура органів влади передбачає встановлення теократичного способу правління, у якому світська і духовна влада нероздільні. Вся законодавча та судова влада зосереджується виключно у руках духовенства. Парламент не наділений жодною владою і є дорадчим органом.

Керівником держави, що контролює діяльність усіх законодавчих, виконавчих та судових органів, є найвища духовна особа - факіх. Вища державна посада належить президенту, який очолює виконавчу владу.

Вищий орган законодавчої влади - однопалатний меджліс складається з 268 депутатів, які обирають населення на 4 роки. Виборче право надається всім громадянам, які досягли 20 років (жінкам це право надано лише у 1963). Законом передбачено позбавлення виборчих прав військовослужбовців, віровідступників від ісламу, жебраків, осіб невизначених занять, політичних та кримінальних злочинців.

Виконавча влада здійснюється урядом – кабінетом міністрів. Судова система включає: Верховний касаційний суд, апеляційні, губернські та світові суди.

Сучасна політична ситуація у Ірані непроста. Не всі гілки влади згодні одна з одною, не всі згодні з характером реформ і темпами зростання рівня життя в країні.

В іранському суспільстві сьогодні є дві великі політичні групи, які мають відносно різні позиції. Перша група, відома як консерватори, наголошує на збереженні в суспільстві релігійних і традиційних цінностей.

Інша група, що представляє реформаторів, переконана в тому, що за збереження ісламських традицій необхідно приділити більше уваги сучасним тенденціям. Наше суспільство сьогодні неоднорідне, це радше строкатий політичний конгломерат, який перебуває у стані політичної та культурної конкуренції. А там, де є конкуренція, завжди виникають перешкоди і перешкоди.

Реформатори акцентують увагу на таких цінностях, як права людини, демократія, рівноправність статей, індивідуальна свобода, закликаючи прийняти їх як загальний принцип. Консерватори, не проти прийняття цих цінностей, бо вважають, що ці поняття мають глибоке коріння в ісламі. Однак вони не згодні з тим, щоб механічно переймати ці цінності в тому вигляді, в якому вони існують

на Заході. З погляду ісламу, індивідуальна свобода людей Заході існує у формі абсолютної неприборканості. В Ірані про це зараз багато сперечаються.

У грудні 2006 року іранський меджліс вирішив підписати міжнародну конвенцію з прав жінок. Це викликало демонстрацію протесту релігійних діячів у місті Кум. Після цього рішення меджлісу було накладено вето. Проблема у тому, деякі пункти конвенції суперечили положенням ісламу.

Реформатори переконані, що можна створити синтез ісламських положень і конвенції. Консерватори із цим не згодні. Вони вважають, що конвенція нехтує особливостями східних народів. Специфіка ісламського підходу така, що права чоловіка та жінки визначаються виходячи з їх фізичних та психічних відмінностей. Це протистояння переважно має характер наукової дискусії, а чи не політичної боротьби.

Найбільші зміни відбулися у відносинах Ірану із зовнішнім світом. Іран став членом Соціально-економічної ради ООН. Він складається з 54 членів і щороку оновлюється на одну третину. Іран був обраний до його складу серед 18 нових країн.

В даний час йде процес зміни зовнішньополітичної стратегії країни, в якій фактично військовий аспект (мета Ісламської республіки Іран) - експорт ісламської революції, перетворений на культурно-цивілізаційний. Але, незважаючи на складні взаємини в даний час з деякими країнами, Іран прагнути до розширення співпраці, насамперед із країнами європейської співдружності в галузі економіки та промисловості. Варто зазначити, що відносини Ірану з країнами Заходу завжди були визначальними у зовнішньополітичному курсі країни. В обмін Іран надає цим країнам пільгові умови для інвестицій. Західні гроші потрібні Ірану, насамперед для реконструкції нафтопромислів та створення нових виробничих потужностей.

Останніми роками зовнішньополітичний курс Ірану дає свої позитивні результати. Вирішення проблем та розбіжностей з різними державами на основі

«діалогу та логіки» сприяє взаєморозумінню та покращенню відносин між країнами. Іран став більш відкритим, привітно приймає в себе іноземних туристів, йде на контакти з багатьма державами. Здійснюється девіз, проголошений президентом, М. Хотамі, - «налагодження діалогу між культурами та цивілізаціями».

Протистояння Ісламської республіки Іран США з осені 1979 року по теперішній час історично виявилось виправданим лише з однієї точки зору, воно показало і США, і всьому світу, і іранському народу, що ісламська республіка Іран здатна проводити справді незалежну зовнішню політику. Політику, вільну від необхідності лавірувати між двома чи кількома державами.

Протистояння зі США коштувало і стоїть Ісламській республіці Іран великих втрат у розвитку економіки. Іран позбавив себе, можливо, найважливішого джерела отримання техніки та технологій, необхідних, насамперед для розвитку нафтовидобувної промисловості: це ціна, яку Іран заплатив за свою незалежну від США політику.

Необхідно зазначити, що Іран, як і раніше, дуже ласий шматочок для Заходу за багатьма показниками: запасами стратегічної сировини, промисловим потенціалом і структурою, географічним, стратегічним становищем та іншими показниками. Саме тому самостійний, незалежний політичний курс цієї країни викликає він вогонь критики, економічних та інших санкцій і загроз.

Ставлення заходу до Ірану сьогодні зовсім інше, ніж 5 років тому. Європейський Союз нещодавно майже підписав угоду, яка вивела б цю країну на новий рівень взаємовідносин з країнами Європи, проте угода не була підписана через те, що були політичні заперечення, в основному з боку США. Причини цього: Іран підозрюється у підтримці тероризму, у тому, що домагається отримання ядерних технологій, є претензії до порушення прав людини і за Іраном не помічено прояву активної позиції у врегулюванні близькосхідного конфлікту.

Всі ці причини є суто політичними, хоча договір мав торговельно-економічний характер.

На жаль, якщо США не згодні з якимось варіантом розвитку подій, то навіть Європейський Союз не може приймати самостійного рішення щодо тих чи інших країн. Приклад Ірану це доводить. Будь-які претензії на незалежну, самостійну політику зустрічатимуть різке несхвалення.

Проблему атомної зброї в Ірані сьогодні надто політизовано. Багато хто вважає, що ця проблема є лише приводом для тиску на Іран із боку західних країн.

Звичайно, больовими точками у відносинах Ірану зі світовим співтовариством залишається підтримка ісламських організацій, що визначаються Ізраїлем та США, як терористичні та програма створення атомної енергетики, що здійснюється не без допомоги Росії.

І хоча Іран заперечує плани створення ядерної зброї, виключати таку можливість не можна. Іран знаходиться між Ізраїлем з одного боку, Індією і Пакистаном з іншого, що мають ядерні технології або бомби, але на відміну від Ірану не є учасниками ДНЯЗ.

Найважливішим аспектом багатогранної проблеми ісламської республіки Ірану та світових наддержав є аспект визначення Іраном свого ставлення до них як до держав ядерних. Цей аспект ускладнюється тим, що на захід від Ірану і на схід від нього є держави, які мають ядерну зброю (Пакистан, Індія, Китай, Ізраїль). Вказана обставина робить зрозумілою занепокоєність Ірану відсутність у нього ядерної зброї.

Безвідносно того, чи стане Іран ядерною державою чи ні, фундаментальні національні інтереси Ірану роблять необхідним розглядати можливу появу цієї зброї у неї лише як фактор, що сприяє зосередженню зусиль держави у розвитку економічного та соціального потенціалу країни.

Америка зацікавлена у дестабілізації, ослабленні країни, зміні існуючого режиму. Для цього розробляється ціла система програм та заходів. Судячи з

вищезгаданих факторів ситуація може стати досить нестабільною, і не виключено докорінну зміну обстановки в країні.

Ще недавно, у світі створювалися сприятливі умови для інтеграції Ірану в міжнародне співтовариство, для розвитку та поглиблення відносин із країнами Азії та Європи. Необхідно, щоб іранський уряд більш активно скористався ситуацією, що склалася, що має важливе значення не тільки для міжнародного престижу Ірану, але, насамперед, для економічної та політичної стабільності країни.

Якщо уряд Ісламська Республіка Іран не зможе закріпити і зробити незворотними нинішні тенденції, що заохочуються ним, якщо в соціально-економічному та зовнішньополітичному становищі країни невдовзі не відбудуться відчутні позитивні зміни, то там можуть переважати все ще впливові і налаштовані на рішучі дії прихильники ісламів. Тоді діяльність, спрямована на експорт ісламської революції та підтримку міжнародного тероризму в ім'я досягнення панісламістських ідеалів створення світової мусульманської громади, знову стане на чільне місце іранської зовнішньої політики.

Наслідками такого курсу стала б ще більша дестабілізація обстановки у регіоні Середнього та Близького Сходу, наростання напруженості у Середній та Центральній Азії. Неминуче була б жорстка реакція на це з боку провідних світових держав, що означатиме значне загальне погіршення обстановки у світі. Розвиток подій в Ірані в 70-90 роки нашого століття показало, що активне використання політичного потенціалу мусульманської релігії духовенством та пов'язаними з ним політичними колами, впровадження, у тому числі й силою, політизованого ісламу як офіційна ідеологія теократичної авторитарної держави можуть на якийсь час стати факторами, які визначають відносну стійкість соціально-політичної системи. Вона створюється з урахуванням фундаменталістського ісламського світогляду рамках " ісламського правління " .

Можливо, що на сучасному етапі розвитку, міцність ісламського республіканського ладу в Ірані зараз залежить від збереження видимості єдності духовенства, недопущення ослаблення до небезпечної межі, спільно підтримуваного цим станом пріоритетного впливу всього комплексу ісламських факторів в оболонці існуючого режиму на соціально-політичне життя Ісламської Республіки Іран.

Тести для самоконтролю знань з теми

1. Назвіть причини "Арабської весни":

- а) діяльність терористичних організацій і рухів;
- б) корумповані авторитарні режими;
- в) високий рівень бідності й безробіття населення.

2. З іранською революцією пов'язують поширення ...

- а) соціалістичного реалізму
- б) релігійного конформізму
- в) ісламського фундаменталізму
- г) мусульманського демократизму

3. Іранський шах, що прийшов до влади внаслідок військового перевороту.

- а) Ясир Арафат
- б) Анвар Садат
- в) Мохаммед Реза Пахлеві
- г) Аятола Хомейні

4. Суть "білої революції" в Ірані полягає у ...

- а) становленні військової диктатури

- б) проведенні ліберально-демократичних реформ
 - в) проведенні соціалістичних перетворень
 - г) модернізації країни та подоланні феодальних пережитків
5. У 1980 - 1988 рр. Іран вів тривалу війну з:
- а) Іраком
 - б) Туреччиною
 - в) Кувейтом
 - г) Саудівською Аравією
6. "Арабська весна" розпочалася в:
- а) грудні 2014 року
 - б) січні 2010 року
 - в) лютому 2013 року
 - г) грудні 2010 року
7. Що стало поштовхом до початку масових протестів під час "Арабської весни":
- а) незаконне ув'язнення мирних мітингувальників
 - б) вбивство місцевого журналіста Сеїда Алі Хаменеї
 - в) самоспалення місцевого торговця овочами Мохаммеда Буазізі

Рекомендована література

1. Арабаджян А. З.Иран. Власть, реформы, революции (XIX-XX вв.). М.: Наука, 1991. 125 с.
2. Иранская революция 1978-1979 гг. Причины и уроки. М.: Наука, 1989. 556 с.

3. Дэниел Амманн. Нефтяной король. Секретная жизнь Марка Рича = Daniel Ammann. The King of Oil: The Secret Lives of Marc Rich. М.: Альпина Нон-фикшн, 2018. 236 р.
4. Иран: Ислам и власть. М.: ИВ РАН: Крафт+, 2002. 277 с.
5. Работы по исторической географии и истории Ирана. М.: Вост. лит., 2003. 663 с.
6. Наследие Ирана. М.: Вост. лит., 2002. 391 с.
7. Иран между Британией и Россией: от политики до экономики. СПб.: Алетейя, 2009. 173 с.
8. Наджафов Г. Иран и государства Южного Кавказа. Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/>
9. Беккин Р. Иран: опыт исламизации экономики. Центральная Азия и Кавказ. 2006. № 4 (46). <https://cyberleninka.ru/>
10. Эйвазо Д. Интересы безопасности и геополитическая активность Ирана в Центральной Евразии. Кавказ и глобализация. 2009. URL: <https://cyberleninka.ru/>
11. Джонстон У. Культурная политика Ирана в республиках Центральной Азии и Южного Кавказа после 1991 года. Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 4 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/>
12. Месамед В. Ирано-туркменские отношения в эпоху перемен. Центральная Азия и Кавказ. 2007. № 4 (52). URL: <https://cyberleninka.ru/>
13. Додихудоев Х., Ниятбеков В. Таджикистан – Иран: достижения и перспективы сотрудничества. Центральная Азия и Кавказ. 2008. № 2 (56). URL: <https://cyberleninka.ru/>

Інформаційні ресурси

1. 40 років тому в Ірані відбулась ісламська революція. URL: <https://www.dw.com/uk/40-%D1%80%D0%BE%8F/a-47466727>

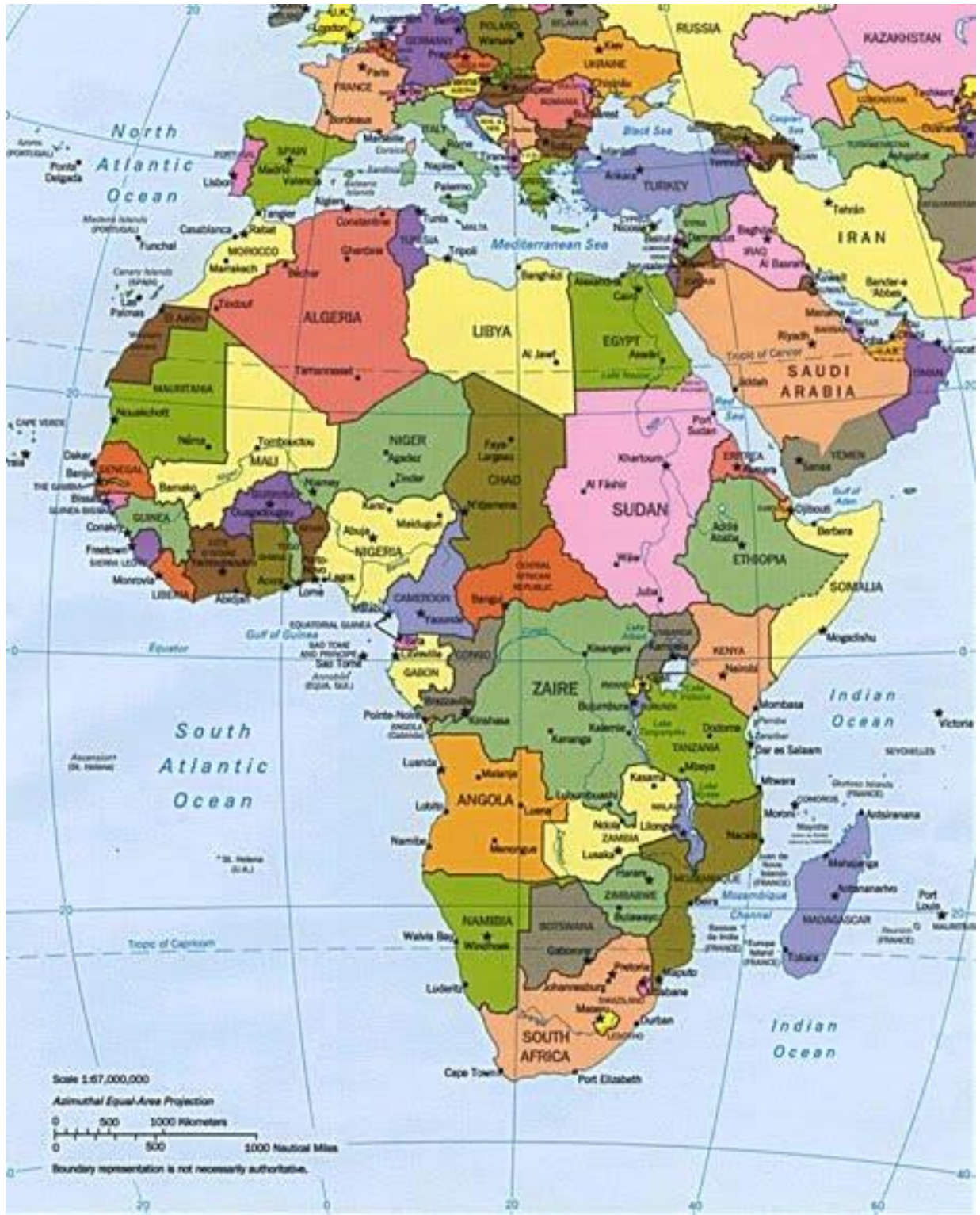
2. Ісламська революція в Ірані. URL:
<https://znaimo.com.ua/%D0%86%D1%81%96>
3. Ісламська революція: між шахом та аятолою. URL:
<https://www.bbc.com/ukrainian/media-47205616>
4. Ісламська революція. Іран: початок ери Ібрагіма Раїсі. URL:
<https://bintel.org.ua/analytics/politics/islamska-respublika-iran-pochatok-eri-ibragima-raisi/>
5. Мандрівка у таємничий Іран, батьківщину персів. URL:
<https://varosh.com.ua/podorozhi/mandrivka-u-tayemnychuj-iran-batktivshhynu-persiv-rozpovid-andriya-shekety/>
6. Організація Іранської революції. URL:
https://uk.wikihol.ru/wiki/Organizations_of_the_Iranian_Revolution
7. Рухолла Мусаві Хомейні. URL:
<https://artsandculture.google.com/entity/m06jsx?hl=uk>
8. Цей день в історії: 1 лютого 1979 року: Аятола Хомейні. URL:
<https://www.jnsm.com.ua/h/0201M/>

ТЕМА 8.

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ АФРИКИ ТА СТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ КРАЇН

План

- 8.1. Питання деколонізації африканських країн.
- 8.2. Соціалістичний шлях розвитку.
- 8.3. Гана (Золотий Берег).
- 8.4. Алжир.
- 8.5. Країни Тропічної Африки.
- 8.6. Південно-африканська республіка (ПАР).

8.1. Питання деколонізації африканських країн

У ході деколонізації в африканських держав виникли загальні проблеми:

- відсутність власного політичного досвіду;
- збереження традиційної основи суспільства – племінних зв'язків, общинно-кланових структур самоврядування;

- наявність меж, визначених не етнічними чи природними чинниками, а колоніальними захопленнями європейців, і збереження цього стану після здобуття незалежності. В результаті цього родинні народи і племена виявилися розділеними державними кордонами, а ворогуючі між собою об'єднані в одну державу, що спричинило криваві міжплемінні зіткнення і громадянські війни, які продовжуються аж до сьогодні;

- пошук моделей оптимальної політичної структури та економічного розвитку;

- вплив атмосфери «холодної війни» на утворену верхівку, що прийшла до влади. Цей вплив виявлялося у цьому, що Захід підтримував в Африці деякі одіозні режими, оскільки ті виступали проти поширення комуністичної ідеології. Зокрема, навіть найслабший натяк на те, що влада в країні може перейти до рук комуністів, фактично на сто відсотків гарантував підтримку Сполученими Штатами будь-яких диктаторів. Останні ж діяли майже виключно в племінних, кланових, особистих, іноземних інтересах, тільки не на користь народу своїх держав.

Здобувши незалежність, народи Африки набули права вибирати собі політиків, але насправді вони часто виявлялися демагогами, стурбованими лише владою та власним впливом.

У процесі модернізації практично виявилися невикористані досягнення, яких країни Африки домоглися, перебуваючи в колоніальній залежності. Рішення африканських лідерів відмовитися від багатьох досягнень

колоніального минулого своїх країн пояснювалося тим, що колишні метрополії оголошувалися ідеологічним ворогом, зв'язок з яким неможливий у принципі.

8.2. Соціалістичний шлях розвитку

Прагнення національної незалежності вимагало політики, менш залежної від колишніх метрополій. Така політика штовхала африканські держави до вибору альтернативної моделі розвитку. Прикладом такої моделі у цей період був Радянський Союз.

На чолі багатьох африканських держав стали національні лідери, які вважали себе антиімперіалістами, соціалістами та друзями СРСР, особливо якщо Радянський Союз надавав їм будь-яку допомогу. До таких політиків можна віднести Квамі Нкрума в Гані, Секу Турі в Гвінеї, Модібо Кейто в Малі та Патріса Лумумбу в Конго.

Прорадянськи налаштовані лідери прагнули покласти край відсталості своїх країн, у яких сільське господарство переважало над промисловістю; вони вводили централізоване планування, брали курс індустріалізацію, скорочували імпорт чи зовсім відмовлялися від цього. За відсутності ресурсів і належних умов у кращому разі ці експерименти не завершувалися нічим, а в гіршому — призводили до жахливих катаклізмів: розрухи, голоду, громадянської війни.

Багато істориків головну причину відсталості африканських країн вбачають у колоніалізмі.

Ключовою проблемою для африканських держав ставало питання про те, що потрібно для того, щоб перетворити бідні країни у квітучі. Прийдешньому ХХІ столітті потрібно було відповісти, чи потрібно для цього лише просте копіювання економічних методів, або такий процес торкнеться і культурного, і соціального середовища.

8.3. Гана (Золотий Берег)

Гана була однією з перших держав тропічної Африки, які отримали незалежність. Становлення цієї держави є типовим прикладом непростого процесу деколонізації.

Першим президентом країни в 1960 р. став К. Нкрума, у своїй внутрішній і зовнішній політиці, що орієнтувався на СРСР і Китай. Він був переконаний у необхідності некапіталістичного шляху розвитку, за що 1962 р. удостоївся Міжнародної Ленінської премії. Нкрума вважав, що економічні проблеми можна вирішити політичними засобами.

Гана мала багаті ресурси. Завдяки високим цінам на золото, боксити, какао-боби, тут були накопичені валютні резерви. Рівень економічного розвитку в рамках ринкового господарювання можна було закріпити і навіть підвищити. Але Нкрума здійснив націоналізацію промисловості, кооперацію по-марксистськи, прагнучи до прямого керівництва державною економікою, що швидко призвело до краху: борги зростали, кредити, отримані від радянського уряду на сільське господарство та будівництво промислових об'єктів, були використані неефективно. Становище посилювалося падінням у 1960-х рр. світових цін на какао та розтратою валютних резервів. Тим часом Нкрума повірив у своє найвище призначення, прихильники зверталися до нього "Спаситель". Авторитарні методи правління президента Гани викликали незадоволеність населення країни. У 1966 р. внаслідок військового перевороту Нкрума був повалений і помер у вигнанні.

За цим последовала серія сменявших друг друга военных хунт и слабых гражданских правительств. Проводился курс на развитие частного предпринимательства.

В июне 1979 года младшие офицеры во главе с капитаном ВВС Джерри Ролингсом совершили очередной переворот, в ходе которого был убит

командующий армией Ганы генерал Н. Одарти-Веллингтон. Захвативший власть революционный совет объявил о проведении чистки, в ходе которой были расстреляны многие прежние политические деятели, чиновники и старшие офицеры. 18 июня 1979 были проведены парламентские выборы, победителем была объявлена Национальная народная партия (левой ориентации, объединившая многих последователей К. Нкрумы), которая получила 68 из 140 мест в парламенте, помимо неё туда прошло ещё 5 партий.

Однако ННП, несмотря на левую ориентацию, не ликвидировала частный сектор экономики и поощряла иностранные инвестиции в Гану. Недовольные этим, офицеры во главе с Джерри Ролингсом, совершившие переворот 1979 года, устроили новый переворот 31 декабря 1981 года. В 1982 году были образованы народные трибуналы, занимавшиеся новыми чистками политиков, чиновников, предпринимателей.

В 1990 году было объявлено о начале перехода к гражданскому правлению. В 1992 году была принята новая конституция страны, предусматривающая многопартийность, тогда же был снят запрет на деятельность политических партий. В ноябре-декабре 1992 года в стране прошли первые президентские и парламентские выборы на многопартийной основе. Президентом был избран Джерри Ролингс, бывший председатель временного совета национальной обороны (ВСНО), правивший Ганой на протяжении 19 лет. В декабре 2000 года новым президентом избран Джон Куфуор. В 2004 году он был снова избран на этот пост. В декабре 2008 года новым президентом был избран, а 7 января 2009 года вступил в должность социал-демократ Джон Атта Миллс.

После кончины Джона Атта Миллса в июле 2012 года к власти пришёл вице-президент Джон Драмани Махама, ставший четвёртым президентом четвёртой Республики Гана. В декабре того же года он выиграл президентские выборы.

На очередных выборах 7 декабря 2016 года Джон Драмани Махама проиграл представителю Новой патриотической партии Нане Акуфо-Аддо, который 7 января 2017 года вступил в должность

8.4. Алжир

У процесі деколонізації Африки найгострішу проблему склали території, де проживало багато європейців. Насамперед, йдеться про французьку колонію Алжир.

Європейці у 1830-1954 рр. багато зробили для розвитку Алжиру – збільшили площу оброблюваної землі в 10 разів, французькі медичні служби практично ліквідували малярію, черевний тиф, значно зменшили відсоток дитячої смертності серед місцевого населення. З мільйона європейців лише 20 % були французами: на заході переважали іспанці, на сході – італійці.

У алжирському суспільстві панували расові забобони. "Французи зневажають іспанців, які зневажають італійців, які зневажають мальтійців, які зневажають євреїв, і всі разом зневажають арабів", - зазначав сучасник. Після Другої світової війни французький уряд у разі загибелі європейців в Алжирі вживав вкрай жорстких заходів. У травні 1945 р. було вбито 103 європейця. У відповідь французькі війська бомбардували та обстріляли алжирські села, що призвело до загибелі близько 6 тис. осіб. Після Другої світової війни багато демобілізованих з французької армії арабів повернулися і знайшли свої будинки зруйнованими, а сім'ї вбитими. Саме ці колишні сержанти склали керівництво Фронту Національного Визволення (ФНП).

У 1954 р. у країні під гаслом "Алжир для алжирців" почалося повстання. На відміну від інших володінь Франції, які отримали незалежність (Туніс і Марокко), Алжир юридично вважався не колонією, а «заморським департаментом» країни. Саме тому всі французькі партії розглядали Алжир як невід'ємну частину Франції. Французький шовінізм активізував дії алжирських екстремістів.

Влітку 1955 р. ФНП перейшов до тактики геноциду - вбивати всіх французів, незважаючи на вік і стать. Незабаром війна перетворилася на змагання з терору.

Особливою жорстокістю відзначався французький генерал Жак Массю, який надав своїм солдатам абсолютну свободу дій, щоб очистити Алжир від ФНП. Вперше з 1789 р. у французькій армії було знято обмеження на тортури. Нові, що просочуються у Францію, про те, що робить армія в Алжирі, почали впливати на настрої, що панували у французькому суспільстві. З 1957 р. багато французів дійшли думки, що незалежність Алжиру неминуча. Цей конфлікт між бажаннями і дійсністю і призвів до того, що 13 травня 1958 р. генерал Жак Массю і командувач військ генерал Рауль Салан підняли в Алжирі протиурядовий заколот, що мав на меті недопущення незалежності. Цей заколот підштовхнув до внутрішньополітичних змін у Франції - 1 червня 1958 Національні збори затвердили Ш. де Голля як глава уряду з особливими повноваженнями.

Франція не змогла забезпечити захист своїм союзникам-алжирцям, яких ФНП звинуватив у зраді, адже лише у французькій армії служили 210 тис. алжирців. Лише невелика їхня частина змогла виїхати до Франції, а решта — до 150 тис. — після відходу французів було вбито. Алжирські лідери пізніше визнавали, що «зробили brutальний прорахунок». Передбачалося винищення цілих сімей, коли пощади був навіть дітям. Незважаючи на всі прорахунки та помилки, які приписували де Голлю, його величезний авторитет під час алжирської кризи врятував Алжир від військової диктатури, а Францію — від громадянської війни.

У вересні 1959 уряд Франції визнав право алжирців на самовизначення, проте цей хід був зустрінутий французькими колоністами і «правими» в багнети, двічі влаштовувалися великі антиурядові заколоти з метою припинити процес передачі політичної влади місцевому населенню. Переговорний процес завершився підписанням 18 березня 1962 угод про припинення вогню та самовизначення Алжиру шляхом референдуму (Евіанські угоди). Під час

референдуму (1 липня 1962), в Алжирі явка становила 91 %, за самовизначення Алжиру проголосувало 99,7 % тих, хто з'явився, а мови у Франції розділилися приблизно порівну, разом вийшло 64 % «за». Урядом Франції негайно визнало результати референдуму. Відповідно до раніше досягнутих домовленостей у 1964 р. Франція вивела свої війська, до 1 липня 1967 евакуювала військові бази в Сахарі, у лютому 1968 евакуювала військово-морську базу в Мерс-ель-Кебірі. Економічні активи великих французьких компаній у Алжирі, за буквою Евіанських угод, залишилися у тому руках, хоча майно колоністів було націоналізовано. Понад мільйон європейців та їхні прихильники з-поміж місцевих жителів спішно покинули країну.

Спроби створеної в 1961 р. військово-фашистської організації ОАС, що пішла в підпілля, зірвати виконання угод, шляхом масового терору в містах, успіху не мали.

Перший уряд незалежного Алжиру очолює лідер ФНП Ахмед Бен Белла. У 1965 році відбувся військовий переворот, до влади приходять Хуарі Бумедьєн, міністр оборони і колишній соратник Бен Белли, який проголосив курс на будівництво соціалістичної по суті, але прагматичної за духом економіко-політичної системи, з урахуванням алжирської специфіки і без орієнтації на будь-які зразки. У країні встановлюється однопартійна система. У цей період зміцніли і розширилися зв'язки між Алжиром і СРСР, що зародилися ще в період війни за незалежність Алжиру, який тепер вважався одним із союзників СРСР, що йде «некапіталістичним шляхом розвитку». Наступні 25 років стають для Алжиру періодом порівняльної стабільності..

На референдумі 27 червня 1976 року було прийнято нову Національну Хартію (підтримана 98,5 % тих, хто голосував), у якій формулювалися 2 основні завдання для країни: зміцнення національної незалежності та побудова суспільства, вільного від експлуатації. Засобами вирішення першого завдання оголошувалися розвиток інститутів алжирської держави, підйом економіки

(насамперед шляхом розвитку сільського господарства) та зовнішньополітичний курс, в основі якого мають лежати принцип невтручання та підтримка національно-визвольних рухів. На відміну від хартії ФНП 1964 року, у якій бюрократія та держава піддавалися критиці, у Національній хартії 1976 року наголошувалося на значення держсектора в економіці, роль держави в індустріалізації та модернізації сільського господарства, відображенні зовнішньополітичних загроз.

Побудови суспільства, вільного від експлуатації, відповідно до Хартії 1976 року, мали служити усунення державних постів громадян, які мають приватної власністю, що з експлуатацією найманої праці (як така приватна власність не заборонялася), усупільнення засобів виробництва та ліквідація неграмотності. ФНП оголошувався керівним органом алжирської революції, під його контроль ставилися усі громадські організації. У Хартії особливо наголошувалося на ролі арабської мови (проблеми мови берберів (тамазигта) ігнорувалися) та ісламу, проголошеного державною релігією, у розвитку алжирського суспільства. 16 січня 1986 року на референдумі було схвалено нову редакцію хартії, до якої було внесено незначні зміни (підтримано 98,4 % тих, хто голосував). Після смерті Бумедьєна розгорнулася боротьба між фракціями у правлячій партії, і в результаті країну та партію очолив компромісний кандидат Шадлі Бенджедид. У період його правління позначилися всі економічні недоліки попереднього президента, і до кінця 80-х країна опинилася на межі економічного колапсу. У 1986 та 1988 роках мали місце масові заворушення, спричинені погіршенням якості життя, для приборкання яких довелося залучати армію.

У 1980-і роки відбувся ідеологічний поворот у релігійній галузі, алжирське керівництво у пошуках джерел економічної допомоги взяло курс на співпрацю з консервативними мусульманськими країнами, вкладаючи значні кошти у розвиток ісламської інфраструктури. При цьому місцеве духовенство ідейно та фінансово переорієнтувалося на релігійні центри країн Перської затоки. У

результаті сталося різке посилення фундаменталістських настроїв серед духовенства та релігійних активістів. Ісламісти почали вимагати перебудови суспільства з метою побудови теократичної держави повністю на основі шаріату та завітів Корану та послідовно виступали проти світської влади, звинувачуючи їх у відході від ісламських традицій.

23 лютого 1989 року на референдумі було прийнято нову конституцію країни, що передбачає багатопартійну систему (відповідний закон було прийнято 3 липня). 14 вересня було легалізовано Ісламський фронт порятунку (ІФС), який із самого початку виступав за створення в країні «ісламської держави». На перших багатопартійних виборах до місцевих органів влади 12 червня 1990 ІФС отримав 54% голосів.

23 травня 1991 року ІФС закликав до безстрокового політичного страйку з вимогами дострокових президентських виборів та зміни виборчого закону. Після зіткнень бойовиків ІФС із силами безпеки в країні була введена комендантська година, 30 червня було заарештовано багато активістів ІФС, включаючи лідерів ісламістів, Аббаса Мадані та Алі Бельхаджа.

22 вересня 1991 року комендантська година була скасована і на 26 грудня було призначено парламентські вибори. У грудні 1991 року, після того, як стало ясно, що в результаті першого туру парламентських виборів у країні перемогу починає здобувати ІФС (47,5% голосів), алжирські військові скасували другий тур, а 11 січня 1992 року змусили президента країни Шадлі Бенджедіда піти у відставку. ІФС був заборонений, в країні встановився військовий режим, який очолив Вища державна рада на чолі з М. Будіафом, який повернувся з заслання. На це ісламісти відреагували відходом у підпілля та терором. Тактика екстремістів будувалась як на ударах по військово-поліцейських силах та представниках еліти, так і на залякуванні населення. 9 лютого в країні було введено надзвичайний стан, а ІФС розпущено з 4 березня. У відповідь на це 29 червня М. Будіафа було вбито.

Великомасштабна громадянська війна тривала майже десятиліття, а окремі реперкусії спостерігаються по теперішній час. За минулі роки війна забрала життя понад 100 тис. осіб, які в основному стали жертвами показових масових розправ та терористичних актів ісламістських угруповань. Державі було завдано величезних економічних збитків. Лише жорстка лінія військового керівництва Алжиру у 1992—1999 роках дозволила збити хвилю терору та змусила екстремістів піти на переговори про національне примирення. До боротьби з екстремістами широко залучалося місцеве населення у вигляді загонів самооборони. Це ускладнювало дії екстремістів на багатьох територіях, забезпечувало їхню політичну ізоляцію від суспільства і вивільняло значні сили армії та спецпідрозділів для активних дій. Велике значення надавалося встановленню контролю над ісламською інфраструктурою, послідовному видаленню з мечетей радикальних імамів, а також припинення каналів зовнішнього фінансування як озброєного крила екстремістів, так і їхніх політичних структур.

8.5. Країни Тропічної Африки

Хоча низка країн (Ботсвана, Камерун, Конго, Габон, Кенія) після здобуття незалежності значно підвищили рівень життя, це був виняток. 28 з 45 країн цього регіону за класифікацією спеціалізованих організацій ООН увійшли до найбільш відсталих у світі. Найменших успіхів досягли ті країни, які недооцінили наслідки своєї відсталості — нестачу професійних та досвідчених фахівців, керівних кадрів, економістів, поголовну неграмотність населення. При цьому більше половини країн, маючи вкрай низький рівень розвитку, орієнтувалися на соціалістичну модель, спроба впровадження якої завела їх у глухий кут. Важким виявився шлях держав, обравших модель капіталістичного ринку, оскільки тут сильно позначався низький рівень працівників. Становище у багатьох країнах посилювалося також у результаті потужного демографічного вибуху. Однією з

причин зростання населення є різке скорочення смертності внаслідок західної медичної допомоги та успішної боротьби з небезпечними хворобами. Якщо на початку ХХ ст. населення Африки становило 110 млн осіб, а на момент деколонізації - 275 млн осіб, то ще через 30 років - 600 млн.

Існуючі сільськогосподарські ресурси країн субсахарської Африки виявилися сильно виснаженими надінтенсивним випасом рогатої худоби. Ліс безконтрольно вирубувався, тому в період дощів вода змивала з полів родючий шар, що раніше утримувався густими лісонасадженнями. В результаті економіка Африки, за винятком Ботсвани і Маврикія, сьогодні знаходиться в набагато гіршому становищі, ніж в епоху здобуття незалежності. Субсахарська Африка, крім Південно-Африканської Республіки (ПАР) з її 450 млн населення, має такий же валовий національний продукт (ВНП), як Бельгія, де проживає 11 млн осіб. Швидко множаться ознаки загального занепаду: інфраструктура, що розвалюється, збої в електропостачанні, занедбані підприємства.

Деколонізація в Африці в умовах відсутності громадянського суспільства обернулася встановленням військових та авторитарних режимів. У 1970-ті роки. військові перевороти стали основним засобом зміни напрямку в політиці - 1975 р. 20 африканських держав управлялися військовими. Соціокультурна відсталість населення, що зберігається, стримувала темпи економічного зростання і створювала сприятливий ґрунт для різноманітних соціальних експериментів. Матеріал із сайту <http://wikiwhat.ru>

Війни, кризи, конфлікти, закриття кордонів руйнували шосейні та залізничні колії. Повідомлення між країнами порушилося. Налагоджені зв'язки зберігалися лише між приморськими країнами. У зв'язку зі зниженням якості управління повітряним транспортом та частим закриттям внутрішніх авіаліній пересуватися між африканськими столицями легше було через Європу, ніж навпростець. Те саме стосувалося і телефонних ліній: простіше було зателефонувати до сусіднього міста через Європу чи Америку. Розруха була загальною — 1982 р.

посол Чада в Бельгії скаржився, що уряд не міг протягом року зв'язатися з ним. Наприкінці 1970-х років. повернулася малярія, ліквідована в Африці в 1950-ті роки. Становище стало настільки тяжким, що Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) у 1977 р.оголосила про надання знахарям та шаманам права працювати у сільських медичних установах. На початку 1980-х років. інтерес до Африки був зосереджений на небагатьох виробниках сировини, особливо у Нігерії та Південній Африці. При цьому ставало дедалі зрозуміліше, що більшість Чорного континенту залишатиметься політично нестабільною та економічно слабо розвиненою.

8.6. Південно-Африканська Республіка (ПАР)

Значні зміни у житті африканських країн 1960-х гг. не торкнулися Південно-Африканську Республіку, де панування утримувало біле населення, що становить 1/4 частина країни. Це були представники колоніальної держави, а громадяни країни — нащадки голландців, німців, французів, переселившись на південь Африки ще XVII в. (африканери або бури), та англійці.

У 1961 році Південно-Африканський Союз став незалежною Південно-Африканською Республікою, яка вийшла зі Співдружності націй, яку очолює Великобританія. Вихід був зумовлений неприйняттям політики апартеїду у ПАР іншими членами Співдружності (членство ПАР у Співдружності було відновлено у червні 1994 року).

1948 року Національна партія перемогла на виборах і провела кілька дуже суворих законів, що обмежують права чорного населення: кінцевою метою цієї політики було створення «Південної Африки для білих», тоді як чорних передбачалося зовсім позбавити південноафриканського громадянства.

У ході апартеїду чорношкірі були фактично частково або повністю позбавлені таких прав:

- на громадянство ПАР (у більшості випадків це стало привілеєм),
- брати участь у виборах та бути обраним,
- на свободу пересування (неграм було заборонено виходити на вулицю після заходу сонця, а також з'являтися в «білих» районах без особливого дозволу влади, тобто, по суті, їм було заборонено відвідувати великі міста, оскільки ті перебували в «білих» районах),
- на змішані шлюби;
- на медичне обслуговування (це право у них не було формально відібрано, але їм було заборонено користуватися медициною «для білих», тоді як медицина «для чорних» була зовсім не розвинена, а в деяких районах була зовсім відсутня),
- на освіту (основні освітні заклади перебували у «білих» районах),
- бути прийнятим на роботу (за роботодавцями було офіційно закріплено право застосовувати расову дискримінацію під час прийому на роботу). Крім того, під час апартеїду було заборонено комуністичні партії - за членство у комуністичній партії покладалося покарання у вигляді 9 років позбавлення волі.

ООН неодноразово у своїх резолюціях визнавала апартеїд південно-африканським фашизмом та закликала ПАР припинити політику расової дискримінації. Проте Південно-Африканська Республіка не звертала уваги на ці вимоги. Світова спільнота різко засуджувала існуючий режим і накладала на ПАР санкції, наприклад, забороняло брати участь в Олімпійських іграх. Одним із наслідків апартеїду став величезний соціальний розрив між нащадками європейців, які жили за кращими стандартами західного світу, і більшістю, яка перебувала у бідності (щоправда, далеко не така глибока, як у багатьох інших державах Африки). Все це викликало протести, страйки та хвилювання всередині країни, вершини яких випали на середину 1950-х, початок 1960-х, середину 1970-х та 1980-і роки, а також занепокоєння міжнародної спільноти, яка загрожувала країні санкціями. У вересні 1989 року президентом країни було обрано Фредеріка де Клерка, який почав робити активні дії з ліквідації системи апартеїду. Багато

законів було скасовано, з в'язниці був випущений Нельсон Мандела. У 1994 році пройшли перші загальні вибори, перемогу на яких здобув Африканський національний конгрес, який досі перебуває при владі.

Водночас у ПАР протягом десятиліть зберігалися дуже напружені відносини між різними расовими та етнічними групами, що не належать до білого населення Південно-Африканської Республіки. Так, протягом десятиліть продовжувався конфлікт між представниками чорної більшості населення країни та індійською громадою, що виливався у погроми та насильства над індійцями. У 1940—1950-х роках ці події в провінції Наталь забрали життя сотень представників індійської громади. 13 січня 1949 року під час нападів зулусів на індійські квартали в адміністративному центрі провінції, Дурбане, було вбито близько 150 індійців, поранено у кілька разів більше, у тому числі жінки та діти. Були спалені, розграбовані і зруйновані десятки магазинів, будинків і ферм, що належали індійцям. Влада, у тому числі поліція і служба безпеки, як правило, не втручалися в кровопролиття. Подібні події мали місце у Дурбані наприкінці 1950-х років, що вкрай ускладнювало спільну роботу індійських та африканських організацій, що боролися з апартеїдом.

Незважаючи на відміну апартеїду, мільйони чорних південноафриканців досі живуть у бідності. Це з тим, що з історичних причин за рівнем освіти, соціальної відповідальності та продуктивності праці більшість корінних негрів поточному етапі об'єктивно нездатна відповідати стандартам розвиненого постіндустріального суспільства. Вкрай високий рівень вуличної злочинності, у тому числі відсоток тяжких злочинів, однак, влада відмовляється поступитися побажанням суспільства та запровадити смертну кару. Щоправда, програма соціального житла дала певні плоди, покращивши житлові умови багатьох громадян, що призвело до збільшення збирання податків.

На початку XXI століття ПАР також дуже гостро постала проблема нелегальної міграції. Після скасування апартеїду та значного послаблення

контролю на зовнішніх кордонах у країну ринув потік нелегалів із Зімбабве, Анголи, Мозамбіку та інших країн Східної Африки. Загалом у ПАР (на початок 2008 року), за оцінками різних експертів, від 3 до 5 мільйонів незаконних мігрантів. Масова притока іноземців викликає невдоволення громадян ПАР. Претензії до мігрантів полягають головним чином тому, що вони відбирають у громадян ПАР робочі місця, погоджуючись працювати за нижчу зарплату, а також скоюють різні злочини.

У травні 2008 року в Йоганнесбурзі та Дурбані відбулися масові виступи південноафриканців проти мігрантів. Озброєні палицями, камінням та холодною зброєю групи місцевого населення били та вбивали мігрантів. За тиждень заворушень лише в Йоганнесбурзі загинуло понад 20 людей, тисячі покинули свої будинки. Мігранти були змушені ховатися від розлючених місцевих жителів у поліцейських дільницях, мечетях та церквах. Місцева поліція фактично повністю втратила контроль над ситуацією і змушена була звернутися до президента країни з проханням залучити армію для наведення порядку. 22 травня 2008 року президент ПАР Табо Мбекі санкціонував використання військ для придушення заворушень у країні. Вперше після скасування апартеїду армію ПАР було застосовано проти громадян власної держави. Наслідки скасування апартеїду торкнулися і білих, їх стали переслідувати, для захисту африканери стали об'єднуватися в громади, захищені колючим дротом, КПП і охороною на в'їзді. Території білих анклавів патрулюють загони самооборони. Але фахівці відзначають збільшення насильницьких смертей африканерів.

Тести для самоперевірки знань з теми

1. На який період припала найбільша боротьба за незалежність в Африці:
 - а) 1972 - 1982 рр.
 - б) 1957 - 1962 рр.
 - в) 1936 - 1946 рр.

г) 1965 - 1970 рр.

2. Нігерія, Кенія, Уганда здобули незалежність від :

- а) Італії
- б) Бельгії
- в) Португалії
- г) Великої Британії

3. Що означає політика апартеїду?

- а) Роздільне існування рас
- б) Всі раси є рівними
- в) Негроїдна раса є головною по всій території Африки
- г) Біла раса є головною по всій території Африки

4. Хто із лідерів країн Азії, Африки та Латинської Америки очолив боротьбу проти расової дискримінації свого народу?

- а) Хосні Мубарака
- б) Нельсон Мандела
- в) Аятола Хомейні
- г) Давид Бен-Гуріон

5. Яка із зазначених подій відбулася в 1994 році в ПАР?

- а) Запровадження політики апартеїду
- б) Ухвалення закону про конфіскацію землі в білих фермерів
- в) Обрання президентом ПАР Нельсона Манделу
- г) Утворення 10 бундустанів

6. Визначте основні проблеми постколоніальної Африки
 - а) Нестача природних ресурсів
 - б) Стрімке старіння населення
 - в) Монокультурність сільського господарства
 - г) Швидке зростання населення

Рекомендована література

1. Абрамова И. О. Ресурсный потенциал Африки: структура, параметры, значимость для мировой экономики и внутреннего развития. Проблемы современной экономики. 2013. № 3 (47). С. 155 – 161.
2. Абрамова С. Ю. Африка: Четыре столетия работорговли. М.: Наука, 1992. 298 с.
3. Алексеев Л. А. Кения: Два десятилетия по пути независимого развития. М.: Знание, 1984. 64 с.
4. Долгов Б. В. Исламистский вызов и алжирское общество. М.: Институт Востоковедения РАН, 2004. 274 с.
5. История Алжира в новое и новейшее время. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1992. 380 с.
6. История Ганы в новое и новейшее время. М.: Наука. Главная редакция восточной литературы, 1985. 304 с.
7. История Тропической и Южной Африки в 1918-1988 гг. М.: Наука, 1989. 412 с.
8. Ланда Р. Г. История Алжира. XX в. М.: Институт Востоковедения РАН, 1999. 308 с.
9. Мазов С. В. Парадоксы «образцовой» колонии. Становление колониального общества Ганы 1900-1957 гг. М.: Наука, 1993. 219 с.
10. Притворов А. В. Намибия. М.: Наука, 1991. 144 с.

11. Сапронова М. А. Политика и конституционный процесс в Алжире (1989–1999). М.: Институт Востоковедения РАН, 1999. 165 с.

12. Фитуни Л. Л. Африка в современной мировой системе товарной торговли. Проблемы современной экономики. 2013. № 3. С. 148-154.

Інформаційні ресурси

1. Africa progress report 2014.

URL: <http://www.africaprogresspanel.org/publications/policy-papers/>

2. Global Economic Prospects, January 2015. Highlights for special feature on low income countries: graduation, recent developments and prospects.

URL: http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2015a/pdfs/GE P2015a_specialfocus_highlights_LIC.pdf

3. International Trade Centre. URL: <http://www.trademap.org>

4. The Africa Competitiveness Report 2013.

URL: <http://www.weforum.org/reports/africa-competitiveness-report-2013>

5. World Development Indicators 2015.

URL: <http://www.uis.unesco.org/Library/Documents/world-development-indicators-education-2015-en.pdf>

6. EY's attractiveness survey: Africa 2014.

URL: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-attractiveness-africa-2014/\\$FILE/EY-attractiveness-africa-2014.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/EY-attractiveness-africa-2014/$FILE/EY-attractiveness-africa-2014.pdf)

ТЕМА 9.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КРАЇН ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ

План

- 9.1. Країни Латинської Америки у післявоєнний період.
- 9.2. Повстанський рух в країнах Латинської Америки.
- 9.3. Особливості розвитку країн Латинської Америки.
- 9.4. Інтеграційні процеси в регіоні.

9.1. Країни Латинської Америки у післявоєнний період

Держави Латинської Америки раніше за інших отримали національну незалежність. Їм на шляху модернізації не доводилося переживати цивілізаційного шоку, як це було в країнах Африки та Азії, вони були частиною західної, європейської, цивілізації.

Для економіки регіону характерно розвиток експортного аграрно-сировинного господарства, підпорядкованість його зовнішньому ринкам.

У сільському господарстві домінуюча роль належала латифундіям, які протягом другої половини ХХ ст. поступово втрачають свої позиції.

Швидке зростання міст та міського населення. Проте урбанізація латиноамериканського типу мало пов'язана з розвитком промисловості, що відбувається за рахунок зростання маргінальних верств суспільства. Низький рівень життя більшості населення.

Латинська Америка – зосередження різноманітних протиріч у всіх сферах життя суспільства. 90% населення католики. Це половина католиків світу.

Політичне життя країн регіону характеризується нестабільністю. Значний вплив військових. Переважання насильства у житті. Існування партизанських, екстремістських угруповань. Вплив наркомафії.

Нерівномірність розвитку країн регіону. Найбільш розвинені країни регіону, найбільш просунулися шляхом модернізації: Аргентина, Уругвай, Чилі, Бразилія, Мексика, Венесуела, Колумбія - їх населення становить 75%, їх частку припадає 80-85% ВНП.

Після Другої світової війни становище економіки латиноамериканських країн було сприятливим щодо реформ: вони мали солідні валютні накопичення, зросла їхня частка у світовій торгівлі. Ці чинники були використані урядами країн Латинської Америки щодо імпортозамінної індустріалізації. Реформи проводилися під помірною націоналістичними гаслами, які мали певну підтримку населення. Це сприяло формуванню у країнах популярних, але авторитарних режимів. Приклад тому - президентство Хуана Домінго Перона в Аргентині (1946-1955 рр. і 1973-1974 рр.; в 1949-1955 рр. - фактичний диктатор).

Перон провів часткову націоналізацію, сплатив борги країни, досяг самозабезпечення Аргентини основними промисловими товарами. У період його правління в Аргентині було створено перший у Латинській Америці реактивний літак, але під тиском США його виробництво було припинено.

У Бразилії 1950 р. повернувся до влади Жетуліу Варгас, який відродив свою політику 30-х, але вже без спроб копіювання фашистських держав. Змінивши його в 1956 р., Ж. Кубічек продовжив імпортозміну індустріалізацію. На початку 60-х Бразилія наполовину забезпечувала себе промисловими товарами.

У Мексиці лінію, розпочату президентом Ласаро Карденасом, в 1934-1940 рр., продовжували і після Другої світової війни. Індустріалізація йшла з допомогою розвитку державного сектора, тривала аграрна реформа.

США в період 40-60-х років були стурбовані лише одним: запобіганням проникненню СРСР в Латинську Америку. Для цього США робили ставку на посилення військового потенціалу і військово-політичне співробітництво з країнами Латинської Америки. У цей час було укладено угоду про колективну безпеку (1948), створено Організацію Американських Держав (1948).

Американці переозброїли місцеві армії та створили нову військову еліту, яка пройшла підготовку у США. При цьому США мало турбували проблеми внутрішнього життя цих країн, якщо не було безпосередньої загрози приходу до влади комуністів. США влаштовували в цих країнах режими, які повністю залежали від них, на зразок Батісти на Кубі, або Сомоси в Нікарагуа.

У 50-60 роках розпочався новий етап соціально-економічного розвитку країн Латинської Америки. Ресурси щодо імпортозамінної індустріалізації були вичерпані, державний бюджет з великими труднощами справлявся з необхідністю підтримати державний сектор економіки. Великі державні бюджетні дефіцити були викликані здійсненням надто амбітних проєктів. Наприклад, у 1957 р. у Бразилії почалося будівництво нової столиці подалі від перенаселеного Ріо-де-Жанейро. Це було ультрасучасне місто, побудоване за проєктом всесвітньо відомого архітектора Оскара Німейєра та назване Бразилія. Нова столиця мала символізувати майбутнє країни. Мексика досягла права проведення у своїй столиці Мехіко олімпійських ігор 1968 р., що змусило повністю реконструювати багатомільйонне місто. Грандіозні проєкти призвели також до інфляції, зростання соціальної напруги. Національна грошова одиниця крузейро з 1961 по 1964 р. "схудла" в 5 разів.

У Латинській Америці розвиток йшов двома шляхами. Там, де на хвилі масового невдоволення до влади приходили ліві сили, ставали шлях будівництва соціалізму.

Так, 1959 р. партизанська війна на Кубі завершилася зникненням проамериканського режиму. Лідер повстанців Фідель Кастро очолив новий уряд. Своє завдання він бачив у незалежності Куби та проведенні соціальних реформ. У здійсненні своїх задумів він зіштовхнувся із опором США, які мали на Кубі значну власність. Кастро здійснив націоналізацію цієї власності та встановив тісні стосунки з СРСР. Це викликало рух опору, який спирався на підтримку уряду США та на кубинську громаду у США. США організували збройну

інтервенцію загонів гусанос на Кубу (1961 р.), але вона провалилася. Це прискорило реформи на Кубі та співпрацю з СРСР.

У Нікарагуа внаслідок тривалої партизанської війни 1979 р. до влади прийшов фронт національного визволення ім. Сандіне. Сандіністи скинули одіозний режим у Латинській Америці – режим Сомоси, який правив країною протягом понад 30 років. Події в Нікарагуа розгорталися на кубинські зразки і з такими ж результатами. Проти соціалістичних експериментів сандіністів у країні виник повстанський рух, який об'єднував як колишніх сомосовців, так і представників демократичних рухів. У ньому брали участь також загони самооборони індіанських племен із віддалених районів країни. Цей партизанський рух значною мірою був організований та озброєний США. США зосередили на кордонах з Нікарагуа збройні сили та загрожували агресією, а всередині країни активно формувалася легальна опозиція. Опинившись перед вибором: йти до кінця у побудові соціалізму та до перемоги у громадянській війні, або піти на громадянський світ, сандіністів обрали останнє. На вільних виборах 1990 р. вони, як і очікувалося, зазнали поразки, але залишилися впливовою політичною силою. Президентом Нікарагуа було обрано Віолетту Чаморро. Міністром оборони став лідер сандіністів Даніель Ортега.

Для деяких країн Латинської Америки нова стратегія починалася з констатації факту неможливості і навіть згубності повної незалежності і полягала в прискоренні інтеграції країн Латинської Америки до світової економіки. Для реалізації цієї стратегії передбачалося ліквідувати всі бар'єри у розвитку торгівлі та відкрити доступ до іноземного капіталу. По суті, це був поворот на 180 градусів від політики 30-50-х років і зовні виглядало як повернення до старих порядків, коли в країнах Латинської Америки господарювали іноземні компанії. Такий шлях розвитку не скористався підтримкою і проводився диктаторськими режимами (військова хунта). Такі режими були встановлені в Аргентині – 1962 р., Гватемалі, Гондурасі, Еквадорі – 1963 р., Болівії, Бразилії – 1964 р., Чилі –

1973 р. Військові хунти вели нещадну боротьбу з лівими силами, обмежили. Внаслідок цього нерідко гинули безневинні люди. Досягнута таким шляхом відносна внутрішня стабільність та створення пільгових умов для іноземного капіталу призвели до притоку іноземних інвестицій та прискорення розвитку цих країн. Зміцнювався і національний капітал. Бразилія на початку 80-х обігнала за обсягом валового національного продукту Італію і наблизилася до Англії. Вона посіла 7-е місце у світі з виробництва сталі, 8-е – з виробництва телевізорів, 10-те – з виробництва легкових автомобілів. Зворотним результатом цього курсу стало зростання зовнішнього боргу та інфляція. Так поступово формувалась соціально-політична криза військових режимів.

Вагомим чинником розвитку латиноамериканських країн був і залишається масовий партизанський рух. Воно мало різний характер: антиамериканський, проти військових диктатур, за проведення соціальних реформ, прокомуністичний, антикомуністичний, національно-визвольний, екстремістський тощо. В історії цього процесу після Другої світової війни можна виділити кілька етапів.

9.2. Повстанський рух в країнах латинської Америки

Перший етап, пов'язаний із кубинською революцією 1959 р., мав антиамериканський, загальнодемократичний характер.

Другий етап (60-ті – початок 70-х років) проходив під безпосереднім впливом кубинської революції. У період 1960-1967 років, у Латинській Америці налічувалося 12 осередків партизанської боротьби. Незважаючи на те, що вони були придушені, вони сприяли процесу демократизації в цих країнах.

Третій етап (кінець 70-х - 80-і роки) пов'язаний головним чином із боротьбою у країнах Центральної Америки, насамперед сандіністів у Нікарагуа.

Їхня перемога надихнула партизанський рух у Сальвадорі, Гватемалі, Гондурасі лівого спрямування, викликала антисандиністичний рух "контрас" у Нікарагуа.

Четвертий етап (80 - 90-і роки) - активізація діяльності військово-політичних організацій у Перу та Колумбії, тісно пов'язаних з наркомафією. У 90-ті роки спалахнула партизанська боротьба на півдні Мексики. Місцеві індіанці підняли повстання проти нестерпних умов життя.

Збройні антиурядові виступи у країнах Латинської Америки обумовлюються переважно внутрішніми соціально-економічними та політичними проблемами цього регіону.

У 80-ті роки у країнах Латинської Америки утверджуються демократичні режими. 1980 - Перу, 1982 - Болівії, 1983 - Аргентині, 1985 - Бразилії, Гватемалі, Гондурасі, Уругваї, 1989 - Сальвадоре і Парагваї, 1990 - Чилі, а до 19 інших, крім Куби. У 1994 р. на багнетах американських військ була принесена західна демократія на Гаїті. На останній сесії Генеральної Асамблеї ОАД було закріплено положення щодо застосування санкцій у разі рецидивів відновлення авторитарного правління.

Прихід до влади демократично обраних урядів поглибив курс на активну участь у міжнародному поділі праці, на інтеграцію у світову економіку. Ставка була зроблена на розвиток ринкових структур економіки, вирішення проблеми державних фінансів за рахунок приватизації державного сектору. Країни Латинської Америки намагаються зробити економіку соціально орієнтованою та ліквідувати зовнішній борг.

Латиноамериканським країнам вдалося знайти своє місце у світовій торгівлі. Вони експортують товари з високим ступенем обробки та технологічних компонентів. Бразилія, Аргентина, Мексика вже переросли рамки традиційних уявлень про країни, що розвиваються, і наблизилися до групи промислово розвинених країн.

Таким змінам у країнах Латинської Америки сприяють радикальні структурні зміни у економіці з урахуванням неоліберальної моделі розвитку з акцентом вдосконалення ринкових механізмів, приватизації державного сектора, створення адекватної юридичної бази, податкової системи тощо.

9.3. Особливості розвитку країн Латинської Америки

- Держави латиноамериканського регіону раніше, ніж інші країни, досягли національної незалежності, тому мають подібні риси і з високорозвиненими державами, і зі слаборозвиненими країнами.

- Для економіки регіону характерний розвиток експортного агросировинного господарства, підпорядкованість зовнішньому ринку на шкоду внутрішньому.

- У сільському господарстві переважали поміщицькі латифундії. 47% господарств займали 1% сільськогосподарських угідь, 100 000 великих поміщиків мали 62,5% земельного фонду.

- Бурхливо йде процес зростання міст та міського населення, але урбанізація латиноамериканського типу характеризується як помилкова (мало пов'язана з розвитком промисловості, відбувається за рахунок зростання маргінальних верств).

- Низький рівень життя більшості населення.

- Латинська Америка — осередок найрізноманітніших протиріч у всіх сферах життя суспільства.

- Політична нестабільність, переважання насильства у політичному житті, великий вплив армії у політиці, збереження традицій авторитаризму (каудильїстських, від слова «каудильйо» — вождь). Найбільш політично стабільними державами можна вважати Уругвай та Мексику.

- Вплив католицької церкви (90% латиноамериканців — католики, майже половина католиків усього світу).

- Типологія країн Латинської Америки за рівнем соціально-економічного розвитку в середині ХХ ст.

- Аргентина, Уругвай, Чилі, Бразилія, Мексика, Венесуела, Колумбія – найрозвиненіші в соціально-економічному відношенні держави, які значно просунулися шляхом модернізації. Їхнє населення становило близько 75% всього населення регіону, на їхню частку припадало 80—85% валового національного продукту.

- Перу, Еквадор, Болівія, невеликі держави Центральної Америки — країни з величезним переважанням аграрного сектора економіки та видобувної промисловості.

- Парагвай, Гаїті та держави Карибського басейну — найбільш відсталі держави із традиційною економікою, низьким рівнем життя населення.

- Післявоєнна історія Латинської Америки пов'язана з безперервною боротьбою реформістської та революційної альтернатив розвитку, з пошуком такої моделі суспільства, яка допоможе подолати економічні та соціальні проблеми та протиріччя.

<i>Період</i>	<i>Економічний розвиток</i>	<i>Соціально-політичні події</i>
Кінець 40-х - 50-ті роки	Державний курс на заміну імпорту індустріалізацію. Зростання промислового виробництва втричі в порівнянні з довоєнним. Зростання інвестицій США, європейських країн	1948 р. - створення ОАД (підтримка миру в західній півкулі, боротьба з комуністичною небезпекою). Загалом тенденція боротьби з диктаторськими режимами. Авторитарний націонал-

		<p>реформістський режим Перона в Аргентині (розвиток власної економіки, соціальні програми) - "хустисіалізм" - "об'єднання нації для побудови справедливого суспільства" як особливий, "аргентинський шлях" розвитку. 1959 - соціалістична революція на Кубі (Ф. Кастро)</p>
60 – 70-ті роки	<p>Несприятлива кон'юнктура (зниження ціни сільськогосподарську продукцію, зростання ціни машини та устаткування). інфляція. Загострення проблеми безробіття та бідності. Зростання фінансової заборгованості країн, що розвиваються. Аграрні перетворення – знищення та скорочення латифундій у Мексиці, Болівії, Венесуелі, Чилі, Колумбії, Еквадорі, Перу. З 1961 р. програма США "Союз заради прогресу" -</p>	<p>Диктаторські режими існували в Парагваї (Стресснер, 1954—1989 рр.), Нікарагуа (родина Сомоса, 1936—1979 рр.), Сальвадоре, Гватемалі, Гаїті (родина Дювальє, 1957—1990 рр.), будуть відновлені Бразилії (з 1964 р.), Аргентині (з 1976 р.), Болівії, Уругваї. Конституційні уряди – у Мексиці, Венесуелі, Колумбії. 1970-1973 гг. - Уряд Народної єдності в Чилі (президент С. Альєнде), після його повалення - диктатура А. Піночета.</p>

	<p>економічна допомога 19 державам, після смерті Дж. Кеннеді через неї здійснювалося надання допомоги диктаторським режимам</p>	<p>1969 - Андський пакт (Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія, Чилі, пізніше приєднується Венесуела)</p>
<p>80 – 90-ті роки</p>	<p>Зміна економічного курсу: модернізація через ослаблення ролі держави, скорочення соціальних витрат, розвиток вільної ринкової економіки.</p> <p>Різкий приплив інвестицій, зовнішніх позик та кредитів (частка зовнішніх джерел фінансування зростає з 8,2% у 1970 р. до 26,3% у 1980 р.). Зростання зовнішнього боргу (до 420 млрд дол. 1989 р., їх Бразилія — 115 млрд дол., Мексика — 107 млрд дол., Аргентина — 56 млрд дол.).</p> <p>Інфляція</p>	<p>Неоконсервативний варіант модернізації особливо виявив себе за умов диктаторських режимів у Бразилії, Аргентині, Чилі. У Мексиці та Венесуелі зберігається ліберально-реформістський підхід. Зростання демократичної політичної тенденції: перемога народної революції в Нікарагуа (1979), встановлення конституційного правління в Перу (1980), Болівії (1982), Аргентині (1983), Бразилії та Уругваї (1985), Гватемалі, Гондурасі, на Гаїті (1986), в Парагваї (1989), прийшов до влади цивільний уряд в Чилі (1990)</p>

9.4. Інтеграційні процеси в регіоні

Загальне історичне минуле, подібність економічних процесів, мовна та культурна близькість стали тією підставою, на якій після Другої світової війни активно розгорталися інтеграційні процеси в Латинській Америці.

Першим кроком на цьому шляху стало політичне співробітництво держав Західної півкулі. У вересні 1947 20 країн Америки підписали в Ріо-де-Жанейро міжамериканський договір про взаємодопомогу. У 1948 р. на ІХ Міжамериканській конференції у Боготі було створено Організацію американських держав (ОАД). Там же було прийнято "Декларацію про збереження та захист демократії в Америці", яка мала антикомуністичну спрямованість. ОАД санкціонувала втручання у внутрішні справи країн, яким загрожувала комуністична небезпека.

Прагнення урядів країн Латинської Америки вирватися з економічної відсталості та стати на шлях стабільного економічного розвитку дало поштовх до економічної інтеграції, що розвивається на субрегіональному та регіональному рівні. Економічна інтеграція включає у собі кошти з блокової лібералізації взаємної торгівлі та режиму інвестицій; формування єдиних валютних просторів, координацію та уніфікацію внутрішньої торгівлі; проведення колективної зовнішньоекономічної політики з метою створення на континенті зон вільної торгівлі та її подальшої трансформації у спільний ринок.

На вирішення цих завдань орієнтована діяльність регіональних об'єднань, що виникають у 50-ті роки. У 1959 р. створено Міжамериканський банк розвитку. У 1960 р. Аргентина, Бразилія, Уругвай, Чилі, Парагвай, Перу утворили латиноамериканську асоціацію вільної торгівлі (ЛАВТ). Згодом ЛАВТ стала об'єднувати 22 держави регіону та навіть Кубу. У 1980 ЛАВТ була реорганізована в латиноамериканську асоціацію інтеграції (ЛАІ). У процесі економічної інтеграції та угод про "загальний ринок" у 1975 р. виникає Латиноамериканська

економічна система (ЛАЕС). Діють також субрегіональні об'єднання – Центральноамериканський спільний ринок (ЦАСР), Карибська асоціація вільної торгівлі (КАВТ). Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія утворили так звану Андську групу. У 1991 р. Аргентина, Бразилія, Парагвай та Уругвай утворили Загальний ринок країн півдня Латинської Америки (МЕРКОСУР). Договір передбачав митний союз та координацію економічного розвитку. Крім того, діють об'єднання, створені для вирішення конкретних проблем. У 1983 р. Мексика, Венесуела, Колумбія, Панама об'єдналися у Контадорську групу подолання конфліктів у Центральній Америці. Функціонує амазонський пакт, покликаний вирішувати екологічні проблеми. Для вирішення проблем заборгованості у 1984 р. створено Картахенську групу.

Незважаючи на таку кількість організацій реальна інтеграція країн Латинської Америки залишалася мрією. Військові диктатури, революції, перевороти, партизанські рухи, міждержавні конфлікти, амбіції окремих лідерів стримують цей процес.

На початку 90-х років склалися необхідні умови для кращого розвитку інтеграційних процесів. У всіх країнах, окрім Куби, до влади прийшли демократично обрані президенти, уряди. Почалися широкі економічні реформи. США, Канада, Мексика у 1992 р. підписали угоду про північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА). До неї також тяжіє Чилі. У 1995 р. у Майамі відбулася нарада лідерів країн Західної півкулі, на якій президент США Білл Клінтон запропонував створити спільний ринок від Аляски до Вогняної Землі, споживачами якої стали б 850 млн. чоловік. Але інтеграційні процеси в регіоні пішли дещо за іншим сценарієм.

Найбільш ефективним економічним об'єднанням Південної Америки став МЕРКОСУР, у якому об'єднані найсильніші економіки регіону: бразильська та аргентинська. З моменту утворення та до сьогодні обсяг взаємної торгівлі між країнами зріс у 3 рази. Вдалося врятувати цілі галузі національних економік.

Відповідно до угоди про вільну торгівлю між чотирма країнами було ліквідовано митні тарифи на 905 товарів, погоджені загальні зовнішні тарифи на 85% імпортованих, налагоджені механізми регулярних консультацій на рівні глав держав та урядів, міністрів закордонних справ, економіки, фінансів, торгівлі, соціального забезпечення, культури, під час яких здійснюється координація національних політик

Ефективність МЕРКОСУР виявилася у роки економічних криз у Бразилії та Аргентині наприкінці 90-х років. XX ст. До того ж союз урятував від занепаду економіки Уругваю та Парагваю. Економіка останнього ще й показує видатні темпи розвитку (до 10% на рік) і дотягується до більш розвинених партнерів. Успіхи Парагваю вирішили повторити Болівія та Еквадор, зажадавши вступити в союз. Нарешті 1 липня 2004 року відбулося об'єднання МЕРКОСУР та Андської групи. У результаті Південній Америці виник загальний ринок із населенням 350 тис. чол. Лідери державного союзу активно обговорюють ідею створення єдиної латиноамериканської валюти, щоб протистояти доларизації (Еквадор перейшов на долар США, під такою загрозою перебуває і Аргентина). До нового союзу прагне приєднатися і Мексика, яка розчарувалася НАФТА. Якщо таке станеться, це стане початком розвалу економічної залежності Латинської Америки від США.

У другій половині XX ст. країни Латинської Америки значно просунулися шляхом перетворення аграрно-сировинного придатка світового ринку на регіон із розвинутою інфраструктурою і промисловістю. Найбільші країни регіону – Бразилія, Аргентина, Мексика опинилися на порозі перших десяти країн світу за обсягом промислового виробництва. Істотні зміни відбулися і політичному житті, пішли у минуле традиційні авторитарні диктатури. Стверджуються традиції парламентаризму та демократії. Нова влада будує свою політику з урахуванням пошуку компромісу, згоди, примирення різних політичних сил. Значно змінилася роль країн Латинської Америки та на міжнародній арені, їхній

зовнішньополітичний курс вийшов із тіні політики США. Проте зберігається і достатньо серйозних проблем, що впливають розвиток країн регіону: заборгованість, низький рівень життя значної частини населення, соціальний контраст, триває повстанський рух, корупція, наркобізнес, тероризм тощо..

До кінця ХХ ст. держави Латинської Америки накопичили значний економічний та політичний досвід вирішення проблем. Ми бачимо існування різних підходів до модернізації (націонал-реформістський, ліберально-реформістський, неоконсервативний), боротьбу за утвердження різних соціально-політичних моделей (військові диктатури, авторитарні режими, демократичні форми правління, соціалістична держава тоталітарного зразка), революційні та реформістські шляхи розвитку суспільства.

Наприкінці ХХ ст. зростає диференціація за рівнем розвитку латиноамериканських країн. Аргентина, Бразилія, Мексика, Чилі увійшли до нових індустріальних країн, ряд країн регіону перетворилися на аграрно-індустріальні. Цьому сприяв курс на модернізацію, розвиток інтеграції, значний приплив інвестицій країн Заходу. Перетворення аграрному секторі дозволили розвиватися дрібним і середнім селянським господарствам, поліпшили становище селянства. Але частина країн, особливо країни Карибського басейну, як і раніше належать до найбільш бідних у регіоні. Бурхливий економічний розвиток створив нові протиріччя у суспільстві, не вирішив проблему державної заборгованості, не зняв гострих соціальних контрастів.

У політичному відношенні наприкінці ХХ ст. перемогла тенденція демократизації політичних режимів. Але зберігається напруженість у суспільстві, отже, не можна стверджувати, що демократичні режими розвиватимуться стабільно. Один із головних політичних уроків полягає у необхідності підтримувати громадську згоду, домагатися мирного діалогу всіх зацікавлених у розвитку суспільства сил.

Завдання для самоконтролю знань з теми

Оберіть правильні варіанти відповіді на питання:

№ п/п	Зображення	Яку країну виділено зеленим кольором?
1		А) Бразилія Б) Венесуела В) Гайяна Г) Боливія
2		А) Чили Б) Уругвай В) Аргентина Г) Парагвай
3		А) Аргентина Б) Бразилія В) Гайяна Г) Суринам

4		<p>А) Эквадор Б) Колумбия В) Чили Г) Перу</p>
5		<p>А) Боливия Б) Бразилия В) Парагвай Г) Перу</p>

Рекомендована література

1. Алексеева В. А. Скромный кондотьер: Феномен Че Гевары. М.: Изд-во политической литературы, 1991. 325 с.
2. Бразилия: смена приоритетов в новом политическом цикле. М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2019. 146 с.
3. Бушуев В. Г. Латинская Америка – США: Революция и контрреволюция. М.: Международные отношения, 1987. 276 с.
4. Возможности и пределы инновационного развития Латинской Америки. М.: ИЛА РАН, 2017. 552 с.

5. Давыдов В. М., Бобровников А. В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении). М.: ИЛА РАН, 2009. 234 с.
6. Дьякова Л. В. Чилийская демократия: преемственность и перемены. М.: ИЛА РАН, 2013. 325 с.
7. Колумбия: обнадеживающие перемены. М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2011. 121 с.
8. Куба: новый этап адаптации. М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2011. 116 с.
9. Куба Si! 60 лет Революции. Отв. ред. Н.В.Калашников. М.: ИЛА РАН, 2019. 142 с.
10. Латинская Америка на переломе глобальных и региональных трендов. М.: ИЛА РАН, 2017. 208 с.
11. Латинская Америка: Структурная перестройка хозяйства. М.: ИЛА РАН, 1994. 239 с.
12. Латинская Америка в системе международных экономических отношений. М.: ИЛА РАН, 2020. 487 с.
13. Матлина А. А. Латинская Америка в меняющемся мире. М.: ИЛА РАН, 1992. 225 с.
14. Мартынов Б. Ф. «Запад» и «не-Запад»: прошлое, настоящее... будущее? М.: ИЛА РАН, 2015. 172 с.
15. Политические конфликты в Латинской Америке: вызовы стабильности и новые возможности. М.: ИЛА РАН, 2017. 452 с.
16. Чилийская модель: её преимущества и риски (мандат М. Бачелет). М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2009. 86 с.

17. Яковлев П. П. Глобальные головоломки: Иberoамерика в меняющемся мире. М.: ИЛА РАН, 2020. 515 с.

18. Яковлев П.П. Перед вызовами времени. Циклы модернизации и кризисы в Аргентине. М.: Прогресс-Традиция, 2010. 464 с.

Інформаційні ресурси

1. Відносини між США та Латинською Америкою. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/politics/vidnosini-mizh-ssha-ta-latinskoyu-amerikoyu-pislya-obrannya-dzho-bajdena/>

2. Земельна реформа країн Південної Америки. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/260-zemelna-reforma-krayin-pivdennoyi-ameriki--dosvid-braziliyi>

3. Економіка Латинської Америки. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-7218.html>

4. Економіка держав Латинської Америки та Азії. URL: <http://studies.in.ua/ru/ekonomika-shpargalki/47-98-ekonomka-derzhav-latinskoyi-ameriki-ta-azyi.html>

5. Латинська Америка. URL: http://fpp.com.ua/zagalna_info/latinska-amerika/

6. Оляд торговельної політики Республіки Перу. URL: <https://me.gov.ua/old/Documents/Print?lang=uk-UA&id=3ad166c1-71cc-4543-89ac-78305201aa71>

ТЕМА 10. КУБА

План

- 10.1. Становище Куби на передодні революції.
- 10.2. Початок революції.
- 10.3. Післяреволюційні реформи. Карибська криза.
- 10.4. Соціалістичний шлях розвитку країни.

10.1. Становище Куби на передодні революції

Серед багатьох революцій, що відбулися у різних країнах Латинської Америки, особливе місце займає кубинська революція 1959 р., яка якісно вплинула ситуацію на континенті в другій половині ХХ ст. Основні передумови революції сформувалися, з одного боку, із компонентів, властивих усьому латиноамериканському регіону, з другого боку — із проблем історичного поступу самої Куби. Центральне місце займали залежність від США, аграрне питання та диктатура Батисти.

Дореволюційна Куба була однією з найбільш залежних від США країн. Провідні галузі економіки, політична боротьба і громадське життя, армія та оборона, культура та освіта, засоби масової інформації та ідеологія, масова психологія та спосіб життя кубинців — все це входило до сфери безпосередніх інтересів США та перебувало під їх неослабним контролем. Американські монополії контролювали понад половину виробництва кубинського національного багатства - цукру (цукрова промисловість становила 60% ВВП Куби), понад 90% електроенергетики, 60% американських капіталів було вкладено у сферу обслуговування та сільське господарство. Фінанси, зовнішня торгівля, туризм та промисловість розваг на Кубі також залежали від американських капіталовкладень. З моменту закінчення Другої світової війни до 1958 р. вивезення прибутків американських компаній перевищувало ввезення їх капіталу на Кубу. Економічна залежність паралізувала самостійний розвиток Куби, а військово-політичне співробітництво зі США та присутність американської військово-морської бази в бухті Гуантанамо обмежувало суверенітет країни. Невдоволення цим становищем і готовність покінчити із залежністю від США зумовили участь у революції кубинського пролетаріату, міської дрібної буржуазії (ремісників, дрібних торговців та підприємців), службовців, інтелігенції, студентства, частини національної кубинської буржуазії.

Гострота аграрного питання залучила до лав активних учасників революції та сільських трудящих. У сільському господарстві Куби 3/4 земельного фонду належало американським компаніям та місцевим латифундистам, які до того ж володіли підприємствами з переробки сільськогосподарської продукції, де працювали за наймом сезонні робітники. З 6,6 млн населення Куби (1958) таких сільськогосподарських робітників налічувалося близько 0,5 млн. Основна маса сільського населення - це безземельні та малоземельні селяни, які жили в умовах крайньої бідності.

Політичний режим Р.Ф. Батисти, встановлений внаслідок державного військового перевороту 1952 р., викликав відверте невдоволення більшості кубинців, адже конституція 1940 р. була скасована, Національний конгрес розігнаний, уряд Батисти зосередив у руках всю законодавчу і виконавчу владу. І хоча Батіста намагався продемонструвати свою адміністративну запопадливість (націоналізував частину залізниць, будував шосейні дороги, урядові будівлі, військовий порт, забезпечив армію телевізійною системою зв'язку, закупив військові літаки та зброю), все ж таки антинаціональний зміст його внутрішньої та зовнішньої політики було очевидним. Так, Батіста підтримав 1956 р. зменшення квоти на постачання кубинського цукру до США, що скоротило валютні надходження від експорту та знизило національний дохід.

Наступного року США підвищили тарифи на ввезення знаменитого кубинського тютюну, що призвело до тих самих згубних результатів. Обсяг американських капіталовкладень у роки правління Батисти збільшився на 1/3. Можна навести один із численних фактів антинаціонального курсу Батисти: американська компанія «Ессо», активи якої втричі перевищували національний дохід Куби, отримала з державних коштів Куби 6 млн дол. у порядку «економічної допомоги». У 1954 р. Куба підтримала інтервенцію проти гватемальської революції, а на два роки раніше розірвала дипломатичні відносини з СРСР. Проти опозиційного руху всередині країни були розв'язані репресії, збільшилися витрати на утримання армії та репресивних органів. Водночас рівень життя простих кубинців був вкрай низьким, гостро заявляли про себе житлова проблема, незадовільна система охорони здоров'я та соціального забезпечення. Хронічна безробіття охоплювало 1/4 економічно активного населення (одне з перших місць у світі).

10.2. Початок революції

Революційну боротьбу на Кубі розпочали у 50-ті роки представники радикальної дрібнобуржуазної революційної демократії та непролетарських верств. Першою спробою розпочати збройну боротьбу проти Батисти був напад групи молодих патріотів на військову казарму «Монкада» у м. Сантьяго 26 липня 1953 р. Нападники припускали захопити зброю, роздати її населенню міста та підняти повстання. Спроба виявилася невдалою, багато хто був убитий, інші заарештовані. Загін патріотів-сміливців очолював 27-річний Фідель Кастро Рус, юрист, син багатого землевласника, людина видатних особистих якостей, невгамовної сміливості, що викликав загальне захоплення у людей, що його оточували. На суді над учасниками штурму Монкади, відмовившись від послуг адвоката, Ф. Кастро виступив із промовою «Історія мене виправдає», де звинуватив диктатуру та виклав основні цілі боротьби, яку він розпочав зі своїми однодумцями проти Батисти. Вирок суду був суворим: 15 років ув'язнення. Проте невдоволення і протест широкому загалу змусили Батисту звільнити Ф. Кастро та її товаришів.

Весною 1955 р. вони емігрують до Мексики, де починають закупувати зброю та готувати експедицію для висадки на Кубі. Створюється революційно-демократична організація «Рух 26 липня», основою програми якої було покладено промову Ф. Кастро «Історія мене виправдає». Програма містила вимоги повалення диктатури та зламу диктаторського апарату державної влади, відновлення буржуазно-демократичних свобод та покращення життя простих кубинців, ліквідації латифундизму та роздачі землі селянам, знищення залежності від іноземних монополій та самостійного економічного та політичного розвитку Куби.

Майже півтора роки революціонери готували експедицію. Нарешті куплена за 12 тис. дол. яхта «Гранма» прийняла на борт 82 особи та відпливла

до берегів Куби. 2 грудня 1956 р. вона причалила до узбережжя провінції Оріенте. Тут утворилося «партизанське вогнище» і почалася важка, тривала, небезпечна і сповнена негараздів партизанська епопея. Поступово до повстанців приєднувалися селяни, залучені бажання отримати землю. Студентство Гавани та інших міст підтримало партизанів. Було створено студентську організацію «Революційний директорат 13 березня» (13 березня 1957 р. його учасники невдало атакували президентський палац). Партія кубинського пролетаріату - комуністична, створена 1925 р., діяла під назвою Народно-соціалістична партія. НВП закликала всіх комуністів підтримати повстанську армію Ф. Кастро. Таким чином, сформувалася єдність трьох політичних організацій («Рух 26 липня», НВП, «Революційний директорат»), які брали участь у революційній боротьбі. Провідну роль відіграло озброєну народну боротьбу проти диктатури «Рух 26 липня».

З середини 1958 партизанська війна переростає в революцію. Цьому сприяють успіхи повстанської армії та її героїв — братів Кастро, Еге.Че Гевари, К. Сьєнфугоса, так і енергійний страйковий рух, що розгорнувся по всій країні. Навіть керівники кубинських буржуазних партій уклали угоду з Ф. Кастро та підтримали його. Успіхи повстанської армії підтримало майже все населення. У новорічну ніч 1959 р. Батіста спішно склав із себе повноваження і разом із сім'єю вилетів до Домініканської Республіки під крило диктатора Трухільо, який там правив. Охоплена загальним страйком 1-2 січня 1959 р. Гавана з натхненням зустріла колону повстанської армії на чолі з Че Геварою. За тиждень до столиці увійшла повстанська армія Ф. Кастро.

Таким чином, розпочата штурмом Монкади 26 липня 1953 боротьба за революцію вилася в період з грудня 1956 по грудень 1958 в партизанську боротьбу повстанської армії і переросла в народну революцію, що перемогла 1 січня 1959 року.

Кубинська революція зруйнувала геополітичний зміст «географічного детермінізму» (особливо сильної залежності Латинської Америки від США через їхню географічну близькість), але виявилася втягнутою в боротьбу двох наддержав — СРСР і США, ставши на початку 60-х років однією з найбільш конфліктних точок планети. Країнам Латинської Америки Куба продемонструвала можливість переходу до соціалізму в короткі терміни при тому самому політичному керівництві.

10.3. Післяреволюційні реформи. Карибська криза

Відразу після перемоги революції питання влади було вирішено з участю представників буржуазно-ліберальних кіл, підтримали 1958 р. Ф. Кастро. Тимчасовим президентом став Мануель Уррутія. Тимчасовий революційний уряд очолив Хосе Міро Кардона, туди увійшли лідери буржуазних партій та Ф. Кастро. Уряд зосередив у руках як законодавчу, і виконавчу владу. Повстанська армія контролювала ситуацію. Було відновлено демократичні свободи, розпущено батистовську армію та поліцію, страчено близько 200 найближчих поплічників Батисти. Питання про подальші демократичні перетворення викликало серйозні розбіжності в уряді та викликало його відставку. З 16 лютого 1959 р. прем'єр-міністром стає Ф. Кастро, за ним залишається пост головнокомандувача повстанської армією.

Новий уряд підвищив зарплату, знизив ціни на комунальні послуги та розпочав вирішення аграрного питання. 17 травня 1959 р. було оголошено першу аграрну реформу. Вона поклала край латифундизму, встановивши максимальну межу земельної площі однієї особи чи організації в 400 га. Землі понад встановлений максимум експропріювалися і розподілялися серед безземельних, малоземельних селян і сільськогосподарських робітників. Для селянської сім'ї з 5 осіб надавалася безкоштовно ділянка 27 га. Охочі могли

додатково придбати у держави на виплат ділянки до 67 га. Землею могли мати лише громадяни Куби, все володіння іноземних монополій конфісковувалися.

Зразково організовані тваринницькі господарства та цукрово-тростникові плантації не підлягали поділу, а переходили до рук держави для створення державних народних маєтків чи кооперативів. Протестуючи проти радикального змісту аграрної реформи, пішли у відставку президент та останні представники буржуазії з уряду.

З липня 1959 р. (до грудня 1976 р.) президентом Куби був Освальдо Дортікос Торрадо. Уряд, як і раніше, залишався органом не тільки виконавчої, а й законодавчої влади. Замість виборного законодавчого органу народного представництва на кшталт парламенту була диктатура озброєного народу. Уряд спирався на масові організації, що створювалися у процесі революційних перетворень, - комітети захисту революції (КЗР), профспілки, Національну асоціацію дрібних землевласників (АНАП), Союз комуністичної молоді, Федерацію кубинських жінок. Крім того, специфіка державних перетворень на Кубі полягала в сильній централізації влади в одних руках та поєднанні партійних та державних постів. Поступово складався тоталітарний режим, заснований на однопартійній системі та пануванні однієї ідеології, що інтегрувала в державні структури населення країни, що повністю забороняла будь-який опозиційний рух, що базувалася на бюрократичному партійно-державному апараті та культі вождя революції.

Перша аграрна реформа проводилася активно, викликаючи протидію противників Ф. Кастро, насамперед США. Куба встановила із СРСР торгові та економічні відносини, і з травня 1960 р. — дипломатичні відносини. Натиск США посилювався: американські компанії припинили постачання нафти на Кубу та скоротили закупівлі кубинського цукру. Але власний видобуток кубинської нафти забезпечував лише 2-3 % потреб країни, решта нафти та нафтопродукти імпортувалися. З іншого боку, Куба є країною одного товару (цукору) для

одного ринку (США), тому заходи США поставили Кубу перед вибором, і вона його зробила.

Влітку 1960 р. були націоналізовані нафтопереробна промисловість, цукроварні та інші американські підприємства на Кубі. У відповідь США встановили економічну блокаду Куби, перервали торгівлю з нею, ухвалили закон (вересень 1960 р.) про позбавлення американської допомоги будь-якої держави, яка надає військову чи економічну допомогу Кубі, припинили туристичні поїздки американців на острів, що додатково позбавило Кубу 60 млн дол. річного доходу залишило без роботи у сфері обслуговування десятки тисяч кубинців. У січні 1961 р. США розірвали дипломатичні відносини із Кубою. У цій критичній ситуації СРСР та інші соціалістичні країни закупили кубинський цукор та забезпечили її нафтою та іншими необхідними товарами. Восени 1960 р. кубинський уряд націоналізував місцеву велику та середню промисловість, торгівлю, банки та транспорт.

США домоглися виключення Куби з Організації американських держав (ОАД) та методом «викручування рук» та натиску змусили всі латиноамериканські держави (крім Мексики) розірвати відносини з Кубою. На території США (в Майамі) зосередилася кубинська еміграція на чолі з Х.Міро Кардоною. Президент Д.Ейзенхауер у березні 1960 р. віддав секретне розпорядження про допомогу кубинським емігрантам для підготовки їх до військових дій проти Куби, ЦРУ розробило план вторгнення.

Рано-вранці 17 квітня 1961 р. відбулася висадка з американських кораблів кубинських контрреволюціонерів на Плайя-Хірон, американські військові літаки порушили повітряний простір Куби. Проте кубинські збройні сили за 72 години розгромили цей десант, узяли в полон 1200 чол. Незважаючи на провал інтервенції, напруженість зберігалася: »близько 50 військових таборів та баз на території США та країн Центральної Америки навчали та готували загони кубинських контр-трас. Кубинський уряд посилив заходи щодо забезпечення

безпеки країни. Влітку 1962 р. відповідно до домовленості про надання військової допомоги між главами урядів СРСР направив на Кубу необхідну військову техніку, військових фахівців та озброєння, включаючи стратегічні ядерні ракети середнього радіусу дії. Ці ракети було змонтовано на кубинській території в обстановці суворої таємності. Американська космічна супутникова розвідсистема виявила їх і 16 жовтня 1962 р. Білому дому стало відомо про перебування на Кубі радянських ракет, у радіус дії яких входив ряд великих міст США.

У цих умовах президент Дж. Кеннеді проводить швидку нараду і вимагає негайно прибрати радянські ракети з Куби, а 22 жовтня оголошує військово-морську блокаду Куби.

До її берегів підійшли 183 кораблі американських ВМС, на борту яких перебували 85 тис. солдатів морської піхоти США. У небо було піднято літаки стратегічної авіації ВПС США, екіпіровані ядерними бомбами. Ця блокада мала забезпечити «карантин» на постачання озброєння на Кубу шляхом затримання та огляду судів інших країн. Куба та СРСР відмовилися визнати подібний «карантин». Назривала небезпека прямої військової конфронтації СРСР та США, людство опинилося на межі світової термоядерної війни. Так почалася карибська (кубинська, «ракетна») криза. США привели у підвищену бойову готовність усі збройні сили, а також свої війська, дислоковані в Європі, сили НАТО, 6-й Середземноморський та 7-й Тихоокеанський флоти. 23 жовтня аналогічні заходи провели СРСР та країни Варшавського Договору. Ф. Кастро наказав усім збройним силам Куби зайняти свої позиції щодо бойової тривоги. Куба була приведена зі стан повної бойової готовності, перетворившись на високоорганізований і чітко керований військовий табір. Робочі місця на заводах та фабриках зайняли жінки та діти.

Зважаючи на безпосередню і реальну загрозу миру Голова Ради Міністрів СРСР Н.С. Хрущов та президент США Дж. Кеннеді розпочали переговори.

Радянська сторона наголошувала, що якесь випадкове використання наступальної зброї, яка турбує США, виключено. Радянська зброя поставлена Кубі на прохання її уряду і лише з метою оборони. До пошуків мирного компромісу підключилася ООН та її Генеральний секретар У Тан, який прилітав на Кубу для переговорів із Ф. Кастро та радянським послом. Президент США Кеннеді, незважаючи на сильний тиск прихильників силового підходу, все ж таки зайняв реалістичну позицію і до кінця жовтня американська та радянська сторони домовилися про мирне закінчення кризи. СРСР погоджувався вивести свої ракети з Куби за умови, що США зобов'язуються поважати недоторки.

10.4. Соціалістичний шлях розвитку країни

Країна повернулася до мирного життя, продовжуючи оголошений у 1960 та 1961 роках курс на побудову соціалізму. Були націоналізовані дрібні підприємства у промисловості, роздрібній торгівлі та сфері обслуговування. У 1963 р. розпочалася друга аграрна реформа, згідно з якою господарства понад 67 га експропріювалися і перетворювалися на народні маєтки для виробництва тваринницької продукції. На Кубі залишилося 2 суспільно-економічні уклади — державний соціалістичний і дрібнотоварний. Формувалася адміністративно-командна система.

Особливого значення для Куби набуло питання формування оптимальної моделі національної економіки, тому що революція відбулася в монокультурній країні, економіка якої повністю залежала від кон'юнктурних коливань світового та американського ринків цукру. Куба займала перше місце у світі з виробництва тростинного цукру, на острові було близько 200 цукрових заводів, з них 4 було побудовано ще у XVIII ст., більше половини - у XIX ст. Крім того, побудова соціалізму на Кубі розпочалася в обстановці економічної

блокади. Початкова програма економічного розвитку, що реалізовувалась у 1960-1963 рр., передбачала форсовану індустріалізацію та створення багатогалузевого сільського господарства. Але вона не враховувала внутрішніх можливостей та особливостей країни.

Внутрішні накопичення швидко виснажилися, дорога імпортна сировина, низька продуктивність праці та недостатня кваліфікація кубинських робітників робили промислове виробництво малорентабельним (дешевше було імпортувати з-за кордону). Кубі довелося відмовитись від цього курсу. Розпочатий 1964 р. новий курс взяв за основу економіки галузі, у розвиток яких Кубі були умови, тобто. виробництво цукру та продуктів тваринництва. Зростання доходів від експорту цукру дозволило б зробити солідні внутрішні накопичення для переходу в майбутньому до більш ефективної та раціональної структури народного господарства.

Проблеми аграрних перетворень та індустріалізації, фінансування оборони, ліквідація дрібного кустарного та індивідуального виробництва, скасування роздрібного ринку, розрив зовнішніх зв'язків із традиційними партнерами змусили уряд перейти до карткової системи постачання кубинців.

Курс на побудову соціалізму викликав розмежування сил у трьох провідних політичних організаціях — «Рух 26 липня», НВП та «Революційний директорат» — і зробив необхідним їхнє зближення на базі офіційної ідеології марксизму-ленінізму. У 1961 р. ці організації згуртувалися в «Об'єднані революційні організації» (ОРО), через два роки (1963) ОРО перетворилися на Єдину партію соціалістичної революції, яка у 1965 р. була перейменована на Комуністичну партію Куби. Її очолив Ф. Кастро.

Через 10 років, у грудні 1975 р., було скликано I з'їзд відтвореної компартії. На з'їзді було прийнято не лише партійні (програма та статут), а й державні документи, зокрема проект конституції. У лютому 1976 р. проект був схвалений на загальнонародному референдумі і конституція набула чинності.

У тому ж році, згідно з конституцією, було проведено вибори до нових органів влади — Національної асамблеї народної влади (парламенту), провінційних та муніципальних асамблей (місцевих органів влади). Головою Державної ради (вищий орган Національної асамблеї у проміжках між її сесіями) та прем'єр-міністром став Ф. Кастро, який обіймав також посаду першого секретаря ЦК компартії. Заступником на всіх трьох провідних постах був затверджений його брат Рауль Кастро.

До середини 70-х років покращилося зовнішньополітичне становище Куби. Вона продовжувала брати участь у міжнародному соціалістичному розподілі праці та активно співпрацювала з Радянським Союзом. З нею налагодили економічні та дипломатичні відносини багато країн Латинської Америки. У 1977-1978 роках Куба надала військову допомогу Ефіопії, а з середини 70-х до кінця 80-х років кубинські війська боролися в Анголі. У країнах Африки працювали кубинські військові та цивільні фахівці. Куба увійшла до Руху неприєднання та стала його активною учасницею.

Величезне значення для економічного розвитку Куби — більш того, для її існування — мала всебічна допомога Радянського Союзу (меншою мірою інших соцкраїн). За гарантованими цінами вище за світові ринкові Куба продавала СРСР цукор, цитрусові, тютюн. Вона постачала одну третину споживаного СРСР цукру, 2/3 кубинського експорту припадало на СРСР. Радянська сторона постачала на Кубу сировину, техніку, продовольство та промислові товари — нафту, трактори, вантажні автомобілі, зерно та ін. СРСР готував кадри для кубинської економіки та культури, допомагав будувати різні підприємства, аж до атомної електростанції. Завдяки цій допомозі та напруженій праці самих кубинців зростали окремі економічні показники, збільшувалася потужність електростанцій та виробництво електроенергії, зросли виплавка сталі та випуск продукції машинобудування, у тому числі

сільськогосподарського, що дозволило механізувати надзвичайно трудомістку рубку цукрової тростини (до 2/3 врожаю).

Ще більш відчутними та привабливими для інших країн були успіхи в соціальній та культурній галузях: ліквідація безробіття, житлове будівництво, скасування квартплати, загальна грамотність, загальна безкоштовна та обов'язкова 6-річна освіта, створення Академії наук; безкоштовна охорона здоров'я, зниження дитячої смертності та збільшення середньої тривалості життя до 74 років.

Однак Куба зазнавала і досі продовжує відчувати серйозні труднощі у розвитку своєї економіки. Швидкий революційний тиск, успішний у боротьбі за владу, економічно себе не виправдав. Наприкінці 80-х — у першій половині 90-х років знижувалися темпи зростання виробництва ВВП, скорочувалося виробництво цукру, зберігалася карткова система.

Великих витрат вимагали оборона, соціальні виплати, фінансування управлінського апарату, що розрісся (у середині 80-х років чиновники становили 0,5 млн осіб на 10 млн населення), підтримка збройних повстанських рухів в інших країнах. Природа посилювала становище: стихійні лиха, посуха і урагани завдавали народному господарству величезних збитків.

У середині 80-х років впали ціни світового ринку на цукор, це болісно позначилося на експортному виторгу Куби. З іншого боку, збільшилися відсотки за зовнішніми кредитами, зросла зовнішня заборгованість Куби (до початку 90-х років -7,5 млрд дол., Радянському Союзу - 19 млрд руб.). Недоліки адміністративно-командної системи породили зрівнялівку, безгосподарність, корупцію, розкрадання та спекуляцію. Особливо важким ударом для Куби, що надзвичайно залежала від СРСР та інших соцкраїн, став крах соціалістичного табору та розпад СРСР. Радянський Союз проти

Кубинське керівництво намагалося знайти вихід із критичного становища. У роки було запроваджено планування народного господарства з елементами

госпрозрахунку. З 1987 р. розпочався так званий процес «виправлення помилок», під яким передбачалося підвищення трудової дисципліни, боротьба з бюрократизмом, скорочення управлінського апарату. За звинуваченням у корупції та контрабанді наркотиків було страчено кілька відповідальних працівників МВС та армії. Кілька сотень адміністративних працівників було заарештовано за розкрадання та спекуляцію. З настанням 90-х Куба оголосила про початок «особливого періоду у мирний час» і змушена була взяти курс на виживання. Це передбачало сувору економію всіх ресурсів (насамперед нафтових), зменшення соціальних витрат, посилення нормування, припинення міжнародної допомоги іншим странам. Зміни в економічному курсі уможливили створення кількох десятків спільних з іноземним капіталом підприємств, дозволили обмінювати валюту, допускалася індивідуальна трудова діяльність, виникли дрібний приватний сектор і роздрібна торгівля. Куба почала активно розвивати дохідну індустрію туризму, було дозволено поїздки кубинських емігрантів до родичів на Кубу. Вірним громадянам дозволили вступати до партії. Ф. Кастро енергійно виступав за вирішення проблеми зовнішнього боргу на користь країн-боржників.

Проте зростало невдоволення кубинців економічними та політичними труднощами. Рамки тоталітарної держави відкидали будь-який опозиційний рух, тому нечисленні правозахисні дисидентські організації, що виникли в інтелігентському та студентському середовищі Куби, були розгромлені, а їх учасники заарештовані та засуджені.

Набагато більший розмах набув опозиційного руху на еміграції. У 90-ті роки виникло два найбільш значні центри. Один з них, у безпосередній близькості від Куби, в Майамі під назвою «Національний фонд американських кубинців» на чолі з Х. Травні Каносою, об'єднав праві антикастровські групи і виступив за жорсткі рішучі заходи проти Куби, аж до насильницького повалення влади Ф. Кастро. Інша, поміркована ліберальна організація, діє з 1990 р. у Мадриді під

назвою «Демократична платформа Куби» на чолі з К.А. Монтанер і виступає за мирний перехід від тоталітарного правління до представницької демократії шляхом вільних виборів під контролем міжнародних спостерігачів.

США, як і раніше, займають по відношенню до Куби непримиренно жорстку позицію і будь-який інший підхід зумовлюють відставку Ф. Кастро тоді Кубі будуть надані позики і скасована блокада.

19 лютого 2008 року через газету «Гранма» Фідель Кастро оголосив про відставку з посади голови Держради та головнокомандувача кубинськими військами."Моїм дорогим співгромадянам, які надали мені незмірну честь обрати мене членом Парламенту, в якому будуть прийняті найважливіші для долі революції рішення, я повідомляю, що не маю наміру і не дам своєї згоди на те, щоб обійняти посаду голови Держради та Головнокомандувача", - йдеться у повідомленні. у зверненні.

Вищі посади (голова Держради та лідер Компартії) зайняв брат Фіделя Рауль Кастро.

26 листопада 2016 року після тривалої хвороби Фідель Кастро помер.

У період після Фіделя Кастро Рауль Кастро поступово поступався керівними посадами Мігелю Діас-Канелю, який у 2019 р. обійняв посаду президента замість скасованої посади голови Держради, а з 2021 р. і керівника Комуністичної партії Куби. Діас Канель розпочав обережну програму деякої лібералізації економіки. Згідно з Конституцією, Діас-Канель не може залишатися на посаді президента більше двох термінів, тобто після 2029 року.

Питання для самоперевірки знань з теми

1. Характерні риси соціально-економічного розвитку Куби на початку 50-х рр. ХХ ст.
2. Початок політичної революційної діяльності Фіделя Кастро. Спроба державного перевороту та проголошення «програми Монкада».

3. Підготовка нової спроби державного перевороту – Ернесто Че Гевара та початок партизанської війни.

4. Початок революційної перебудови Куби, поглиблення протистояння з США та закріплення дружби з СРСР.

5. Зменшення допомоги СРСР з середини 80-х рр. ХХ ст., посилення соціальної напруги та початок вимушеного співробітництва з країнами капіталізму.

Рекомендована література

1. Кодзоев М. А.-М. США – Куба: эхо холодной войны. М.: ИЛА РАН, 2020. 274 с.

2. Куба накануне смены поколений. М., серия "Саммит", ИЛА РАН, 2017. 130 с.

3. Куба: новый этап адаптации. М.: ИЛА РАН, серия «Саммит», 2011. 116 с.

4. Куба: от адаптации к переменам? Отв. ред. серии В.И.Давыдов. М.: «Саммит». ИЛА РАН, 2007. 116 с.

5. Куба Si! 60 лет Революции. М.: ИЛА РАН, 2019. 142 с.

6. Латино-Карибская Америка в контексте глобального кризиса. М.: ИЛА РАН, 2012. С. 258.

7. Мартынов Б. Ф. «Запад» и «не-Запад»: прошлое, настоящее... будущее? М.: ИЛА РАН, 2015. 172 с.

8. Страны Латинской Америки и Карибского бассейна в ВТО. М.: ИЛА РАН, 2008. 182 с.

Інформаційні ресурси

1. Команданте Фідель: революція як життя. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-38115149>

2. Кубинська революція. URL: <https://znaimo.com.ua/%D0%9A%D1%83%F>

3. Правила життя Фіделя Кастро. URL: <https://www.jnsm.com.ua/h/PZ36/>

4. Фідель Кастро: геній та диктатор Куби. URL:
<https://www.dw.com/uk/%D1%84%/a-36533572>

5. 1 січня 1959 року: Кубинська революція. URL:
<https://www.jnsm.com.ua/h/0101N/>

ТЕСТИ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗНАНЬ З КУРСУ

1. Коли було підписано мирний договір у Сан-Франциско?

А У травні 1947 р.;

Б вересні 1951 р.;

В лютому 1952 р.;

Г листопаді 1955 р.

2. Проголошення Китайської Народної Республіки відбулося:

А У жовтні 1949 р.;

Б грудні 1949 р.;

В лютому 1950 р.;

Г травні 1953 р.

3. Коли Індія була проголошена «суверенною демократичною республікою»?

А 1947 р.;

Б 1950 р.;

В 1951 р.;

Г 1952 р.

4. Єврейська держава Ізраїль була проголошена в:

А листопаді 1947 р.;

Б травні 1948 р.;

В липні 1952 р.;

Г жовтні 1951 р.

5. У 1951 р. Японія відмовилася від прав і претензій на території:

А Кореї, Тайваню, острова Пенхуледао;

Б Тайваню, островів Спратлі та Парасельські;

В Кореї, Південного Сахаліну, Курильських островів;

Г Тайваню, Кореї, островів Спратлі, Пенхуледао, Південного Сахаліну, частини Курильських островів.

6. Які території Африки у 1956 р. здобули незалежність?

А Мавританія, Бенін, Габон, Конго;

Б Нігер, Сенегал, Того, Сомалі;

В Чад, Нігерія, Замбія, С'єрра-Леоне;

Г Марокко, Туніс, Лівія, Судан.

7. Процес ліквідації колоніального панування й надання політичної незалежності народам отримав назву:

А «демобілізація»;

Б «деколонізація»;

В «деідеологізація»;

Г «демократизація».

8. Ударною силою так званої «культурної революції» в Китаї були загони учнівської молоді, так звані «червоні охоронці», або китайською мовою — :

А хуацяо;

Б цяофані;

В хунвейбіни;

Г цяофани.

9. Яку назву отримали керівники Кхмерської комуністичної партії?

А «Червоні кхмери»;

Б «чорні кхмери»;

В «білі кхмери»;

Г «кращі кхмери».

10. Яку назву отримала течія в країнах Середнього і Близького сходу у 80-х рр., що вимагала повернення до «фундаменту» — витоків ісламу та Корану — і переоблаштування суспільного життя на їх основі?

А «Ісламський соціалізм»;

Б «ісламський націоналізм»;

В «ісламський фундаменталізм»;

Г «ісламський шовінізм».

11. Уряд Китайської Народної Республіки у 1949 р. очолив:

А Чан Кайши;

Б Лю Шаоці;

В Мао Цзедун;

Г Хуа Гофен.

12. Хто став президентом Індонезії в серпні 1945 р.?

А Хо Ші Мін;

Б А. Сукарно;

В Пол Пот;

Г Н. Сіанун.

13. Назвіть прізвище короля, який у 1952–1999 рр. правив в Йорданії:

А Я. Арафат;

Б С. Хусейн;

В Р. Хомейні;

Г Х. Амін.

14. Прем'єр-міністром Революційного уряду на Кубі в 1959 р. був обраний:

А А. Піночет;

Б Ф. Кастро;

В Ф. Батіста;

Г С. Альєнде.

15. Японське «економічне диво» характеризувалося стабільними щорічним приростом промислового виробництва протягом 1951–1970 рр. в середньому на:

А 10 %;

Б 15 %;

В 17 %;

Г 20 %.

16. Що таке «стежка Хо Ші Міна»?

А Це так званий «в'єтнамський шлях» побудови комунізму в країні з урахуванням місцевих особливостей;

Б система стратегічних шляхів через Лаос і Камбоджу, якими Північний В'єтнам (ДРВ) надавав допомогу комуністам Південного В'єтнаму;

В напрямок наступу військ ДВР на Сайгон — столицю Південного В'єтнаму.

Г програма розвитку соціально-економічної сфери в'єтнамського суспільства на 50 років.

17. У якій країні діє Рада стражів ісламської революції як вищий контрольний-наглядний орган над законодавчою та виконавчою владою?

А Афганістані;

Б Ірані;

В Туреччині;

Г Пакистані.

18. Яка країна Латинської Америки увійшла в історію другої половини ХХ ст. як «острів Свободи»?

А Куба;

Б Гаїті;

В Ямайка;

Г Уругвай.

19. Якими були реальні результати «культурної революції» в Китаї?

А Підвищення рівня культури всього населення, перехід до загальної обов'язкової середньої освіти;

Б розгром партійної опозиції та встановлення абсолютної влади і культури особи Мао Цзедуна;

В поєднання традиційної і нової соціалістичної культури Китаю;

Г зниження рівня культури населення та запровадження високої оплати за навчання.

20. Результатом війни «Перша інтифада» між Ізраїлем і палестинцями у 1987–1996 рр. стала(-о):

А розробка і початок реалізації плану «Дорожня карта»;

Б будівництво Ізраїлем стіни уздовж кордону;

В надання Ізраїлем обмеженої автономії палестинцям;

Г знищення ізраїльських поселень у секторі Газа.

21. Наслідками громадянської війни в Лаосі у 1960–1975 рр. стало:

А встановлення військової диктатури на всій території;

Б проголошення Народно-Демократичної Республіки;

В отримання статусу домініону;

Г проголошення Соціалістичної Республіки Лаос.

22. Що не було причиною встановлення військово-диктаторських режимів в країнах Африки?

А Економічна й політична залежність від розвинених країн;

Б єдиний, цілеспрямований спектр ідеологічних поглядів населення;

В слабка соціально-класова диференціація суспільства;

Г незавершеність процесів формування африканського суспільства.

23. Найважливішою проблемою країн Азії та Африки на сучасному етапі є проблема:

1) зовнішньої заборгованості

2) знищення колоніального гніту

3) впровадження інформаційних технологій

4) використання досягнень науки у мирних цілях

24. Встановіть відповідність між регіоном та країнами. Одному елементу першого стовпчика відповідає один елемент другого.

Регіон

- А) Азіатсько-Тихоокеанський
- Б) Індо-буддійсько-мусульманський
- В) Арабо-мусульманський

Країни

- 1) Туніс, Єгипет, Лівія
- 2) Чилі, Аргентина, Бразилія
- 3) Сінгапур, Гонконг, Японія
- 4) країни Південної та Південно-Східної Азії

між датами і подіями:

А серпень 1945 р.

Б травень 1947 р.

В січень 1959 р.

Г грудень 1978 р.

Д лютий 1979 р.

1 початок реформ у Китаї під керівництвом Ден Сяопіна;

2 набрання чинності нової Конституції Японії;

3 перемога «ісламської революції» в Ірані;

4 перемога Кубинської революції.

26. Установіть відповідність між країнами та основними подіями, які в них відбувалися:

а	Китай	1	«Рух 30 вересня» 1965 р.;
б	Індія	2	«біла революція» 1978–1979 рр.;
в	Іран	3	«культурна революція» 1966–1978 рр.;
г	В'єтнам	4	«зелена революція» 1960–1970 рр.
д	Індонезія		

27. Установіть відповідність між поняттями та їх значеннями:

А авторитаризм

Б геноцид

В інтервенція

Г інтеграція

Д сепаратизм

1 навмисне й систематичне знищення окремих груп населення за расовими, національними чи релігійними ознаками, а також навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення цих груп;

2 об'єднання окремих частин в одне ціле (економічне, політичне, соціальне об'єднання окремих країн);

3 прагнення до відокремлення, притаманне переважно національним меншинам у багатонаціональних державах, спрямоване на відтворення й створення самостійних держав або національно-державних автономій;

4 значне зосередження влади в руках однієї особи або групи осіб в умовах різкого обмеження політичних свобод і ролі представницьких органів.

28. Установіть відповідність між країнами та їх політичними лідерами:

А	Китай	1	Пол Пот;
Б	Камбоджа	2	Хуан Домінго Перон;
В	Іран	3	Цзян Цин;
Г	Ірак	4	Мохаммед Мосаддик.
Д	Аргентина		

29. Установіть відповідність між колоніальними країнами Африки і роком здобуття ними незалежності:

А	Алжир	1	1951 р.;
Б	Лівія	2	1960 р.;
В	Нігерія	3	1962 р.;
Г	Кенія	4	1963 р.
Д	Ангола		

30. Установіть відповідність між метрополіями та країнами, які отримали від них незалежність:

А	Велика Британія	1	Марокко, Алжир, Сенегал, Джібуті;
Б	Франція	2	Ангола, Мозамбік, Гвінея-Біасу, острів Сан-Томе;
В	Іспанія	3	Конго, Руанда, Бурунді;
Г	Португалія	4	Судан, Гана, Гвінея, Сомалі.
Д	Бельгія		

31. Установіть хронологічну послідовність подій:

А проголошення Японії політичного курсу «трьох без'ядерних принципів»;

Б серпнева революція у В'єтнамі;

В переворот в Афганістані;

Г проголошення «Року Африки».

32. Установіть хронологічну послідовність:

А перемога «ісламської революції» в Ірані;

Б укладання Договору Ріо-де-Жанейро між США і латиноамериканськими республіками;

В обрання президентом Південно-Африканської Республіки Н. Мандели;

Г створення Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН).

33. Розташуйте в логічній послідовності етапи зовнішньої політики Японії:

А жорстка позиція щодо «північних територій»;

Б перехід до «глобального співробітництва» із США;

В відмова від визнання кордонів із СРСР і Китаєм, що склалися після Другої світової війни;

Г пріоритетний розвиток з країнами АСЕАН.

34. Племінний або етнічний сепаратизм у суспільстві. На практиці він означає, що всі соціально-економічні відносини базуються на родоплемінних та етнічних. Політичні партії створюються за етнічною ознакою, справи намагаються вести лише з одноплемінниками.

1) Назвіть термін.

2) З якими подіями в новітній історії він пов'язаний?

3) Назвіть території, де мав місце цей процес.

35. «Керовані безпосередньо «Великим керманічем» і його найближчим оточенням, «червоні охоронці» громили партійні комітети й міністерства, захоплювали підприємства і ВНЗ, ...зривали з перехожих закордонний одяг, голили наголо тих, хто носив модні зачіски. На вулицях горіли величезні багаття з «буржуазних» книг і платівок, були пограбовані бібліотеки та музеї».

1) Назвіть поняття.

2) З якими подіями новітньої історії це пов'язано?

3) Назвіть країну, де ця подія відбувалася.

36. Прочитайте текст документа і дайте відповідь на запитання до нього.

Конституція Японії. 1947 рік (витяг)

Частина I

Стаття I. Імператор є символом японської держави і єдності японського народу, його становище ґрунтується на волі японського народу, який має суверенну владу.

Стаття II. Престол імператора, будучи династичним, успадковується згідно із законом про імператорський дім, прийнятим парламентом.

Частина II Відмова від війни

Стаття IX. Щиро прагнучи до заснованого на справедливості й порядку міжнародного миру, японський народ назавжди відмовляється від війни як вираження суверенного права нації та від застосування або загрози застосування сили як засобу врегулювання міжнародних суперечок.

Для здійснення мети, вказаної в попередньому параграфі, ніколи не будуть утримуватися сухопутні, морські й повітряні війська, а також інші військові сили.

Право держави на ведення воєнних дій не буде визнаватися.

1) Як Конституція визначає статус імператора в японському суспільстві?

2) Чи можна, на Ваш погляд, говорити про конституційну монархію в Японії?

3) Визначте суть статті IX. Як ця стаття позначилася на повоєнній історії Японії?

37. Як, на Вашу думку, чим відрізнялися серпневі революції у В'єтнамі та Індонезії? Охарактеризуйте їх наслідки.

38. Чи існував зв'язок між «білою» та «ісламською» революцією в Ірані?

Свою відповідь аргументуйте.

39. Простежте, які моделі розвитку хотіли повторити країни, що розвивалися в другій половині XX ст. в Азії та Африці і якими були їхні результати.

40. На вашу думку, яку роль відіграє ісламський фундаменталізм у новітній історії?»

Навчальне видання

Огорокова Віра Вікторівна

**НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН АЗІЇ, АФРИКИ
ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ
(з 1945 року)**

Навчальний посібник

Технічний редактор і коректор – О.П. Іванов

Підписано до друку 31.01.2022 р.

Формат 60 x 90 1/16 Умовн. друк. арк. 10.

Наклад — 150 прим. Зам. № 250

Віддруковано в копіривальному центрі «Магістр»

м. Одеса, вул. Мечникова, 36, тел.: 32-19-82

Свідоцтво про реєстрацію № 2670316784 від 16.02.2000 р.